

Mr. W. B. C. R. D.

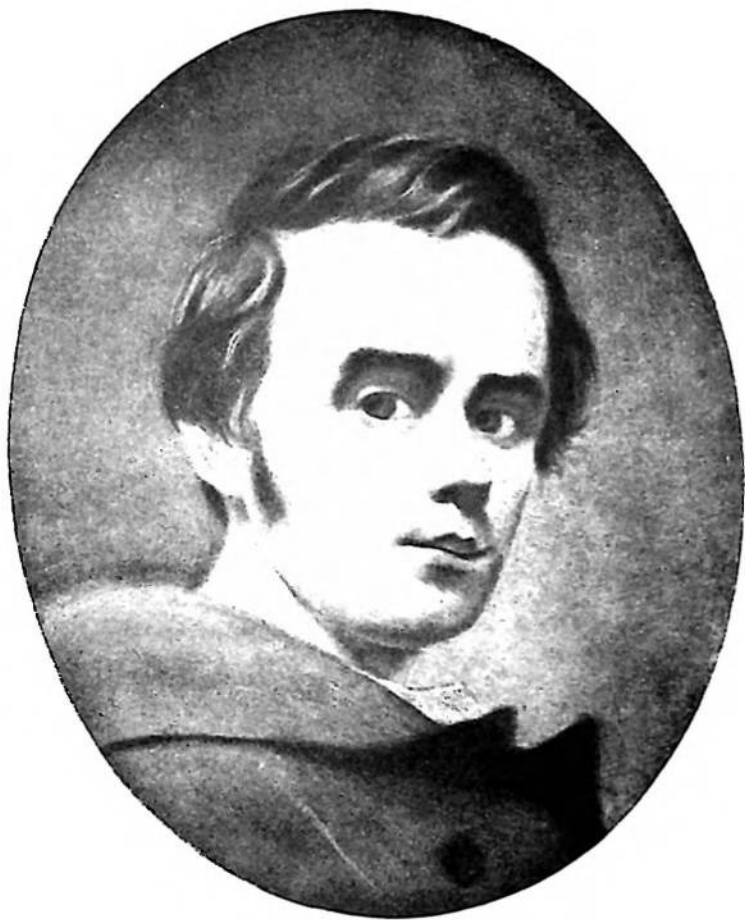
ТАРАС ШЕВЧЕНКО

К О Б З А Р

П Р А Г А 1 9 4 3

КУЛЬТУРНО-НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО УНО

К О Б З А Р

АВТОПОРТРЕТ Т. ШЕВЧЕНКА

олійними фарбами

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав, —
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясн раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А, може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Йі сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.

Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіцявся вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькіі очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля!
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає...
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О, Боже мій милий!
За що ж Ти каравш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькіі очі? Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж Ти їй долю, — вона молоденька, —
Бо люди чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,

Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напува?
Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби то далися орлині крила —
За синім би морем милого знайшла:
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла!
Не так серце любить, щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
„Журись!“ каже думка, жало завдає.
О, Боже мій милий! Така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить;
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм —
Кругом, як в усі, все мовчить...
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малі діти, сміючись.
„Ходімо гріться!“ — закричали:
„Зійшло вже сонце!“ (Голі скрізь,
З осоки коси, бо дівчата)...
„Чи всі ви тут?“ — кличе мати:
„Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо!“
„Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрищену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:

У нас козак в очереті,

В очереті в осоці,

Срібний перстень на руці;

Молоденький, чорнобровий, —
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулялись доволі!
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам!... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!
Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрищену положила.“

Зареготались нехрищені...
Гай обізвався; галас, зик —

Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк!

Схаменулись нехрищені,
Дивляться: мелькає,

Щось лізе вверх по стовбуру
До самого крзю.

Ото ж тая дівчинонька,

Що сонна блудила:

Отаку то їй причину

Ворожка зробила!

На самий верх на гиллящі
Сгала — в серце коле.
Подивилась на всі боки,
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...
Треті півні: „кукуріку!“ —
Шелеснули в воду.
Защбетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидючи;
Зашбетав соловейко, —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатир співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві,
Шепчуть густі лози;
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знає, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знає, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
„Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А, може, вже одчинила
Не мені, — другому...
Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому!“
Утомився вороненький,

Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
„Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милій!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила!“
Кинув коня та до неї:
„Боже ти мій, Боже!“
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
„За що ж вони розлучили
Мене із тобою?“
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи,
Як провожала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть... Під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля нього молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (ніде правди діти!)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки —
Слізеньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають.
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі;
Нема кому запитати,
За що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька

Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспівує та щебече,

Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

(1838)
Петербург.

ДУМКА

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш;
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море!
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, сине море,
Де його поділо.

Може, милого втопило —
Розбий сине море!
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе.
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.
Найду його — пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!

Коли ж милий на тім боці, —
Буйнесенький, знавш,
Де він ходить, що він робить:
Ти з ним розмовляеш;

Коли плаче, то й я плачу;
Коли ні — співаю;
Коли згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилі!
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати:
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.

І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люди.
Увечері посумую,
А вранці заплачу;
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш;
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море!...

(1838)
Петербург.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину.

На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай: не знає!

Згадай лихо, — то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре, — серце в'яне:
Чому не осталося?
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защобсече на калині, —
Ніхто не минає:
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає, —
Не мине калину;
Чи сирота, що до світа
Встає працювати, —
Опиниться, послухає,
Мов батько та мати

Та дрібно, та рівно, як Бога благає.
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві — піде луна гаєм,
Піде та й замовкне: нащо щсбетать?
Запеклую душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить;
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.

Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині,
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє, — Божа мова.
Встануть сердеги працювати,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш, — тепер дивись:

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.

Розпитують, розмовляють:
Серце б'ється, любо,
І світ Божий, як Великдень,
І люди, як люди!
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає, —
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози:
Защобсече соловейко, —
Сохнуть дрібні сльози;
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм, —
Ніби з милим розмовляла...
А він, знай, співає,

А де ж дівся соловейко?
Не питає: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щсбетав;
Замовк неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше витав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою, —
Все осталося, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує, — тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмре кобзар, бо навіки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сясє,
Тебе не забудуть!

Праведная душе! Прийми мою мову,
Немудру та щиру. Прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай!
Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоч раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку, за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я самотний
Сирота на світі, в чужому краю;
Дивлюся на море широче, глибоке,
Поплив би на той бік, — човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, — заплачу, як тая дитина;
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А, може, я й темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, по тім боці плаче?
Сироту усюди люди осміють!
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там сонце, там місяць ясніше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє,
Там не самотний був би з нею й я.

Праведная душе! Прийми мою мову,
Немудру та щиру, — прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай!

(1838)
Петербурґ.

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ-за-очі;
Грає синє море, —
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:

„Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити;
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити“.

Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться, —
Спіткалося горе.

А журавлі летять собі
На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами . . .

(1838)
Петербург.

ДУМКА

Тяжко, важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, —
Хоч з гори та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б, — тяжко жити,
І нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає,
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають,
А зо мною зустрінуться —
Мов не добачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує,
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.
„Чи я ж тобі не вродливий,

Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, мов серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа . . .
На чужій сторонці
Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці“.
Пішов козак, сумуючи,
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє . . .
Тяжко, важко умирати
У чужому краю!

Гатчина,
2 листопада 1838 року.

* * *

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?
Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози — чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?

Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуджу світом . . . „Нічого робіть!“ —
Не сказали б на сміх . . .

Квіти мої, діти!

Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав? Може, і вгадав.

Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі,

Що заплачуть на ці думи, —
Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих,
І — пан над панами!

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

За карії оченята,
За чорні брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову;
Виливало, як уміло,
За темні ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі.
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співати на чужині.
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирати на пораду...
Нехай душі козацькі
В Україні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю... —
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — горі.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля,
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Все співають, як діялось,

Сліпі небораки,
Бо дотепні. А я... а я
Тільки вмію плакати,
Тільки сльози за Україну,
А слова — немає...
А за лихо — та цур йому!
Хто його не знає?!
А надто той, що дивиться
На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю...
Нехай злидні живуть три дні,
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кричить,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком — люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози —
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засипляють
Чужим піском очі...
Отаке то! А що робить?
Журба не pomoже.
Хто ж сироті завидує,
Карає того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.

Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щирю правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

(1839)
Петербург.

ПЕРЕБЕНДЯ

Перебендя старий, сліпий, —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха
І днює й ночує, —
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, заспіває:
„Ой, не шуми, луже!“
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про „Чалого“ —
На „Горлицю“ зверне;
З дівчатами на вигоні —
„Гриця“ та „Веснянку“,
А у шинку з парубками —
„Сербина“, „Шинкарку“,
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю — лиху долю,
А потім — „У гаю“;
На базарі — про „Лазаря“,
Або, щоб те знали,
Тяжко, важко заспіває,

Як Січ руйнували.
Отакий то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє, —
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою — могила,
А там — тільки мріє.
Сивий вус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,

Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, пові...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули, — бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля,
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає:
Де воно ночує, як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить;
Спита чорну гору: чому ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема

Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує, —
Його на сім світі ніхто не прийма!
Один він між нами, як сонце високе;
Його знають люди, бо носить земля,
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На Божев слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали:
„Нехай понад морем“, сказали б
„гуля!“

Добре всі, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти

На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівай,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
„Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.“

Отакий то Пересбндя,
Старий та химерний!
Заспіває весільно,
А на сльози зверне.

(1839)
Петсрбург.

КАТЕРИНА

(В. А. Жуковському на пам'ять 22-го квітня 1838 р.)

I.

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине.
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ Божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне, співаючи,
Колі знає, за що;
Люди серця не побачать,
А скажуть: „ледащо!“
Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Зпущаються вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,

Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занапастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люди,
Що хотять, говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісті недобрії, —
В поход затрубили;
Пішов москаль в Туреччину, —
Катрусю накрили.
Не зчулася, та й байдуже,

Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися, —
Тоді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що нехай люди,
Що хотять, говорять.
Не журиться Катерина —
Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває „Гриця“.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має!
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло пів року, —
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують:
— „В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку

Московського сина...
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...“
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила!

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько-мати — чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицю,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема!
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люди.
Зайде сонце, — Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
„Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!...“
Та й не доказала.
Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Клене своєю долю;
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю, —
Кують речі недобрії.
Що має робити?

Якби милий чорнобривий, —
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Можє, вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився,
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:
— „Що, весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояра?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила:
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя!
Що ти наробила?...”

По тім боці моря,
Нема ніде Катерини, —
Та здалась на горі!...
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі,
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II.

Оддячила!... Іди ж, шукай
У Москві свекрухи!
Не слухалась моїх речей,
То її послухай!
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя мое,
З далекого краю!...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя мое любе!
Іди од нас!“...
Ледве-ледве

Поблагословила:
„Бог з тобою!“ — та, як мертва,
На діл повалилась.

Обізвався старий батько:
— „Чого ждеш, небого?“

Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
— „Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!“
— „Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люди!
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде“.

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: „Не вернуса!
В далекому краю,
В чужу землю, чужі люди
Мене захивають;
А свої ця крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, мое горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько,
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люди не займали!
Ти не скажеш... Ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій! Лихо мое!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя мое,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!...“

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села, — серце мліє;
Назад подивилась,

Покивала головою,
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як ангелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулася,
Пішла... тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих речей
Ні батько, ні мати...

Отаке то на сім світі
Роблять людям люди!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А завіщо? Святий знає!
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де захивають.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люди на світі —
Сріблом-злотом сяють;

Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан навівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото,
Та будьте багаті,
А я возьму сльози —

Лихо вилівати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III.

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють;
Понад шляхом, щиридею
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:
Кого щастя, кого сльози, —
Все нічка покрила,
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати.
Де ж Катрусю пригорнула?
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє?
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що дальше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски
І чужії люди,
Зустрідеться зима люта...
А той — чи зустріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину,
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекій шлях, пани-браті!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колісь, —
Щоб його не мірять!...
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять?
„Бреше“, скажуть, „сякий-такий!
(Звичайне, не в очі)
А так тільки псує мову
Та людей морочить“.
Правда ваша, правда, люди!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду вилівати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало.
Цур же йому!... А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились;
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
„Пугача“ співають.
Іде шляхом молодиця, —
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій —
Заснула дитина.
Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: — „Люди добрі!
Де шлях в Московщину?“
— „В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?“
— „В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу!“
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!
Та й навіщо? ... А дитина?
Вона ж його мати...
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила...
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози вилити!
Отож то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукав...
Тоді не питайте, за що люди лають,
За що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
Бо люди не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люди гнутья, як ті лози,

Куди вітер віє;
Сиротині сонце світить —
Світить, та не гріє...
Люди б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А завіщо, Боже милий?
Защо світом нудить?
Що зробила вона людям?
Чого хотять люди?
Щоб плакала... Серце моє!
Не плач, Катерино!
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами,
До схід сонця, в темнім лісі
Умийся сльозами!
Умиєшся — не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються.

Отаке то лихо, бачите, дівчата!
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люди хоч бачать, та людям не жаль.
„Нехай“, кажуть, „гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать!“
Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,
Щоб не довелося москаля шукать!

Де ж Катрусю блудить?
Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зима впала.
Свище полем завірюха;
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибав;
Дивиться — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...

Лихо!... Серце мліє...
Полетіла, зустрілася,
Пита: „Чи немає
Мого Йвана чорнявого?“
А ті: „Ми не знаєм“.
І, звичайне, як москалі,
Сміються, жартують:
„Ай, да баба! Ай, да наши!
Кого не надують!“
Подивилась Катерина:
— „І ви, бачу, люди!
Не плач, сину, моє лихо, —
Що буде, то й буде!
Піду дальше, — більш ходила...
А, може, й зустріню;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!“

Рсве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина

Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить: ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
„Ходім, сину, смеркається...
Коли пустять — в хату,
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі — покусують,
Та не заговорять,
Не розкажуть, сміючися...
З псами їсти й пити!...
Бідна моя головонько,
Що мені робити?“

Сирота собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота!
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не пита.
А Йвася питають, заранне питають,
Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люди заздрі не дають носити.

IV.

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з Гетьманщини стоять;
В яру гребелька, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволі,
І ополонка — воду брать.
Мов покотьюло червоніє,
Крізь хмару сонце зайнялось;
Надувся вітер, — як повіє!

Нема нічого, скрізь біліє,
Та тільки лісом загуло.
Рсве, свище завірюха,
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,

Що не видно й світа.
— „Еге, бачу, яка фуґа!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіа!
Недобра їх розносила,
Мов, справді, за ділом.
Ничипоре! Дивись лишень,
Які побілілі!“
— „Що? Москалі? Де москалі?“
— „Що ти? Схаменися!“
— „Де москалі, лебедики?“
— „Та он, подивися!“
Полетіла Катерина
І не одяглася.
— „Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе.“
Через пеньки, замстами
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
— „Лихо мое! Доле моя!“
До їх... Коли глянє, —
Попереду старший іде!
— „Любий мій Іване!
Серце моє кохане!
Де ти так барився?“
Та до його... за стреміна...
А він — подивився,
Та шпорами коня в боки.
— „Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я — Катруся твоя люба!
Нащо рвеш стреміна?“
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
— „Постривай же, мій голубе!
Дивись, — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?

Серце, подивися!
Ій же Богу, я — Катруся!“
— „Дура, отвяжися!
Возьміть прочь безумную!“
— „Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?!
А ти ж присягався?“
— „Возьміть прочь! Что ж вы стали?“
— „Кого? Мене взяти?
Защо ж — скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся,
З цілим світом!... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... Який сором!
І за що я гину?
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина!
Не покинеш? Серце моє!
Не втікай од мене!...
Я винесу тобі сина.“
Кинула стреміна —
Та в хатину.
Вертається,
Несе йому сина:
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
— „Осьде воно, подивися!
Де ж ти? заховався?
Утік!... Нема!... Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!... Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалки, голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;

Возьміть його та oddайте
Старшому за сина!
Возьміть його!... бо покину,
Як батько покинув, --
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила, —
Виростає же на сміх людям!“
На шлях положила:
— „Оставайся шукать батька,
А я вже шукала“...
Та в ліс з шляху, як нависна!
А дитя осталося,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже — минули.
Воно й добре, — та на лихо
Лісничі почули...

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Крутом подивилась,
Та в яр... біжить, — серед ставу
Мовчки опинилась.
— „Прийми, Боже, мою душу,
А ти — мов тіло!“
Шубовсть в воду!... Попід льодом

Геть загуркотіло.
Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом, ---
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
Їм зосталась добра слава,
Мойла зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині,
Вилле сльози на могилу, —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати оджуралась?
Що зосталось байстриюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови —
Нащо? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V.

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий;
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
„Ісуса“ співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто — бублик, хто — гроші,
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоніші.

Задивляться чорноброві:
І босе і голе.
„Дала“, кажуть, „бровенята,
Та не дала долі!“

Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею,
А в берліні господиня
З паном і сім'єю.
Опинився проти старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця

Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув — одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав ті карі очі,
Чорні бровеняга,
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.

Пита пані, як зоветься?
„Івась“. — „Какой милый!“
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

(1838)
Петербург.

ТОПОЛЯ

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Марне зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниве:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорноброва
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов, та й загинув.
Якби знала, що покине,
Була б не любила;
Якби знала, що загине,
Була б не пустила;
Якби знала, не ходила б
Пізно за водою,

Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала!...

І то лихо —

Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого любить. Нехай в'яне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтесь ж, любіться,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати,
А він її запитає:
„Чи не біла мати?“
Стануть собі, обіймуться, —
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться —
Обоє раденькі.

Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
„Де ти була? що робила?“
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Чуло серце недоленьку,
Сказати — не вміло.
Не сказало, — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щєбече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає, — сиротою
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати,
Як чужії люди;
Без милого сонце світить,
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могла...
А серденько б'ється!

Минув і рік, минув другий,
Козака немав;
Сохне вона, як квіточка, —
Мати не питає:
„Чого в'янеш, моя доню?“
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тихенько еднала.
„Іди, доню!“ каже мати:
„Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий,
Будеш панувати!“
— „Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть:
Легше, мамо, в труні лжжать,
Ніж його побачить.“

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Дивилася чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити,
Чи довго їй, одинокій,
На сім світі жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щирю правду,
Де милий-сердєнько?
Чи жив, здоров? Чи він любить?
Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа долину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи, — бо ти знаєш!
Мене мати хоче дати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза, —
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю!“
— „Добре, доню! Спочинь трошки!
Чини ж мою волю!
Сама колись дівувала,
Тєє лихо знаю;
Минулося, — навчилася:
Людам помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала.“
Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
„Ось на тобі сього дива!
Піди до криниці,
Поки півні не співали,
Умийся водою,

Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.
Вип'єш — біжи, якомога;
Що б там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш. А як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втретє випить треба.
За перший раз, — як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде;
А за третій... моя доню,
Не питай, що буде!
Та ще, чуєш, не христися,
Бо все піде в воду...
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду!“

Взяла зілля, поклонилась:
„Спасибі, бабусю!“
Вийшла з хати: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!“
Прийшла. Вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась,
Вдруге, втретє напилася
І не оглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала...
Пала, стала, заплакала
І... і заспівала.

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости гнучка та висока
До самої хмари,

Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе!
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди,
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя! Доле моя!
Боже милий, Боже!

Подивися, тополенько!
Як нема — заплачеш
До схід сонця, ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!“

Отак тая чорнобрива
Плакала, співала...
І надиво серед поля
Тополею стала.

По діброві вітер вив,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

(1839)
Петербург.

ДУМКА

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити:
Свої люди — як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі?

Нема кому розказати,
Чого серце хоче, —
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує?
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує;
Чужі люди не питають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце! Плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почуві,
Щоб понесли буйнессенькі
За синєє море —
Чорнявому, зрадливому
На лютеє горе!

(1839)
Петербург.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховів.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають:
„Де то наші діти ділись?
Де вони гуляють?“
Чайка скіглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! Дивіться:
Жита похилились,

Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла.
Верніться!...“

— „Не вернуться!“ —

Загуло, сказало
Синє море. — „Не вернуться,
Навіки пропали!“
Правда, море, правда, синє:
Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покрийють Україну
Червоні жупани, —
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче:
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,

Тільки ворог, що сміється.
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине, —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чий ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине:
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку-отаманс?
Чи правду співаю?
Ех, якби то... Та що й казать!
Кебети не маю.
А до того — Московщина,
Кругом чужі люди.
„Не потурай!“ може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами,
Насміються! — Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
Та позички з'їли.

Отаке то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах, та сам собі:
„Ой, не шуми, луже!“
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаеш,
Тебе люди поважають, —
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацька
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
„Гриця“ заспіває;
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

(1839)
Петербург.

ІВАН ПІДКОВА

(В. І. Штернбергу)

I.

Було колись в Україні —
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!

Панували, добували
І славу, і волю, —
Минулося: осталися
Могили по полю.

Високіі ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високіі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,

А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись в Україні —
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед, горілку
Поставцем кружала.
Було добре колись жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трошки спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Сине море звірюкою
То стогне, то вие,
Дніпра гирло затопило.
„А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає,
Ходім погуляти!“

Висипали запорожці,
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!“ — заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори —
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.

Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди,
Де то будь роботи?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали:
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості!“
— „Добре, батьку отамане!“
Кругом заревіло.
„Спасибі вам!“

Надів шапку.

Знову закипіло
Сине море. Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

(1839)
Петербурґ.

ТАРАСОВА НІЧ

На розпугті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата, —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,

Вимовля словами.
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;

Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує,
Аж лихо сміється:

„Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться;
Було колись — панували,
Та більше не будем...
Тії слави козацької
Повік не забудем!
Україно, Україно!
Серце мов, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділось? Изгоріло?
А чи затопило
Сине море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!
Граї же, море! Мовчїть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькі!
Така ваша доля!

„Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля:
Зажурилась Україна, —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина;
Немає де дітись...
Виростають нехрищені
Козацькі діти,
Кохаються невінчані;

Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криве,
Ляхи, уніяти
Налітають, — нема кому
Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко, —
Не стало кравчини!
Обізвався козак Павлюга, —
За нею полинув.
Обізвався Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
„Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами...“
Обізвався Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
„А годі журиться,
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!“

„Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило;
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю докупи,
Та й ну частувати!
Зібрав Тарас козаченьків —
Поради прохати:
„Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку:
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи,
Наше безголов'я...“
— „Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,

А ніч-мати дасть пораду:
Козак ляха знайде!“

А поки що, одпочиньмо.
Чи багато наших?
— Трохи, пане отамане,
Та й ті щось лсдачі.
— Злсдащіли, — побачимо.
Нема чого ждати!
Бенкетуйте ж, вражі ляхи,
Прийду помагати.
Прийду, ляхи, почастую
Не медом-ситою, —
Ні, прокляті католики,
Кров'ю червоною
Почастую за Павлову
Праведную душу,
А коли ні, Боже милий,
Сам випити мушу.
Боже, нехай пропадає
Голова Тараса!
Дай то тільки, щоб та шляхта
Кров'ю упилася, —
Тоді й мою головоньку
Нехай ворог будить:
— Не прокинусь! Товариші!
Що буде, те й буде.
Сю ніч ляхів-католиків
Ходім частувати!
Чи так, брати-отамани?
— Що маєм казати?
Роби, пане отамане,
Як сам добре знаєш.
А ми будем помагати,
Поки силу маєм.
— Добре, хлопці! — Пішов нишком,
Люлечку смакує,
Дума думку, споглядає...
Доля ж бенкетує.

„Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба —
Ревнула гармата;

Прокинулись ляхки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляхки-панки —
Та й не повставали:
Зійшло сонце — ляхки-панки
Покотом лежали.

„Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли круки з поля
Ляхків-панків їсти.
Налетіли чорні круки
Вельможних будити;
Зібралось козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні круки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що славою стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

„Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров текла козацькая, —
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі,
Та з голоду кряче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада, та й заплаче.

Була колись козацькая
І слава і воля, —
Слава сяє, а воленку —
Спіткала недоля.
Було колись — панували,
Та більше не будем,
Тії ж слави козацької
Вовік не забудем!“

Умовк кобзар, сумуючи:
Щось руки не грають!
Кругом хлопці та дівчата
Слізоньки втирають.

Пішов кобзар по улиці,
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсідки,
А він вимовляє:
„Нехай буде отакечки!

Сидить, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую.“

(1839)
Петербург.

Н. МАРКЕВИЧУ

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маеш крила, мавш силу,
Є коли літати!
Тепер лети ж в Україну —
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, одинокий,
І на Україні
Я сирота. мій голубе,
Як і на чужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там — одинокий...
Одинокий... А Україна!
А степи широкі!

Там повіе буйнесенький,
Як брат, заговорить,
Там в широких полі воля;
Там синее море
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.
Розмовляють, сумуючи —
Отака їх мова:
„Було колись — минулося,
Не вернеться знову!“
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба! Доля приборкала
Між людьми чужими.

(б. V. 1840)
Петербург.

НА НЕЗАБУДЬ

В. І. Штернбергу

Поїдеш далеко,
Побачиш багато;
Задивишся, зажуришся —
Згадай мене, брате!

(1840)
Петербург

ГАЙДАМАКИ

(В. І. Григоровичу на пам'ять 22. квітня 1838 р.)

Все йде, все минає — і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,

А друге зав'яло, навіки зав'яло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає і будеш сіяць,
Як над Вавилоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!... Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не самотній, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх: душа жива!
А, може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колісь виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне — нема йому краю, —
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хтонебудь її на сім світі, —
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, вам треба згадать!
Вона вас любила, рожеві квіти,
І про вашу долю любила співать.
Поки сонце встане, спочивайте, діти!
А я поміркую, ватажка де взять.

* * *

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, ---
Ідїть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! Орли мої!
Летіть в Україну!

Хоч і лихо зустрінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зустрівши, насміються —
Такі, бачте, люди:
Все письменні, друковані,
Сонце, навіть гудять:

„Не відтіля, каже, сходить,
Та не так і світить;
Отак, каже, було б треба...“
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали.
Розумні та й годі!
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву.
„Нехай“, скажуть, „спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.
А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось то Ярему
Всєде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманства
Високі могили —
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають!
Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Співай про „Матрьошу“,
Про „Парашу, радість нашу“,
Султан, паркет, шпори.
От де слава! А то співа:
„Грає синє море“,
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сїряках...“

— Правда, мудрі!

Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте! Кричїть собі!

Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди,
А я дурень; один собі
У моїй хатині
Заспіваю, зарідаю,
Як мала дитина.
Заспіваю — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю — розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий вкрили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають... А пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердилися,
Щось страшне співають!
Послухаю, пожурюся,
У старих питаю:
Чого, батьки, сумуєте?
— „Невесело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...“
І я плачу. А тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани, — всі в золоті
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували...
„Граї, кобзарю! Лий, шинкарю!“ —

Козаки гукали.
Шинкар знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки —
Аж Хортиця гнеться,
Мстелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю, лій, шинкарю,
Поки встане доля!“
Взявшись в боки, навприсідки
Парубки з дідами:
„Отак, діти, добре, діти!
Будете панамі!“
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами;
І я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами, —

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:
Я не одинокий, є з ким в світі жить!
У мойї хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У мойї хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця“ дівчина співає —
Я не одинокий, є з ким вік дожить!

От де моє добро, гроші,
От де моя слава!
А за раду — спасибі вам,
За раду лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб вилити журбу, сльози.
Бувайте здорові!
Їїду синів випровожать
Ндалеку дорогу.
В схай ідуть; може, найдуть

Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панамі!

Отак, сідя в кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? Хто поведе?
Надворі світає,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовчки похилились:
— „Благослови“, — кажуть, — „батьку,
Поки маєм силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі“.
— „Постривайте! Світ — не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим!
Єсть у мене щирий батько
(Рідного немає),
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам, здоров, знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того душа щира,

Козацького роду!..
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець, сумуючи,
Співає під тином.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Як би не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині;

Заховали б тай сказали:
„Так, якесь ледащо!“
Тяжко, важко нудить світом,
Не знаючи за що.
Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлоп'ята!
Коли мені на чужині
Не дав погибати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!“
Добрідень же, тату, в хату,
На твоім порозу,
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

7. IV. 1841
Петербург.

ІНТРОДУКЦІЯ

Була колись Шляхетчина,
Вельможная пані, —
Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє,
Та королем коверзує —
Не кажу — Степаном
Або Яном Собієським:
Ті два незвичайні,
А іншими... Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли, —
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає.
Nie rozwalam! nie rozwalam! —
Шляхта репетує,
А матнати палять хати,

Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий.
Запанував та й думав шляхту
Приборкать трошки, — не зумів;
Хотів добра, як дітям мати,
А, може, й ще чого хотів.
Єдине слово „nie rozwalam“
У шляхти думав одібрати,
А потім... Польща запалала,
Панки сказалися... Кричать:
— „Гонору слово, дарма праця!
Поганець, наймит москаля!“
На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетська земля.
І — разом сто конфедерацій.*
Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;

* Энциклопедический лексиконъ, томъ 5. Барская конфедерация і „Historja Królestwa Polskiego“, g. s. Bandtke, tom 2. Т. Ш.

Розбрелися та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.

Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

ЯРЕМА

— „Яремо! Герш ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господині
Та принеси мені води!
Вимети хату! Внеси дрова!
Посип індікам! Гусям дай!
Піди до льоху, до корови,
Та швидше, хаме!... Постривай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:*
Імості треба. Не барись!“ —
Пішов Ярема, похилився.

Отак уранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав, сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався.

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О, Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попіхач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долі, людей не займа.
Та й за що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.

Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Щонебудь згадає, або що побачить...
Та й знову за працю. Отак треба жить!
Нащо батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий:
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівати:

Єсть карії очі, —
Як зіроньки сляють,
Білі рученята
Мліють, обнімають;
Єсть серце єдине,
Серденько дівоче,
Що плаче, сміється,
Як він того хоче;
Що плаче, сміється
І мре, й оживає,
Святим духом серед ночі
Понад ним витає.

Отакий то мій Ярема,
Сирота багатий.
Таким і я колись то був...
Минуло, дівчата!
Минулося, розійшлося,
І сліду не стало.
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталося?

Чому не осталося? Чому не витало?
Легше було б сльози, журбу виливать.
Люди одібрали, бо їм було мало.

* Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою й Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байстриук, а потім Галайда, був у жида наймитом. (Од старих людсй). Т. Ш.

„Нащо йому доля? Треба закопать,
Він і так багатий!“

Багатий на лати
Та на дрібні сльози — бодай не втирати!..
Доле моя, доле! Де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснився... Не хочеться спать!

Вибачайте, люди добрі!
Може, недоладу,
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
Може, ще раз зустрінемось,
Поки шкандибіаю
За Яремою по світу?
А може... й не знаю.
Лихо, люди, — всюди лихо,
Ніде пригорнуться:
„Куди“, — каже, — „хилить доля,
Туди й треба гнуться“ —
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка — нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті, щоб не снілась,
Не снілась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливайся ж, слово-сльози:

Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами,
Та не з братом, не з сестрою —
З німими стінами
На чужині... А поки що —
До корчми вернуся:
Що там робиться?

Жидюга
Дрижить, зігнувшись
Над каганцем. Лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... Ох, аж душно!
Білі рученята
Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає,
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати,
Одинокій, молоденькій;
Ні з ким розмовляти, —
Одна шепче... Несказанно
Гарна нехрищена!
Отó дочка, а тó батько —
Чортова кишенья.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.
Де ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

КОНФЕДЕРАТИ

— „Одчиняй, проклятий жиде,
Бо будеш битий! Одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!“

— „Постривай!
Стривайте, зараз!“

— „Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що ти хочеш?“

— „Я? З панами?“

Крий, Боже! Зараз, дайте встать,
Ясновельможні!“ (нишком — „свині!“)
— „Пане полковнику, ламай!“

Упали двері... а нагай
Малює вздовж жидівську спину.
— „Здоров, свине! Здоров, жиде!
Здоров, чортів сину!“
Та нагаєм, та нагаєм.
А жид зогнув спину:

— „Не жаргуйте, мості-пане!“
— „Добривечір в хату!
Ще раз шельму! Ще раз!... Годі!
Вибачай, проклятий!
Добривечір! А де дочка?“
— „Умерла, панове!“
— „Ажеш, Іудо! Нагаями!“
Посипались знову...
— „Ой, паночки, голубчики,
Йй-Богу, немає!“
— „Брешеш, шельмо!“
— „Коли брешу,
Нехай Бог карає!“
— „Не Бог, а ми. Признавайся!“
— „Нащо б мав ховати,
Якби жива? Нехай, Боже,
Щоб я був проклятий!...“
„Ха, ха, ха, ха! Чорт, панове,
Літанню співає.
Перехристись!“
— „Як же воно?
Далебі, не знаю“.
— „Отак, дивись!“
Лях христиться,
А за ним Іуда.
— „Браво! Браво! Охристили!
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрищений?
Могоричу!“
— „Зараз, зараз!“
Рєвуть, мов скажені,
Рєвуть ляхи, а поставець
По столу гуляє.
„Ще Польща не згінела!“
Хто куди гукає.
— „Давай, жиде!“
Охрищений
Із льоху та в хату,
Знай, шмигляє, наливає,
А конфедерати,
Знай, гукають: — „Жиде! Меду!“
Жид не схаменеться.
— „Де цимбали? Грай, псєвіро!“

Аж корчма трясеться —
Краков'яка оддирають,
Вальса та мазура.
А жид гляне, та нищечком:
„Шляхетська натура!“
— „Добре, годі! Тепер співай!“
— „Не вмю, йй-Богу!“
— „Не божись, собача шкуро!“
— „Яку ж вам? „Небогу“?“

„Була собі Гандзя,
Каліка небога,
Божилася,
Молилася,
Що боліли ноги;
На панщину не ходила,
А за парубками
Тихесенько,
Гарнесенько
Поміж бур'янами“.

— „Годі! Годі! Це погана:
Схизмати співають“.*
— „Якої ж вам? Хібá оцю?
Стривайте! Згадаю...

„Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком,
І передком
Перед паном Хведіркоком.“
— „Добре, годі! Тепер плати!“
— „Жартуєте, пане!
За що платить?“
— „Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартуєм. Давай гроші!“
— „Дс мені їх взяти?
Ні шеляга! Я панською
Ласкою багатий“.
— „Ажеш, собачо! Признавайся!
А нуте, панове,
Батогами!“
Засвистіли,

* Нсуніятів ляхи називали схизматами. Т. Ш.

Христять Лейбу знову.
 Періщили, періщили,
 Аж пір'я лстїло...
 — „Йй же Богу, ні шеляга!
 Їжте мое тіло!
 Ні шеляга! Івалт! Рятуйте!“
 — „Ось ми порятуєм!“
 — „Постривайте! Я щось скажу...“
 — „Почуєм, почуєм,
 Та не бреши! Бо, хоч здохни,
 Брехня не поможе“.
 — „Ні... в Вільшаній...“
 — „Твої гроші?“
 — „Мої! Ховай, Боже!
 Ні, я кажу, що в Вільшаній...
 Вільшанські схизмати
 По три сім'ї, по чотири
 Живуть в одній хаті.“
 — „Ми це знаєм, бо ми самі
 Їх так очухрали“...
 — „Та ні, не те... вибачайте, —
 Щоб лиха не знали,

Щоб вам гроші приснилися!...
 Бачте, у Вільшаній...
 У костьолї, у титаря...
 А дочка Оксана!
 Ховай, Боже! Як панночка!
 Що то за хороше!
 А червінців! Хоч не його,
 Так що? Аби гроші!“
 — „Аби гроші, однаково!
 Правду Лейба каже;
 А щоб певна була правда,
 Нехай шлях покаже.
 Одягайся!“*

Поїхали
 Ляхи у Вільшану.
 Один тільки під лавою
 Конфедерат п'яний
 Нездужа встать, а курника,
 П'яний і вселлий:
 „Му зyjету, му зyjету,
 Polska nie zginęła“.

ТИТАР

„У гаю, гаю
 Вітру немає;
 Місяць високо,
 Зїроньки сяють.
 Вийди, серденько,
 Я виглядаю;
 Хоч на годину,
 Моя рибчино!
 Виглянь, голубко,
 Та поворкуем,
 Та посумуем,
 Бо я далеко
 Сю ніч мандрую.
 Виглянь же, пташко,
 Мое серденько,
 Поки близенько,
 Та поворкуем...
 Ох, тяжко, важко!“

Отак, хōдя попід гаєм,
 Ярема співає,
 Виглядає, а Оксани
 Немає, немає.
 Зорї сяють, серед неба
 Горить білолиций;
 Верба слуха соловейка,
 Дивиться в криницю;
 На калині, над водою,
 Так і виливає,
 Неначе зна, що дівчину
 Козак виглядає.
 А Ярема по долині
 Ледве, ледве ходить,
 Не дивиться, не слухав.

— „Нащо мені врода,
 Коли нема долї, нсма талану?“

* Про конфедератів так розказують люди, которї їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта з нопогст, без дисциплїни; робить не хочеться. а їсти треба. Т. Ш.

Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і доля —
Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билинку вітри рознесуть.
Так і мене люди не знають, де діти.

За що ж оджуралась? Що я сирота.
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та оджуралась!“

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
— „Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Або найду долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько мое!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася, — другого шукай!
Я тобі не пара, я в сірій свитині,
А ти — титарівна!... — Кращого вітай!
Вітай, кого знавш, — така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись!
А коли почувш, що на чужім полі
Поляг головою, — нишком помолись, —
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!“

Та й заплакав сіромаха,
На кий похилившись.
Плаче собі тихесенько...
Шелест!... Коли гляне:
Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув, побіг, обнялися...
— „Серце!“ — та й зоміли.
Довго, довго тільки — „Серце!“
Та й знову німіли.
— „Годі, пташко!“
— „Ще трошечки,
Ще... ще, сизокрилий!
Вийми душу! Ще раз, ще раз...
Ох, як я втомилась!“
— „Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!“
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
— „Сідай же й ти коло мене!“
Сів, та й обнялися.
— „Серце мое, зоре моя,

Де це ти зоріла?“
— „Я сьогодні забарилась:
Батько знебудував,
Коло його все поралась“.
— „А мене й байдуже?“
— „Який бо ти, їй же Богу!“
І сльози блиснули.
— „Не плач, серце, я жартую“.
— „Жарти!“
Усміхнулась.
Прихилилась головою,
Та й ніби заснула.
— „Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш;
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано!
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану;
Дасть він мені срібло-злото,

Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзилику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду...
Поки не вмуру, забудимусь“.
— „А може й забудеш?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш з панами,
Найдеш собі шляхтяночку,
Забудеш Оксану!“
— „Хіба краща є за тебе?“
— „Може й в, не знаю“.
— „Гнівиш Бога, мое серце:
Кращої немає
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем
Нема кращої од тебе!“
— „Що се ти говориш?
Схаменися!“
— „Правду, рибко!“

Та й знову, та й знову.
Довго вони, як бачите,
Між мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Ій Ярема розказував,
Як жить вони будуть
Укупочці, як золото
І долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
— „Ото який! Мов і справді
Обридло!“ А мати
Або батько як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте, —
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді — та цур йому!
А дуже цікаве!

А надто вам розкажуть би,
Як козак чорнявий
Під вербою, над водою,
Обнявшись, сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
„Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій...“ Аж верби нагинались
На такую мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу проти ночі,
А то ще присниться;
Нехай собі розійдуться,
Так, як і зійшлися:
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі!... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зустрінуться... Побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що то там твориться?
Треба глянуть та розказать...
Бодай не дивиться!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить!
Боронять, прокляті! Будь проклята
мати,

І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельні діти!
У печі палá
Огонь і світить на всю хату;
В кутку собакою дрижить
Проклятий жид. Конфедерати
Кричать до титаря: — „Хоч жить?“

Скажи, де гроші!“

Той мовчить.

Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили: нема,
Нема ні слова.

— „Мало мук,
Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Отак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо?... І не стогне!
Завзята бестія! Стривай!“

Насипали в халяви жару...
— „У тім'я цвяшок закатай!“
Не витерпів святої карі,
Упав сердега. Пропадай,
Душа, без сповіді святої!
„Оксано... дочко!“ — та й умер.
Ляхи задумалися стоб,
Хоч і запсклі.

— „Що ж тепер?
Панове, ради! Поміркуем.
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!“

— „Гвалт! Рятуйте!
Хто в Бога вірує!“ — кричить

Надворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. — „Хто такий?“
Оксана в двері: — „Вбили! вбили!“
Та й пада крижем.

А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомліую...

Де ж ти,
Яremo? Де ти? Подиєся!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титар спить... Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло... Мертвий мов здригнув,
І сумно, сумно в хаті стало.*

СВЯТО В ЧИГИРИНІ

Гетьмани, гетьмани! Якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!

Базари, де військo, як море, червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить...

Закипить, і розлилося
Степами, яррами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...

Та що й казать? Минулося!
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не почуви...
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає,
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,

* Анахронізм — титаря ляхи замучили зимою, а не літом. Т. Ш.

Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Проти ночі Маковія,
Як ножі святили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люди?

Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєдналися, — дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди то поїдуть? Кого повезуть?

Он кого, дивіться!

Лягли на долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки... На гвалт України
Орли налетіли: вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки ляхам отдадуть.

Попід дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані, —
Уміла що кому давать,
Нівроку їй, нехай цохочає!
Нехай не вадить, як не чує!...
Поміж возами ніде стать:
Неначе в ірій налетіло
З Смілянщини, з Чигирині,
Просте козацтво, старшина...
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похочає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

Старий Головатий щось дуже коверзує.

СТАРШИНА ДРУГИЙ

Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а подивися — скрізь Головатий. „Коли сам“, каже, „не повершу, то синові передам“.

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

Та й син же штука! Я вчора зустрівся з Залізником; таке розкажує про його, що дур йому! „Кошовим“, каже, „буде, та й годі; а може ще й гетьманом, коли тев...“

СТАРШИНА ДРУГИЙ

А Гонта нащо? А Залізник? До Гонти сама... сама писала: „Коли“, каже...

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

Цитуйте лишень! Здається, дзвонять.

СТАРШИНА ДРУГИЙ

Та ні, то люди гомонять.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку! Де можна лантух, там торби не треба. Купили хрину — треба з'їсти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували, — грошам не пропадать! А то думають-думають, ні вголос, ні мовчки, а ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте, співають?

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

Справді, співа щось; піду, спину.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ

Не спиняй! Нехай собі співає, аби неголосно!

СТАРШИНА ДРУГИЙ

Ото, мабуть, Волох!* Не втерпів таки старий дурень; треба та й годі!

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

А мудро співав! Коли не послушаєш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послушаєм; а тим часом задзвонять.

СТАРШИНА ПЕРВИЙ І ДРУГИЙ

А що ж? То й ходімо!

СТАРШИНА ТРЕТІЙ

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його запорожці й гайдамаки. Кобзар співає з повагою й неголосно).

КОБЗАР

„Ой, волохи, волохи,
Вас осталося трохи;
І ви, молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі —
Наймити татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіться,
Гарно помоліться,
Братайтесь з нами,
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,

Старого гетьмана!
Будете панами
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдáєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясеться,
Небо запалає...
Добре погуляєм!“

* За гайдамаками ходив кобзар; його називали сліпим Волохом. (Дід розказував). Т. Ш.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що б то з його за кобзар був, якби не волох!

КОБЗАР

Та я й не волох, — так тільки: був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом — сам не знаю за що.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Ну, та дарма; утни ще якунебудь! Ану, лишень про батька Максима ушквар!

ГАЙДАКА

Та не голосно, щоб не почула старшина.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас один старшина — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче Божий, не слухай його!

ГАЙДАКА

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Брехня! Співай, старче Божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо, — поснемо.

ГУРТОМ

Справді, поснемо: співай якунебудь!

КОБЗАР (співає)

„Літа орел, літа сизий
Попід небесами, —
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой, літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята:
Запорожці ті хлоп'ята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться;
Заспіває — заспівають,
Аж лихо сміється.

Горілку, мед не чаркою —
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката, не минає.
Отакий то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні стау...
Степ і море — скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізник Чорним Шляхом,*
За ним гайдаки“.

* Чорний Шлях виходив од Дніпра між устями річок Сокорівки і Носачівки і біг через степи запорозькі, через воеводства Київське, Подольське і Волинське, — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву. Т. Ш.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Оце то так! Вчистив, нічого сказати: і доладу, і правда. Добре, далєбі, добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

ГАЙДАМАКА

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків.

ЗАПОРОЖЕЦЬ

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб ляхи погані, скаженні собаки, каялись, бо йде Залізник Чорним Шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати...

ГАЙДАМАКА

І вшати, і мордувати! Добре, їй-Богу, добре! Ну, це так! Далєбі, дав би карбованця, якби був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше м'яса буде. Поборгуй, будь ласкав — завтра оддам. Утни ще щонебудь про гайдамаків!

КОБЗАР

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, — поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку-другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж, панове громадо!

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлани, готові.

Ночували ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися,
Та й...“

ГРОМАДА

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?... Ще раз... о!

КОБЗАР

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм.
Ідїть же ви та молїться,
А я доспіваю.

* * *

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі воліві
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві...“

Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
— „Ну лиш іншу, старче Божий!“ --
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
— „Добре, хлопці, нате!
Отак! Отак! Добре, хлопці!
А нуте, хлоп'ята,

Ушкваримо!“

Земля гнеться,

А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзар грає,
Додає словами:

„Ой, гоп таки так!

Кличе Гандзю козак:

„Ходи, Гандзю, пожартую!

Ходи, Гандзю, поцілую!

Ходім, Гандзю, до попа

Богу помолиться;

Нема жита ні снопа —

Вари варениці!“

Оженився, зажурився:

Нічого немає;

У ряднині ростуть діти,

А козак співає:

„І по хаті ти-ни-ни,

І по сінях ти-ни-ни,

Вари, жінко, лини!

Ти-ни-ни, ти-ни-ни!“

— „Добре! Добре! Ще раз! Ще раз!“

Кричать гайдамаки.

„Ой, гоп того дива!

Наварили ляхи пива,

А ми будем шинкувать,

Ляшків-панків частувать;

Ляшків-панків почастуєм,

З панянкэми пожартуем.

Ой, гоп таки так!

Кличе панну козак:

„Панно, пташко моя!

Панно, доле моя!

Не соромся, дай рученьку,

Ходім погуляймо;

Нехай людям лихо сниться,

А ми заспіваймо!

А ми заспіваймо,

А ми посідаймо,

Панно, пташко моя!

Панно, доле моя!“

— „Ще раз, ще раз!“

„Якби таки, або так, або сяк,

Якби таки запорозький козак!

Якби таки молодий, молодий,

Хоч по хаті б поводив, поводив!

Страх мені не хочеться

З старим дідом морочиться!

Якби таки...“

— „Цу-цу, скажені, схаменіться!

Бач, розходилися! А ти,

Стара собако, де б молитися,

Верзеш тут погань! От чорти!“

Кричить отаман. Опинились;

Аж церков бачать. Дяк співа,

Попи з кадилами, з кропилом;

Громада — ніби нежива,

Анітелень... Поміж возами

Попи з кропилами пішли;

За ними корогви несли,

Як на Великдень над пасками.

— „Моліться, братія, моліться!“ —

Так благочинний почина:

— „Кругом святого Чигринá

Сторожа стане з того світу,

Не дасть святого розпинать,

А ви Україну ховайте:

Не дайте матері, не дайте

В руках у ката пропадать!

Од Конашевича і досі

Пожар не гасне, люди мруть,

Конають в тюрмах, голі, босі...

Діти нехрищені ростуть,

Козацькі діти; а дівчата,

Землі козацької краса,

У ляха в'яне, як перш — мати,

І непокрита коса

Стидом січеться; карі очі

В неволі гаснуть; розкувать

Козак сестру свою не хоче,

Сам не соромиться конать

В ярмі у ляха... Горе, горе!

Моліться, діти! Страшний суд

Ляхи в Україну несуть, —

І зарідають чорні гори.

Згадайте праведних гетьманів:

Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Острияницина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.*
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає, —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом.** Лях гуляє!
Нема Богдана — червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний, —
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: „Тяжко жити!
Я сохну, сохну... Де Тарас?
Нема, не чуть... Не в батька діти!“
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.

Не за горами кари час.
Моліться, братія!“
Молились,
Молились щиро козаки, —
Як діти, щиро. Не журились,
Гадали тее... а зробилось —
Над козаками хусточки.
Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...
А диякон:
— „Нехай ворог гине!
Беріть ножі!...“ Освятили!
Ударили в дзвони;
Реве гаєм: „Освятили!“
Аж серце холоне.
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.***

ТРЕТІ ПІВНІ

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна, і Чигрин.
І той минув, день Маковія,
Велике свято в Україні,
Минув... І лях, і жидовин
Горілки, крові упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди

Ще лічать гроші, уночі
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили, бач, люди;
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Дрімають... Навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць плыве оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб Богові вранці про те розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить, — а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?

* Павла Наливайка живого спалили в Варшаві, Івана Острияницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчтветрували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злости спалив їх мертвих. (Георгій Кониський). Т. Ш.

** Полакownik Богун потопив ляхів в Інгулі. Зиновій-Богдан вирізав 40 з чим то тисяч ляхів над Россю в Корсуні. Тарас Трясило вирізав ляхів над Альтою. І та ніч, в котору те трапилось, зовється Тарасова або кр:вава. (Бантиш-Каменський). Т. Ш.

*** Так про Чигринське свято розказують старі люди. Т. Ш.

Чи знає Ярема? Чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, іншої заграю:
Лихо — не дівчата — буде танцювать;
Недолю співаю козацького краю!
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вмiла в добрі панувать.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла, —
Довго, довго кров степами
Текла, червонiла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленiють;
Дiди лежать, а над ними
Могили синiють.
Та що з того, що високi?
Нiхто їх не знає,
Нiхто щиро не заплаче,
Нiхто не згадає.
Тiльки вiтер тихесенько
Повiє над ними,
Тiльки роси ранесенько
Сльозами дрiбними
Їх умиють. Зiйде сонце,
Осушить, пригрiє;
А унуки? Їм байдуже, —
Панам жито сiють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залiзняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла, —
Довго, довго кров степами
Текла, червонiла.
I день i нiч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;

Сумно, страшно, а згадавш —
Серце усмiхнеться.

Мiсяцю мiй ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо свiту не треба;
Страшно тобi буде, хоч ти й бачив Рось,
I Альту, i Сену;* i там розлилось,
Не знать за що, крови широке море.
А тепер що буде? Сховайся ж за гори;
Сховайся, мiй друже, щоб не довелось
На старiсть заплакать!

Сумно, сумно серед неба
Сяє бiлолиций.
Понад Днiпром козак iде,
Може, з вечорницi.
Iде смутний, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дiвчина не любить
За те, що убогий?
I дiвчина його любить,
Хоч лата на латi, —
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого ж смутний, невеселий
Iде, чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Вiщує козаче.
Чув серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його —
Мов вимерли люди.
Анi пiвня, нi собаки,
Тiльки iз-за гаю
Десь далеко сiроманцi
Вовки завивають.

Байдуже! Iде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вiльшану на досвiтки, —
До ляхiв поганих
У Черкаси. А там третiй
Пiвень заспiває,
А там... а там... Iде Ярема,
На Днiпр поглядає.

* Тарасова i Варфоломеева ночi — одна другої варт. на стид Римської тiари. Т. Ш.

„Ой, Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови! Ще понесеш, друже!
Червонив ти сине, та не напоїв,
А сю ніч уп'єшся. Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крови. Козак оживе!
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля; козак заспіва:
„Ні жида, ні ляха!“ А в степах України —
О Боже милий — блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій,
Підняв гори-хвилі, а в очерстах

Рсве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.

„Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут, а тут... що ще буде?
Може, ще загину!“
А тим часом з-за байраку
Півсень „кукуруіку!“
„А, Черкаси!... Боже милий,
Не вкортити віку!“

ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
„Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагрієм!“
Зайнялася Смілянщина, —
Хмара червоніє,
А найперша Медведівка *
Небо нагріває.
Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канів,

Чигирин, Черкаси;
Чорним Шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь.
По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізник в Смілянщині
Домаху гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.
— „Отак, отак! Добре, діти,
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці!“ — на базарі

* Треті півні — сигнал. Розказують, що Залізняка есаул, не дїждавши третїх півнів, запалив Медведівку, містечко між Чигрином і Звенигородкою. Т. Ш.

Залізник гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе.

— „Добре, сину!
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй в раю будеш
Або есаулом.
Гуляй, сину! Нуте, діти!“
І діти майнули
По горицях, по коморах,
По льохах — усюди;
Всіх уклали, все забрали.
— „Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте!“

Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю:
„Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрищені, клятї душі!“
На базар збирались
Гайдамаки.

Йде Ярема,
Залізник гукає:
— „Чуєш, хлопче? Ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю“.
— „Не боюся!“ Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
— „Відкіля ти? Хто ти такий?“
— „Я, пане, з Вільшани“.
— „З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?“
— „Де? Якого?“

— „У Вільшаній...
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш“.
— „Дочку... у Вільшаній?“
— „У титаря, коли знавав“.
— „Оксано, Оксано!“ —
Ледве вимовив Ярема
Та й упав додолу.
— „Еге! Ось що... Шкода хлопця!

Провітри, Миколо!“
Провітрився.

— „Батьку! Брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу,
Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося та маліо!“

— „Добре, сину, ножі будуть
На святеє діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!“
— „Ходім, ходім, отамане!
Батьку ти мій, брате
Мій єдиний! На край світа
Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане...
На край світа, пане...
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!“
— „Може, й найдеш. А як тебе
Зовуть? я не знаю“.
— „Яремою“.

— „А прізвище?“
— „Прізвища немає!“
— „Хіба байстрюк? Без прізвища...
Запиши, Миколо,
У реєстер! Нехай буде...
Нехай буде Голий!
Так і пиши!“

— „Ні, погано!“
— „Ну, хіба Бідою?“
— „І це не так“.
— „Стривай лишень:
Пиши Галайдю!“
Записали.

— „Ну, Галайдю,
Поїдем гуляти!
Найдеш долю. А не найдеш...
Рушайте, хлоп'ята!“
І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.
Виїхали за царину, —
Палають Черкаси...

— „Чи всі, діти?“
— „Усі, батьку!“
— „Гайда!“

Простяглася
По діброві понад Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибав на конику,
Козакам співає:
„Гайдамаки, гайдамаки!
Залізник гуляє!“

Поїхали... А Черкаси
Палають, палають.
Байдуже! Ніхто й не гляне!
Сміються та лають
Кляту шляхту. Хто балака,
Хто кобзаря слуха,
А Залізник попереду
Нашорошив уха,
Іде собі, мольку курить —
Нікому ні слова;
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люди
І лотее горе —
Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить, —
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта,
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

„Ой, ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе, —
Змийте його! — Тяжко! Нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра нестане!
Занапасть хіба душу?“

Оксано! Оксано!
Де ти? Де ти? Подивися,
Моя ти єдина!
Подивися на Ярему!
Де ти? Може, гине;
Може, тяжко клене долю,
Клене, умирає,
Або в пана у кайданах
У склепу конає!
Може, згадає Ярему,
Згадає Вільшану;
Кличе його: „Серце мов,
Обніми Оксану!
Обнімемось, мій соколе,
Навіки зомлієм,
Нехай ляхи знущаються, —
Не почувем!... „Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі, —
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля;
Посумує, пожуриться,
Забуде... і, може...
У жупані — сама пані,
А лях... Боже, Боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною,
Та не таким горем
Карай серце! Розірветься,
Хоч би було камінь!
Доле моя, серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?“
І хлинули сльози;
Дрібні, дрібні полилися.
Де вони взялися?

А Залізник гайдамакам
Велить опинитись:
— „У ліс, хлопці! Вже світає,
І коні пристоїли:
Попасемо!“
І тихенько
У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА

Зійшло сонце... Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицях, на розпуттях
Собаки, ворони
Гризуть шляхту, клюють очі, —
Ніхто не боронить...
Та й нікому: осталися
Діти та собаки, —
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Отаке то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А завіщо?
За що люди гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,
Жити б та брататися!
Ні! Не вміли, не хотіли, —
Треба роз'єднатися!
Треба крові, брата крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і надворі,
І весело в хаті!
„Уб'єм брата! Спалим хату!“ —
Сказали, і сталось.
Все б, здається! Ні, на кару
Сироти осталися, —
В сльозах росли — та й виресли;
Замучені руки
Розв'язались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадавш:
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти.*
Мандрували гайдамаки

Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку, в Вільшану
Приїхали.
„Хібá спитать,
Спитать про Оксану?
Не питаю, щоб не знали,
За що пропадаю“.
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
— „Щоб, титаря вбили?“
— „Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Оті ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали“.

Не дослухав... „Неси, коню!“
І поводи кинув.
„Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. Серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти?“

Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко, важко сіромасі,
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають, —
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся:
„Отут, отут позавчора
Перед жидом гнувся,

* До унії козаки з ляхами мирилися, і якби не єзуїти, то, може б, і не різалися; єзуїт Посевин, легат папський, перший начав унію в Україні. Т. Ш.

А сьогодні!...“
Та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки понад яром
З шляху повернули;
Наганяють півпарубка:
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолох,
На плечах торбина.
— „Гей, старчень! Стривай лишень!“
— „Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака“.
— „Який же поганій!
Відкіля ти?“

— „З Керелівки“.*
— „А Будища знаєш?***
І озеро коло Будищ?“
— „І озеро знаю, —
Отам воно; оцим яром
Втрапите до його“.
— „Що, сьогодні ляхів бачив?“
— „Ніде ні одного!
А вчора було багато, —
Вінки не святити:
Не дали ляхи прокляті.
Зате ж їх і били!
І я, й батько святим ножем;
А мати нездужа,
А то й вона б...“
— „Добре, хлопче!

Ось на ж тобі, друже,
Цей дукачик, та не згуби!“
Узяв золотого,***
Подивився: — „Спасибі вам!“
— „Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? Без гомону!
Галайдó, за мною!
В оцим яру є озеро
Й ліс попід горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб крутом стали,
Скажи хлопцям! Може, льохи
Стерегти осталась
Яка погань“.

Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивляться: нема нікого.
— „Ту їх достобіса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидше, швидше! Отак, отак!“
І конфедерати
Посипалися додолу, —
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку:
Найшли льохи, скарб забрали,
У ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Карати мерзенних
У Лисянку.****

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ

Смеркалося.
Із Лисянки
Кругом засвітило:
Ото Гонта з Залізняком

Люльки закурили, —
Страшно, страшно закурили!
І в пеклі не вміють
Отак курить! Гнилий Тікич

* Керелівка або Кирилівка — село Звенигородського повіту. Т. Ш.

** Село Будища — недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зовється Гупалівщиною за те, що там Залізник збивав ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже розруйновані. Т. Ш.

*** Червонець, що дав Залізник хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, котрому був даний; я сам його бачив. Т. Ш.

**** Лисянка, містечко Звенигородського повіту, над річкою Гнилим Тікичем. Тут зійшлися Гонта з Залізняком і розруйнували старосвітський будинок, Богданом нібиго будований. Т. Ш.

Кров'ю червоніє
Шляхетською, жидівською,
А над ним палають
І хатина, і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного,
А серед базáру
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: „Ляхам кари!
Кари ляхам, щоб калялись!“
І діти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують, —
Карають завзяті.
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки, —
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались; не вблагали
Лихої години, —
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Не осталося у Лисянці.
А пожар удвоє
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.
А Галайда, знай, гукає:
„Кари ляхам, кари!“
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
„Дайте ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!

Крови море... Мало моря!...
Оксано, Оксано!
Де ти? — крикне й сховається
В полум'ї, в пожарі.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щоб засвітла повечерять.
„Туляй!“ — загукали.
Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
— „Пийте, діти! Пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зустрінемось,
Ще раз погуляєм!“
І поставець одним духом
Залізняк черкає.
— „За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз вип'ю. Пийте, діти!
Вип'єм, Гонто, брате!“
Вип'єм, друже, погуляєм
Укупочці, в парі.
А де ж Волох? Засп'вай лиш
Нам, старий кобзарю!
Не про дідів, бо незгірше
Й ми ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм, —
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась,
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась“.

КОБЗАР (грає й приспівує):

„Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала,
Маю черевики!
Од села до села

Буду танцювати:
Ні корови, ні вола, —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,

Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками.
Ох, ви, дітки мої,
Мої голуб'ята!
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!“

— „Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!“
Сліпий вшварив,

Навприсідки

Пішли по базару.
Земля гнеться...

— „Нумо, Гонто!“ —

— „Нум, брате Максиме!
Ушваримо, мій голубе,
Поки не загинем!“

„Не дивуйтеся, дівчата,
Що я обідрався;
Бо мій батько робив гладко,
То й я в його вдався“.

— „Добре, брате! Йй-же Богу!“ —

— „А ну ти, Максиме!“

— „Постривай лиш!“

„Отак чини, як я чиню:
Люби дочку абичию,
Хоч попову,
Хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову!“

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить;
Сидить собі кінець стола,
Тяжко, важко плаче,
Як дитина. Чого б, бачся?
В червонім жупані,
І золото, і слава в...

Та нема Оксани!
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким заспівати!
Один, один сиротою
Мусить пропадати!
А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими ляхами,
Що замордували
Її батька.

Недóлюди!

Тепер заховались
За мурами, та дивитесь,
Як жиди конають,
Брати ваші!

А Оксана

В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.
„Де то мій Ярема?“ —
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині,
В червонім жупані,
Сидить один та думає:
„Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?“
Тяжко йому!

А із яру

В киреї козацій
Хтось крадеться.

— „Хто ти такий?“ —

Галайда питає.

— „Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я підожду“.

— „Ні, не діждеш,

Жидівська собако!“

— „Ховай Боже! Який я жид?
Бачиш? Гайдамака!
Ось копія... Подивися...
Хіба ти не знаєш?“

— „Знаю, знаю!“ — і свячений
З халяви виймає.

— „Признавайсь, проклятий жиде:
Де моя Оксана?“ —
Та й замахнувьсь.
— „Ховай Боже!...“

В будинку... з панамі...
Вся в золоті...“

— „Виручай же!
Виручай, проклятий!“

— „Добре, добре... Які ж бо ви,
Яremo, завзяті!

Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають.

Скажу ляхам: замість Паца...“
— „Добре, добре! Знаю.

Іди швидше!“
— „Зараз, зараз!

Ґонту забавляйте
З півупруга, а там нехай!

Ідіть же, гуляйте!...
Куди везти?“

— „У Лебедин.
У Лебедин, — чувш?“

— „Чую, чую“.
І Галайдá

З Ґонтою танцює.
А Залізняк бере кобзу:

— „Потанцюй, кобзарю!
Я заграю“.

Навприсідки

Сліпий по базару
Оддирав постолами,

Додає словами:
„Навгороді постернак, постернак:

Чи я ж тобі не козак, не козак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?

Чи я ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива,

Куплю, куплю того дива.

Буду, серце, ходить,

Буду, серце, любить“.

„Ой гоп-гопака!

Полюбила козака,

Та рудого

Та старого, —

Лиха доля така!

Іди ж, доле, за журбою,

А ти, старий, за водою!

А я — так до шинку.

Вип'ю чарку, вип'ю другу,

Вип'ю третю на потуху,

П'яту, шосту, та й кінець.

Пішла баба у танець,

А за нею горобець,

Викрутасом,

Вихилясом...
Молодець горобець!

Старий рудий бабу кличе,

А та йому дулі тиче:

„Оженився, сатано,

Заробляй же на пшано!
Треба діток годувать,

Треба діток одягать,

А я буду добувать;

А ти, старий, не гріши,

Та в запічку колиши,

Та мовчи, не диши!““

„Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;

Хто йде, не мине,

То кивне,

То моргне.

А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:

Семени,

Івани!

Надівайте жупани,

Та ходімо погуляймо,

Та сядемо заспіваймо!“

Івани!

Надівайте жупани,

Та ходімо погуляймо,

Та сядемо заспіваймо!“

„Заганяйте квочку в бочку,

А курчата в вершу!

.....

.....

„І ... гу!

Загнув батько дугу,

Тягне мати супоню,

А ти зав'яжи, доню!“

— „Чи ще? Чи годі?“

— „Ще, ще!

Хоч погану! Самі ноги носять“.

„Ой, сип сирівець

Та криши опеньки:
Дід та баба,
То й доладу,
Обое раденькі.

Ой, сип сирівць
Та криши петрушку!

.....

Ой, сип сирівць
Та накриши хрину!

.....

Ой, сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!...“

— „Годі, годі!“ — кричить Їонта:

— „Годі, погасає!

Світла, діти!... А де Лейба?

Ще його немає?

Найти його та повісить!

Петелька свиняча!

Гайда, діти! Погасає

Каганець козачий!“

А Галайда: — „Отамане!

Погуляймо, батьку!

Дивись — горить; на базарі

І видко, і гладко.

Потанцюєм. Грай, кобзарю!“

— „Не хочу гуляти!

Огню, діти! Дьогтю, клоччя!

Давайте гармати!

В потайники пустить огонь!

Думають: жартую!“

Заревіли гайдамаки:

— „Добре, батьку! Чуєм!“

Через греблю повалили,

Гукають, співають

А Галайда кричить: — „Батьку!

Стійте! Пропадаю!

Постривайте, не вбивайте:

Там моя Оксана!

Годиночку, батьки мої!

Я її достану!“

— „Добре, добре! Залізниче,

Гукни, щоб палили!

Преподобиться з ляхами...

А ти, сизокрилий,

Найдеш іншу!“

Оглянувся —

Галайди немає.

Ревуть гори, і будинок

З ляхами гуляє

Коло хмари. Що осталося, —

Пеклом запалало...

— „Де Галайда?“ — Максим кличе.

І сліду не стало.

Поки хлоп'ята танцювали,

Ярема з Лейбою прокрасились

Аж у будинок, в самий льох;

Оксану вихопив чуть живу

Ярема з льоху, та й полинув

У Лебедин...*

ЛЕБЕДИН

— „Я сирота з Вільшаної,

Сирота, бабусю!

Батька ляхи замучили,

А мене... боюся,

Боюсь згадать, моя сиза!...

Узяли з собою.

Не розпитуй, бабусенько,

Що було зо мною.

Я молилась, я плакала,

Серце розривалось,

Сльози сохли, душа мерла...

Ох, якби я знала,

Що побачу його ще раз,

Що обніму знову, —

Вдвое, втрое б витерпіла

За єдине слово!

Вибачай, моя голушко!

Може, я грішила,

* Лебедин, дівичий монастир, між Чигирином і Звенигородкою. Т. Ш.

Може, Бог за те й карає,
Що я полюбила, —
Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі,
Ні, бабусю, а за його,
За милого, долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпів мушу.
Страшно сказати: я думала
Занапастить душу.
Якби не він, — може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
„О, Боже мій милий!
Він сирота, — хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?“
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:

„Я сирота, без матері,
Без батька осталась,
І він один на всім світі
Мене вірно любить;
А почує, що я вбилась,
То й себе погубить“.
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде! —
Одна я осталась...“

Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.

— „Бабусенько!

Скажи мені: де я?“

— „В Лебедині, моя пташко!
Не вставай, ти хвора“.

— „В Лебедині? Чи давно я?“

— „Ба ні, — позавчора“.

— „Позавчора?... Стривай, стривай!..

Пожар над водою...

Жид, будинок, Майданівка...*

Зовуть Галайдою...“

— „Галайдою Яремою

Себе називає

Той, що привіз“.

— „Де він, де він?

Тепер же я знаю!...“

— „Через тиждень обіцявся

Прийти за тобою“.

— „Через тиждень! через тиждень!

Раю мій, покою!

Бабусенько, минулася

Лихая година!

Той Галайдá — мій Ярема!...

По всій Україні

Його знають. Я бачила,

Як села горіли;

Я бачила: кати ляхи

Трусилися, мліли,

Як хто скаже про Галайдú.

Знають вони, знають,

Хто такий і відкіля він,

І кого шукає!

Мене шукав, мене найшов,

Орел сизокрилий!

Прилітай же, мій соколе,

Мій голубе сизий!

Ох, як весело на світі,

Як весело стало!

Через тиждень, бабусенько?...

Ще три дні осталось.

Ох, як довго!...

„Загрібай, мамо, жар, жар, —

Буде тобі дочки жаль, жаль...“

Ох, як весело на світі!

А тобі, бабусю,

* Майданівка — село недалеко од Лисянки. Т. Ш.

Чи весело?“

— „Я тобою,
Пташко, веселюся“.
— „А чом же ти не співавш?“
— „Я вже одспівала...
Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
„Ісаїя, ликуй!“ Вранці
Ярему вінчали,
А ввечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!),

Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану.
Ляхів кінча, з Залізняком
Весілля справляє,
В Уманщині, на пожарах.
Вона виглядає;
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та Богу молися!
А мені тепер на Умань
Треба подивитись.

ГОНТА В УМАНІ

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
„Будем драти, панс-брате,
З китайки онучі!“

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти.
Батьків немає.

Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чуть людської мови;
Звір тільки вие по селу,
Гризучи трупи.

Не ховали, —
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,

Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей... А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!... Люди, люди!
Коли то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!

Не спинила весна крові,
Ні злоти людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;

Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Ніде ні одного, —
За титаря ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: — „Гуляй, сину,
Поки доля встане!
Погуляєм!“

Погуляли:

Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили*
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили.
Затопили, закричали:
„Карай ляха знову!“
Покотились по базару
Кінні narodowi;**
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас.

На базарі,

Як посеред моря
Кривавого, стоїть Гонтю
З Максимом завзятим.
Кричать удвох: — „Добре, діти!
Отак їх проклятих!“
Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза езуїта

І двох хлопців.

— „Гонтю, Гонтю!

Оце твої діти!
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики!
Чого ж ти став? Чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть!...“
— „Убийте пса! А собачат
Своею заріжу.
Клич громаду! Признавайтесь,
Що ви католики!“
— „Католики, бо нас мати...“
— „Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!“
Зібралась громада.

— „Мої діти — католики...

Щоб не було зради,
Щоб не було поговору, —
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений —
Різати католика...

Сини мої, сини мої!

Чом ви не великі?

Чом ви ляха не ріжете?“

— „Будем різати, тату!“

— „Не будете! Не будете!

Будь проклята мати,

Та проклята католичка,

Що вас породила!

Чом вона вас до схід сонця

Була не втопила?

Менше б гріха: ви б умерли

Не католиками!

А сьогодні, сини мої,

Горе мені з вами!

Поцілуйте мене, діти,

Бо не я вбиваю,

А присяга!“

Махнув ножем —

І дітей немає!

Попадали різані.

* Умань — город повітовий губернії Київської. Т. III.

** Kawalerja Narodowa — так звались польські драгуни, їх тоді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками. Т. III.

— „Тату!“ — белькотали:
— „Тату, тату! Ми не ляжи!
Ми...“ та й замовчали.
— „Поховать хіба?“

— „Не треба!

Вони католики...
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?...
Ходім, брате!“

Взяв Максима,

Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
„Кари ляхам, кари!“
І карали.

Страшно, страшно

Умань запалала;

Ні в будинку, ні в костьолі,
Ніде не осталося, —
Всі полягли.

Того лиха

Не було ніколи,
Що в Умані робилося!
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
„Ти поїла моїх діток!“ —
Гукає, лютує:
„Ти поїла невеликих,
Добру не навчила...
Валіть стіни!“

Гайдамаки

Стіни розвалили;
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі ляхів мордували;
Душі не осталося. А Гонта кричить:
„Де ви, людоїди? Де ви поховались?
З’їли моїх діток, — тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати, ні з ким говорити!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пити,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться налитись!... Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє? Тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати! Праведній зорі!
Сховайтесь за хмару, — я вас не займав,
Я дітей зарівав!... Горе мені, горе!
Де я прихилився?“

Так Гонта кричав,

По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатня кара,
Остатня вечеря!

— „Гуляйте, сини!

Пийте, поки п’ється! Бийте, поки б’ється!“
Залізник гукає: „Ану, навісний,
Ушквар нам щонебудь, нехай земля гнється,
Нехай погуляють мої козаки!“

І кобзар ушкварив :
„А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.
А я собі Христа
В намисті;
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи і підкови.
Вийду вранці до корови, —
Я корову напою,
Подою,
З парубками постою,
Постою“.

„Ой, гоп по вечері,
Замикайте, діти, двері,
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!“

Всі гуляють. А де ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його: тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи!

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став, розрива купу
Ляхів мертвих: шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, позад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожезі
За костюлом.

Хто ж це такий?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,

Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає
І як Гонта плаче.
Виніс в поле, геть од шляху;
Свячений виймає,
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітей світить;
Неначе сплять одягнені.
Чого ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж труситься.

Із Умані
Де-де чуть — гукають
Товариші гайдамаки.
Гонта мов не чує, —
Синам хату серед степу
Глибоку будує,
Та й збудував.

Бере синів,
Кладе в темну хату
Й не дивиться, ніби чує:
„Ми не ляхи, тату!“
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Христить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко, важко плаче:
— „Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивіться: ви за неї —
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?

Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю!⁶⁶
Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
— „Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука-мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий!
Простіть, сини! Я прощаю,
Що ви католики“.

Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
— „Спочивайте, виглядайте, —
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде!
І мене вб'ють... Коли б швидше!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще раз,
Ще раз погуляю!“

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне, — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався,
Утер очі... Тільки мріє
В диму — та й сховався.*

ЕПІЛОГ

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізник, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили.

Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло, —
Молодее лихо! Якби ти вернулось, —
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінєю,
По чарці з сусідом випивши тієї,

* В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх мати-католичка допомогла єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли, і як школярів базиліянської школи потопив Гонта в крипиці. Він багато написав об гайдамаччині, але надрукованого нема нічого. Т. Ш.

Батько діда просить, щоб той розказав
Про Колівщину, як колись бувало,
Як Залізник, Гонта ляхів покарав...
Столітні очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла...

Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати.

І ніхто не бачив,

Що мала дитина у куточку плаче...
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав!

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував,
— Нехай здоров буде! —
А я за ним... Не знав старий,
Що письменні лоди
Тії речі прочитають...
Вибачай, дідусю, —
Нехай лають!

А я поки

До своїх вернуся
Та доведу вже до краю,
Доведу, — спочину,
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами,
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.

Погоуляли гайдамаки,
Добре погоуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну, та й замовкли,
Ножі пощербили.
Нема Гонти; нема йому

Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
І нікому заплакати!
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той — почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили, —
Залізник заплакав
Вперше зроду. Сльози не втер,
Умер, неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила, —
Така його доля!
Сумно, сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.

Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго — „Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїм нема місця, —
Нема місця, волі...
Спи, козаче, душа щира!
Хтонебудь згадає“.

Пішов степом, сіромаха,
Сльози утирає.
Довго, довго оглядався,
Та й не видно стало.
Одна чорна серед степу

Могила осталась.*
Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нісма правди, не виросла, —
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать.

Така й досі

Осталася слава.**
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались —
Що пороги серед степу.
Ревуть-завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають!“

Ревуть собі й ревітимуть, —
Їх люди минули;
А Україна — навіки,
Навіки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така Божа воля!

Тільки часом увечері,
Понад Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:
„А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море!
Добре, море!
Добре буде,
Галайда!“

П Е Р Е Д М О В А

По мові — передмова; можна б і без неї. Так ось бачте що: все, що я бачив надрукованого (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), — всюди є передслово, а в мене нема. Якби я не друкував своїх „Гайдамаків“, то воно б не треба і передмови. А коли вже пускаю в люди, то треба і з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! Хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть грамотки без предисловія!“ Так, далєбі так, вибачайте! Треба предисловіє. Так як же його

* Зрадою взяли ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах в польський лагєр недалеко Балти, з одрізаним язиком і правою рукою. Б. (Браніцький), польський існерал, так вслів зробиць, щоб він чоگونهбудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, і розняли Гонту на ст-веро, розвезли тіло і поприбивали на середохресних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися. Т. Ш.

** Злодій, розбойник, або гайдамака — такими осталися гайдамаки по Колівщині. Та-кими їх знають і досі. Т. Ш.

скомпонувать, щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія колпунються? Хоч убий, — не вмію; треба б хвалить, — так сором, а гудить не хочеться.

Начнем же убо начало книги сице. Весело подивиться на сліпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками. Весело... а все таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“

Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей: надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда впововину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люди, которі його знали. Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла, може, виведені в мене не так, як вони були, — за це не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать цюнебудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „Коли старі люди брешуть, то й я з ними“.

ПАНОВЕ СУБСКРИБЕНТИ!

„Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче й одбрехаться!“ Отак ви вслух подумаете, як прочитаєте мої „Гайдамаки“. Панове громадо! Далєбі не брешу. Ось бачите що: я думав, і дуже хотілось мені надрукувать ваші козацькі імена рядочком гарненько; уже було і найшлося їх десятків зо два, зо три. Слухаю, виходить розмова; один каже — треба, другий каже — не треба, третій нічого не каже. Я думав, що тут робить на світі? Взяв та й прощидрив гарненько ті гроші, що треба було заплатити за аркуш надрукованого паперу, а до вас і ну писать оцю цидулу! Все б п.о це нічого! Чого не трапляється на віку! Все буває, як на довгій ниві. Та ось лихо мені на беззолів'я! Єсть ще і такі панци, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиєнко-вв) і надрукувать в мужицькій книжці. Далєбі, правда!

Т. Шевченко.

* * *

Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою, —
Пливе човен по Дунаю
Один за водою.
Пливе човен води повен —
Ніхто не спиняє;
Кому спинить? — Рибалоньки
На світі немає.
Поплив човен в синє море,
А воно заграло...
Погралися гори-хвилі —
І скіпок не стало.

Недовгий шлях, — як човнові
До синього моря, —
Сиротині на чужину,
А там — і до горя.
Пограються добрі люди,
Як холодні хвилі,
Потім собі подивляться,
Як сирота плаче;
Потім спитай: де сирота?
— Не чув і не бачив!

1841.
Петербург.

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ

Оксані К.....ко, на пам'ять того, що давно минуло.

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перскотиполе.

Так і доля: того лама,
Того нагинає;
Мене котить, а де спинить —
І сама не знає.

У якому краю мене заховать?
Де я прихилюся, навіки засну?
Коли нема щастя, нема талану, —
Нема кого кинуть. Ніхто не згадає,
Не скаже хоч на сміх: „Нехай спочиває!
Тільки його й долі, що рано заснув!...“
Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива!
І ти не згадавш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту.
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать.
І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Мар'яну —
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Мар'яну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І, хоч так, як жарти, колишне згадай.

22. XI. 1841.
С.-Петербург.

I.

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками,
Деякі співали —
Про досвітки-вечерниці,
Та як біла мати,
Щоб з козаком не стояла...
Звичайне — дівчата,
То про своє все й співають,
Яка про що знає...
Аж ось з хлопцем старий кобзар

В село шкандибав;
В руках чоботи, на плечах
Латана торбина
У старого.

А дитина!
Сердешна дитина!
Обідране; ледве, ледве
Несе ноженята...
(Достеменний син Катрусі!)
„Дивляться дівчата...“

Кобзар іде! Кобзар іде!“
Та всі, якомога,
Хлопців кинули, побігли
Зустрічать сліпого.
— „Діду, серце, голубчику,
Заграй якунебудь!
Я шага дам. Я черешень.
Всього, чого треба —
Всього дамо... Одпочинеш,
А ми потанцюєм.
Заграй же нам якунебудь!...“
— „Чую, любі, чую!
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве!
Заграв би вам, та, бачите,
Справи нема... справи.
Учора був на базарі,
Кобза зопсувалась,
Розбилася...“

— „А струни є?“

— „Тільки три осталося“.
— „Та хоч на трьох якунебудь!“
— „На трьох... Ох, дівчата!
І на одній колись то грав,
Та ба, вже не грати...
Постривайте, мої ласби,
Трошки одпочину.
Сядьмо, хлопче!“ Посідали.
Розв'язав торбину,
Вийняв кобзу, разів зо два
Ударив по рваних.
— „Що б вам заграє?“

Постривайте!...

Черницю Мар'яну —
Чи чували?“

— „Ні, не чули!“

— „Слухайте ж, дівчата,
Та кайтеся!...“

Давно колись

Була собі мати;
Був і батько, та не стало:
Осталась вдовою,
Та й немолодою,
І з волами. І з возами,
Й малою дочкою.
Росла дочка Мар'яна,

А виросла, як панна —
Кароока
І висока,
Хоч за пана гетьмана!
Стала мати гадати
Та за пана єднати.
А Мар'яна
Не до пана
Виходила гуляти, —
Не до пана старого,
Усатого товстого,
А з Петрусем
В гаю, в лузі —
Щовечора святого —
Розмовляла,
Жартувала,
Обнімала, мліла...
А іноді усміхалась,
Плакала, німіла.

— „Чого ж плачеш, моє серце?“ —
Петро питає.

Вона гляне, усміхнеться:

— „І сама не знаю!“

— „Може, думаєш, покину?“

Ні, моя рибчино!

Буду ходити, буду любити,

Поки не загину!...“

„Хіба́ було коли в світі,

Щиро що кохались,

Розійшлися, не взялися,

Й живими осталися?

Ні, не було, мій голубе.

Ти чув, що співають?...

То кобзарі вигадують,

Бо, сліпі, не знають,

Бо не бачать, що є брови

Чорні, карі очі,

І високий стан козачий,

І гнучкий дівочий;

Що є коси, довгі коси,

Козацька чуприна...

Що на мову, на Петрову

В глухій домовині

Усміхнуся, скажу йому:

„Орле сизокрилий!“

Люблю тебе й на сім світі,
Як на тім любила“.
Отак, серце, обнімемось,
Отак поцілюю,
Нехай вкупі закопають!
Умру — не почую...
Не почую...“

Обнялися, —
Обнялись, зомліли...
Отак вони любилися,
На той світ хотіли
Обнявшись переступіть.
Та не по їх стало!
Щовечора сходилися,
І мати не знала,
Де Мар'яна до півночі
І з ким розмовляє.
„Воно мале, ще дитина,
Нічого не знає...“
Угадала стара мати,
Та не все вгадала:
Знать, забула, що колись то
Сама дівувала!

Угадала мати: Мар'яна-дитина
Не знає, як треба на сім світі жить;
Думала — ні люди, ані домовина
З Петром не розрізнять... Уміла любить;
Думала, що тільки кобзарі співають,
Бо, сліпі, не бачать карих оченят,
Що тільки лякають молодих дівчат...
Лякають, дівчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю, —
Бодай його в світі нікому не знать
Того, що я знаю!... Минуло, дівчата!
Серце не заснуло, — я вас не забуду;
Люблю вас і досі, як діточок мати,
Буду вам співати, поки не засну...
Тоді ж, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Мар'яну;
Я вам з того світа, любі, усміхнусь,
Усміхнуса...“

Та й заплакав.
Дивились дівчата,
Не питали, чого плаче.

Та й нащо питати?
Минулося. Помагало
Ласкаве дівоче
Щире слово...

— „Вибачайте!“
Утер сліпі очі.
— „Вибачайте, мої любі!
Нехотя журюся.
Так от, бачите, Мар'яна
З убогим Петрусем
Щовечора розмовляла,
І мати не знала,
Дивувалась, — що се таке
Мар'яну спиткало?
Чи не пристріт? Сяде шити —
Не те вишиває;
Замість „Гриця“, задумавшись,
„Петруся“ співає.
Часом сонна розмовляє,
Подушку цілує...“
Мати спершу смялася,
Думала — жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже: — „Мар'яно!
Треба буде старостів ждять,
Та може й од пана!
Ти вже виросла, нівроку,
Уже й дівувала;
Я вже думаю, що... бачиш...“ —
Насилу сказала: —
„Що вже й заміж... коли тев...“
— „А за кого, мамо?“
— „Хто вподоба, тому й оддам“.
Співає Мар'яна:

— „Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого, —
Оддай мене, мое серце,
Та за молодого!
Нехай старий бурлакує,
Гроші заробляє,
А молодий мене любить,
Долі не шукає.
Не шукає, не блукає
Чужими степами:

Свої воли, свої вози,
А між парубками,
Як маківка між квітками,
Цвіте, розцвітає;
Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його щастя, його доля —
Мої чорні брови,
Довгі вії, карі очі,
Ласкавеє слово.
Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого!“

— „Дочко моя, Мар'яно!
Оддам тебе за пана,
За старшого, багатого,
За сотника Івана“.
— „Умру, серце-мамо,
За сотником Іваном!“
— „Не вмреш — будеш панувати,
Будеш діток годувати!“
— „Піду в найми, піду в люди,
А за сотником не буду!“
— „Будеш, дочко Мар'яно,
За сотником Іваном!“
Заплакала, заридала
Сердешна Мар'яна...
— „За старого... багатого...“

За сотника Івана...“ —
Сама собі розмовляла,
А потім сказала :

— „Я ще, мамо, не виросла,
Ще не дівувала,
Бо ти мене не пускала
Вранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечерниці,
Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють :
„Багатого дочка батька,
Шляхетського роду...“
Тяжко мені, тяжко, мамо!
Нащо дала вроду?
Нащо брови змалювала,
Дала карі очі?
Ти все дала, гільки долі,
Долі дати не хочеш.
Нащо ж мене годувала?
Нащо доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?“
Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;
А Мар'яна за сльозами
Ледве вийшла з хати.

II.

„Ой, гоп! Не піла, —
На весілі була,
До господи не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.

Із льоху та в льох,
Завертали в горох,
І в коморі,
І на дворі

З нежонатим удвох
Пустували,
Жартували,
Зопсували горох.

Ой, гоп! Не сама —
Напоїла кума
І привела до господи.
Не побачив Хома.
Хомо, в хаті
Ляжем спати!
Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хомо!
Я не ляжу спати дома,
А до кума,
До Наума
Піду в клуню на солому.
А нуте, напилася!
Наша, наша придалась!
Червоні хвартушина, —
Роду чесного дитина“.

Отак ордою йшли придани,
Співали п'яні, а Мар'яна
Крізь тин дивилася на те...
Не додивилася, — упала
І тяжко, тяжко заридала.
Таке то лихо! І за те,
Що щиро любить!... Тяжко, діти,
Вік одинокому прожить,
А ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить!

Дивіться на мене: я виплакав очі,
Мені їх не шкода, мені їх не жаль, —
Ні на що дивіться. Ті очі дівочі...
Що колись... колись то... Думи та печаль,
А більше нічого не мав я й не маю,
А з грішми такими тяжко в світі жить.
Під тином ночую, з вітром розмовляю,
Соромляться люди у хату пустить
І привітатъ словом старого каліку...
Укороти, Боже, молодого віку
Тому, хто не мав талану любить!
Легше, мої любі, покритъся землею,
Ніж бачить, як другий, багатий, старий,
Цілує за гроші, вінчається з нею...
О, Боже, мій Боже! Волею Своєю
Розбий моє тіло і душу розбий!“

Заридав кобзар, заплакав
Сліпими очима...
Дивувалися дівчата:
Вже смерть за плечима,
А він сліпий, сивоусий,
Про колишне плаче!
Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози. То не роса
Вранці при дорозі
На спориші і не ваші
Дуже дрібні сльози!
Наплакався... Струни рвані
Три перебирає:
„Аж до вечора Мар'яна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь.
Вона розказала

Все, що чула од матері
І що сама знала, —
І не втерпіла, сказала,
Як п'яні придани
Ішли по улиці, співали.

— „Мар'яно! Мар'яно!
Чом ти не убога? Чом я не багатий?
Чом у мене коней вороних нема?
Не питала б мати, де ходиш гуляти,
З ким коли стояла. Питала б сама,
Сама свого серця, дала б йому волю
Любить, кого знає. Я б тебе сховав
Далеко, далеко! Щоб ніхто не знав,
Щоб ніхто не бачив, де витає доля.
Моя доля, моє щастя —
Ти, моя Мар'яно!
Чом не ти в сірій свитині,

Чом я не в жупані?“
А Мар'яна, як дитина
Без матері, плаче.
Петро стоїть коло неї,
Нічого не бачить —
Тільки сльози Мар'янині;
А сльози дівочі
І серед дня лихо роблять.
А що ж серед ночі?
„Не плач, серце, — єсть у мене
І сила і воля.
Люби мене, моє серце.
Найду свою долю
За високими горами,
За широкими степами,
На чужому полі,
По волі-неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуса,
Не в бур'яні — серед церкви
Обнімеш Петруся!
Обнімемось, поцілуо, —
Дивуйтеся, люди!

А ти стоїш, червонієш!...“
— „Коли то те буде?“
— „Швидко, швидко, моя рибко!
Молись тільки Богу!
Іди в хату, лягай спати!
А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям яснооким,
Щоб без мене доглядали
Тебе, одиноку.
Серед степу одпочину“.
— „Хіба сю ніч кинеш?
Хіба зараз?...“
— „Я жартую!

Тепер Україну
Ні москалі, ні татари,
Ніхто не воює“.
— „А я чула, що ляхи йдуть...“
— „То вони жартують!...
Розійдемось, моє серце,
Поки не світає,
Чого ж знову заплакала?“
— „І сама не знаю!“

Петербург.
1841.

УТОПЛЕНА

Баляда.

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває,
Прокинеться — тихесенько
В осокі питає:
„Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?...
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?...
Хто се, хто се?“ — тихесенько
Спитає-повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.
„Хто се, хто се?“ — питаєте,
Цікаві дівчата:
Ото дочка по сім боці.
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Україні.
Серед села вдова жила
У новій хатині.
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані, кругом пані —
І спереду й збоку.
І молода, — нівроку їй, —
А за молодого,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять.
І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сороба
Дочку породила.

Породила, та й байдуже;
Людам годувати
В чужім селі покинула;
Отака то мати!...
Постривайте, що ще буде!
Годували люди
Малу дочку. А вдовиця,
В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала;
Незчулася, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! Мати в'яне,
Дочка червоніє,
Виростає...

Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
„Я Ганнусі не боюся!“ —
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, в'яне, як зустрине
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати —
Сказилася, люта:
„Чи бач, погань розхрістана,
Байстря небуते!
Ти вже виросла, дівуеш,
З хлопцями гуляеш...
Постривай же, ось я тобі!..
Мене зневажаєш?!
Ні, голубко...“

І од злости
Зубами скрегоче.
Отака то була мати!
Де ж серце жіноче,
Серце матері?... Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А серця не мати!

Ізогнеться стан високий,
Брови полиняють,
І незчується... А люди,
Сміючись, згадають
Ваші літа молодії,
Та й скажуть: — Ледащо!
Тяжко плакала Ганнуса
І не знала, за що,
За що мати знущується,
Лає, проклинає,
Своє дитя без сорома
Байстрям нарікає.
Байстрям... Кого, лютий кате,
Кого ти катуєш?
За що, за що дитя своє
Молоде мордуєш?

Катувала, мордувала,
Та не помагало.
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала;
Як калина при долині
Вранці під росою,
Так Ганнуса червоніла,
Милася сльозою.
„Заворожена!... Стривай же,“ —
Шепче люта мати. —
„Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!“

Найшла відьму
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не помогло...

Клене мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
— „Душно мені! Ходім, дочко,
До ставка купатись!“
— „Ходім, мамо!“

На березі
Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкинулася
На білій сороці;

Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці.
І я колись... Та цур йому!
Сором, як згадаю.
Як дитина калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.
Мати дивиться на неї,
Од злоти німіє, —
То жовтіє, то синіє;
Розхрістана, боса,
З роту піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
„Мамо! мамо! Що ти робиш?...“
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала —
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... От-от доплив!
Пірнув... виринає...
І утоплену Ганнусю
На берег виносить,
Із рук матері заклаклях
Вириває коси.
— „Серце моє! Доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися! Усміхнися!
Не хочеш? Не хочеш!..“
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі. „Подивися!...
Не чує, не чує!“
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати —
Очі вивело із лоба
Од страшної муки;

Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки!
Довго плакав рибалонька:
— „Нема в мене роду,
Нема долі на сім світі!
Ходім жити в воду!“
Підняв її, поцілував,
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася,
І сліду не стало...

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купуються дівчата, —
Обходять горою.
Як углядять, то христяться,
І зовуть заклятим.
Сумно, сумно кругом його...
А вночі, дівчата,
Впливає з води мати,
Сяде по тім боці,
Страшна, синя, розхрістана,
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...
А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенється,
Сяде на пісочку...
І рибалка впливає,
Несе на сорочку
Баговиння зеленого...
Поцілує в очі —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивиться...
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: „Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?“

8. XII. 1841.
Петербург.

ГАМАЛІЯ

„Ой, нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати? —
Не чуємо на чужині.

Ой, повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!

Ой, заграй, заграй, синсеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, — тільки мріють шапки —
Та на сей бік за нами.

Ой, Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України:
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо — та й загинем!“

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав, широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, рсвучи, далеко, далеко
У синее море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро?“

Загула

Хортиця з Лугом:

„Чую, чую!“
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

„У туркені по тім боці
Хата на помості.
Гай, гай! Море, грай,
Рєви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

У туркені у кишні
Таляри, дукати.
Не кишні трусить, —
Ідем різать, палить,
Братів визволяти!
У туркені яничари
І баша на лаві.
Гойги! вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!“

Пливуть собі, співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.

— Гамалію! Серце мліє:
Сказалося море.

— „Не злякає!“ —

І сховались
За моряні гори.

Дрімає в гаремі — в раю Візантія,
І Скутар дрімає, Босфор клекотить,
Неначе скажений, то стогне, то вие:
Йому Візантію хочеться збудить.

„Не буди, Босфоре: буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!“ — реве сине море.
„Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?“

— Так море спиняло
(Любило завзятих чубатих слов'ян).
Босфор схаменувся. Туркєня дрімала,
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізі руки принесті
І перед всіми у кайданах
Стать козакові!...“

— „Ріж! і бий!
Катуй невіру-бусурмана!“ —
Кричать за муром.

Хто такий?

— Гамалію! Серце мліє:
Скутар скаженіє!

— „Ріжте! бийте!“ — на фортеці
Кричить Гамалія.

Ревє гарматами Скутара —
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво преться без ваги —

І покотились яничари.

Гамалія по Скутарі,
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.

— „Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю!“

Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрищеної тії мови...

І ніч стрепенулась:

Не бачила, стара мати,
Козацької плати.

Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!

Темно всюди, як у будень, —
А свято чимале.

Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика.

— „Засвіtimo!“

До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Ревє, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий долитьєв.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає:
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Палà Скутар, стиха́ робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,

На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому —
Так буцім гуляють,
Та — звичайне, запорожці —
Пливучи співають :

„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой, приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару.
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой, як крикнув Гамалія:
„Брати! будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оksamитом крити!“
Вилітали запорожці

На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
„Слава тобі, Гамалію,
На весь світ великий, —
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!“
Пливуть, співаючи; плыве
Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі,
А з-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.

Гамалію! Вітер віє,
Ось... ось... наше море!...
І сховалися за хвилі,
За живії гори.

1842.
Петербург.

Т Р И Л І Т А

**Такий заголовок мають твори Шевченкові за рр. 1843—1846,
переписані власною рукою поета.**

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— „Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широких світі.
Панувала... Ой, Богданс,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Україну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала, —
У колисьці б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані,

Сини мої на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихав,
Менс покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує, —
Не своє шукає...
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Помагайте ж, недолюдки,
Матір катувати!“

Начетверо розкопана
Розрита могила...
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки?

Ех, якби то...

Якби то знайти те,
Що там схоронили,
Не плакали б діти,
Мати б не журилась...

9. X. 1843.
Березань.

* * *

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине!
І святая твоя слава,
Як пилина, лине

За вітрами холодними,
В хмарі пропадає...
Над землею летять літа,
Дніпро висихав,

Розсипаються могили,
Високі могили —
Твоя слава... І про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв?
І на сміх не скаже!

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з панами?
За що скородили списками
Татарські ребра? ... Засівали,
І рудою поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось?!
Уродила рута, рута —
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогнило
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
На неокраєнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний!
Проспав всі степи, ліси
І всю Україну!
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть, гетьмани!

Помолившись, і я б заснув,
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І тяжкі упруги.
Може, зорю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне.
І вицідять сукровату
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!

Може, може... А між тими,
Між ножами рута
І барвінок розів'ється,
І слово забуде,
Мое слово тихосумне,
Богобоязливе
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться як рибонька,
І мене згадає...
Слово мое, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі!

19. II. 1844.
Москва.

СОВА

Породила мати сина
В зеленій діброві;
Дала йому карі очі
І чорні брови.
Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому всі святії
Талан-долю слали.
„Пошли тобі, Матір Божа,
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не зуміє дати!“
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночі колихала,
До світа співала:

„Е-с... лю-лі!...
Питала зозулі, —
Зозуля кувала,
Правдоньку казала.
Буду сто літ жити,
Тебе годувати,
В жупані ходити,
Буду панувати.
Ой, виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина,
Як ясен високий.
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І не самотній.
Найду тобі рівню,
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну,
Таки панну, сину,
У червоних черевиках,
В зеленім жупані
По світлиці похожає,
Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє;
В хаті, як у раї!

А я сижу на по́куті,
Тільки поглядаю.

Ой, сину мій, сину,
Моя ти дитино!
Чи є краший на всім світі,
На всій Україні?
Нема кращого й не буде, —
Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!... А долю...
Долю роздобуде.

Ой, зозуле, зозуленько,
Нащо ти кувала?
Нащо ти їй довгі літа,
Сто літ накувала?
Чи є ж таки на сім світі
Служняная доля?
Ох, якби то!... Вміла б мати
З німецького поля
Своїм діточкам закликать
І долю, і волю,
Та ба!... А зле безталання
Зустріньється всюди,
І на шляху, і без шляху —
Усюди, де люди.

Кохалася мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохалася...

А тим часом
Батько умирає.
Осталася удовою,
Хоч і молодою,
І не одна... та все ж тяжко...
З горем та нудгою
Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.
Ізниціла, ізмарніла,
Кинула господу,
Пішла в найми... Не минула

Лихої пригоди.
І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три копи
Жупанок купила,
Щоб і воно, удовине,
До школи ходило.

Ой, талане, талане,
Удовиний поганий!
Чи ти в полі, чи ти в гаї, —
Обідраний цигане,
З бурлаками гуляєш?
Тече вода і на гору
Багатому в хату,
А вбогому в яру треба
Криницю копати.
У багатих ростуть діти —
Верби при долині;
А у вдови одним-одно,
Та й те як билина.

Діждалася вдова долі,
Зросту того сина:
І письменний, і вродливий —
Квіточка дитина!
Як у Бога за дверима,
Вдовѣ панувала,
А дівчата лицялися,
І рушники дбали.
Полюбила багатая —
Не поділювала,
Вишивала шовком хустку —
Не подарувала.
Крались злидні із-за моря
В удовину хату,
Та й підкрались... Стали хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому
Битими шляхами.
Пішла й вдова з матерями,
З дрібними сльозами.
Де на ніч ставали —
Сторожу давали,
Стару вдову до обозу
Та й не допускали.

Ой, привезли до прийому
Чуприни голити:
Усе дрібні, усе малі —
Все багатих діти,
Той каліка недоріка,
Той не вмів стати,
Той горбатий, той багатий,
Тих чотири в хаті.
Усі невад, усіх назад, —
В усіх доля — мати.
А у вдови один син,
Та й той якраз під аршин.

Покинула знову хату,
Синову господа,
Пішла в найми, за хліб черствий,
Жидам носить воду.
Бо хрищені не приймають:
„Стара“, кажуть, „стала,
Нездужає...“ І огризок
В вікно подавали
Христа ради...

Не дай, Боже,
Такого дожити!
Не дай, Боже, в багатого
І пити попросити.
По копійці заробляла,
Копу назбирала,
Та до сина лист писала,
У військо послала, —
Полегло.

Минає рік,
І другий минає,
І четвертий, і десятий,
А чутки немає.
Нема чутки. Що тут робить?
Треба торбу брати
Та йти... Іти собак дразнить
Од хати до хати.
Взяла торбу, пішла селом,
На вигоні сіла,
І в село вже не верталась,
День і ніч сиділа
Коло кóворот. А літо
За літом минає.

Помарніла, скалічила, —
Ніхто й не пізнає.
Та й кому там пізнавати
Каліку убогу!
Сидить собі та дивиться
В поле, на дорогу.
І світає, і смеркає,
І знову смеркає,
А москаля, її сина,
Немає, немає...

Понад ставом увечері
Хитається очерст.
Дожидає сина мати
До досвіта вечерять.
Понад ставом увечері
Шепочеться осокá.
Дожидає в темнім гаї
Дівчинонька козака.
Понад ставом вітер віє,
Лози нагинає;
Плаче мати одна в хаті,
А дівчина — в гаї.
Поплакала чорнобрива
Та й стала співати;
Поплакала стара мати
Та й стала ридати.
І молилась, і ридала,
Кляла все на світі.
Ох, тяжкі ви, безталанні,
У матері діти!

Скалічені старі руки
До Бога здіймала,
Свою долю проклінала,
Сина вимовляла.
То од жалю одходила,
І мовчки журилась
Та на шлях той на далекий
Крізь сльози дивилась.
І день і ніч дивилась

Та й стала питати:
„Чи не чув хто, чи не бачив
Москаля-салдага,
Мого сина?...“ Ніхто не чув,
Ніхто і не бачив.
Сидить вона, не йде в село,
Не пита й не плаче.
Одуріла!... І цеглину
Муштрує, — то лає,
То годує, як дитину,
Й сином називає,
І нищечком тихесенько,
Крізь сльози співає:
„Змія хату запалила,
Дітям каші наварила,
Поморщила постолі...
Полетіли москалі,
Сірі гуси в ірій, в ірій,
По чотири, по чотири,
Полетіли — „гел-гел!“ —
На могилі орла.
На могилі серед ночі
У козака вийма очі,
А дівчина в темнім гаї
Його з війська виглядає...“

Вдень лазила на смітниках,
Черепки збирала,
Примовляла, що синові
Гостинця ховала.
А уночі розхрістана
І простоволоса
Селом ходить — то співає,
То страшно голосить.
Люди лаяли... бо, бачте,
Спать їм не давала
Та кропиву під їх тином
І бур'ян топтала.
Діти бігали з паліччям
Удень за вдовою
По вулицях та, сміючись...
Дражнили — Совою...

6. V. 1844.
Петербург.

ДІВИЧІЙ НОЧІ

Висушили карі очі
ДівичіЙ ночі.
Мар'яна-Черниця.

Розплелася густа коса
Аж до пояса,
Розкрилися перси-гори —
Хвилі серед моря;
Засіяли карі очі —
Зорі серед ночі,
Білі руки простяглися, —
Так би й обвилися
Кругом стану — і в подушку
Холодну впилися,
Та й залякли, та й замерли,
З плачем рознялися.

„Нащо мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини.
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! Серце моє!
Тяжко тобі битись
Одинокому! З ким жити,
З ким, світе лукавий,

Скажи мені?... Нащо мені
Тая слава?... слава...
Я люблють, я жити хочу,
Серцем — не красою!
А мені ще й завидують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають,
А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають, —
Гріх їм буде... Боже милий!
Чому Ти не хочеш
Укоротити Свої темні,
Тяжкі мені ночі!
Бо я вдень не одинока —
З полем розмовляю, —
Розмовляю і недолю
В полі забуваю.
А вночі...“
Та й онімїла.
Сльози полилися...
Білі руки простяглися,
В подушку впилися.

18. V. 1844.
Петербург.

СОН

Комедія

Духъ истины, егоже мїръ
не можеть прїяти, яко не
видить его, ниже знаеть его.
Іоанна, гл. XIV, стих 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає

Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазурі в печінку, —

І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкішний,
Все храмі мурує,
Та „отечество“ так любить,
Так за ним бідкує,
Та із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята: „Нехай“ — каже, —
„Може, так і треба!“
Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте
Та якогось раю
На цім світі благаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці!

Схаменіться:

Усі на цім світі, —
І царята і старчата —
Адамові діти!
І той... і той...
А що ж то я?
— Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень.
А вам нудно! Жалкуєте!
Йй-Богу, не чую!
І не кричіть! Я свою п'ю,
А не кров людськую!

Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'яний уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать,
І жінка не лає, —
Тихо, як у раї,
Усюди Божа благодать:
І в серці, і в хаті.

Отож я ліг і спати;
А вже підпилий як засне,

То, хоч коти гармати,
І усом не моргнує.

Та й сон же, сон, напричуд дивний,
Мені приснився:
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.
Та чорта з два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.

— „Прощай, світе! Прощай, земле,
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безгаланна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тихосумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток: жива правда
У Господа Бога!“

Летим... Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами

Верби зеленіють;
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...
І все то те...

Душе моя!

Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?

Хіба ти не бачиш?

Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуць.
Он глянь: у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуць
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне; а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в війсьکو оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина — голоднее мре,
А мати пшеницю на панцині жне.

А он — бачиш?... Очі, очі!
Нащо ви здаліся?
Чом ви змалку не висохли,
Сльозми не злилися?
То покритка попідтинню
З байстрам шкандибає, —
Батько й мати одцурались,

Й чужі не приймають!
Старці навіть цураються...
А панич не знає,
З двадцятою, недоліток,
Душі пропиває!

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага, —
Як і оті гори
Предковичні, що політі
Кривою людською!...
Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?
Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла —
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкіі руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!
Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову ригá змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я денсбудь
Серце заховаю
Та тим часом пошукаю
На край світа раю.

І знов лечу понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати...

Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє;
Крутом бори та болотá,
Туман, туман і пустотá...

Людей не чуть, — не знать і сліду
Людської страшної ноги...

— „І вороги й не вороги,
Прощайте! В гості не приїду!

Упивайтесь, бенкетуйте!

Я вже не почую, —

Один собі на вік-віки
В снігу заночую.

А поки ви дознаєтесь,

Що ще в країна

Не полита слізьми, кров'ю,

То я одпочину...

Одпочину...“

Аж слухаю:

Загули кайдани

Під землею... Подивлюся...

О, люде поганій!

Де ти взявся? Що ти робиш?

Чого ти шукаєш?

Під землею? Ні! Вже, мабуть,

Я не заховаюсь

І на небі!... За що ж кара?

За що мені муки?

Кому я що заподіяв?

Чиї тяжкі руки

В тілі душу закували,

Серце запалили

І галичі силу —

Думи розпустили?

За що, — не знаю, а караюсь.

І тяжко караюсь!

А коли я спокуюту,

А де ж твої думи, рожеві квіти?

Доглядані, смілі, викохані діти?

Кому ти їх, друже, кому передав?

Чи, може, навіки в серці поховав?

О, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!

Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть.

Чи ще митарство? чи вже буде?

Буде, буде, бо холодно, —

Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє.

Дрімає розум, серце мліє.

Дивлюся: хати над шляхами —

Коли діжду краю, —

Не бачу й не знаю!

Заворушилася пустиня...

Мов із тісної домовини

На той останній страшний суд

Мерці за правдою встають.

То не вмерлі, не убиті,

Не судá просити!

Ні, то люди, живі люди,

В кайдани забиті,

Із нор золото виносять,

Щоб пельку залити

Неситому!... То каторжні!

А за що? Те знає

Вседержитель... А може ще

Й Він не добачає.

Онде злодій штемпований

Кайдани волочить;

Он розбойник катований

Зубами скрегоче —

Недобитка товариша

Зарізати хоче!

А між ними, запеклими,

В кайдани убраний,

Цар всесвітній! Цар волі, цар

Штемпом увінчаний.

В муці, в каторзі — не просить,

Не плаче, не стогне...

Раз добром нагріте серце

Вік не прохолоне!

То городі з стома церквами;

А в городах, мов журавлі,

Замуштрували москалі:

Нагодовані, обугі
І кайданами окуті,
Муштруються...

Далі гляну:
У долині, мов у ямі,
На багнищі гóрод мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю, —
То гóрод безкрай.
Чи то турецький?
Чи то німецький?
А може те, що й московський!
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!

Смеркалося... Огонь... огнем
Крутом запалало,
Аж злякався я... — „Ура! Ура!
Ура!“ — закричали.

— „Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чого се ви раді?
Що горите?“

— „Экой хохоль!
Не знаєть параду!
У насъ парадъ. Самъ изволить
Сегодни гуляти.“
— „Та де ж вона, тая цяця?“
— „Вонъ видишь — палаты.“
Штовхаюся я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
— „Де ты здѣсь узялся?“
— „З України“.

— „Так як же ты
Й говорыть не вмѣш
По здѣшнему?“ —

— „Ба ні“, кажу,
„Говорить умію,
Та не хочу“.

— Экой чудаць!
Я всѣ входы знаю;
Я тутъ служу; коли хочешь,
Въ дворець попытаюся

Ввести тебе. Только, знаешь,
Мы, братъ, просвищенны, —
Не поскупись полтинкою!“
— „Цур тобі, мерзенний
Каламарю!“

І зробився
Я знову незримий,
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!
Так от де рай! Уже нащо
Золотом обліті
Блюдолизі! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає. Обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою.
— „Так оце то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
Ото дурний! А ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти ім віри!“
За богами — панства, панства
В сребрі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!...
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять,
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі уряд поставали,
Ніби без'язикі, —
Анітелень. Цар цвенькає;
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.

Довгенько вдвох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли —
Здалека не чути —
Об „отечестві“, здається,
Та нових петлиця,
Та о муштрах ще новіших!
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака
Та меншого в пузо —
Аж загуло!... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого,
А менший — малого,
А той — дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті — голосити
Та верещать... та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!“

Зареготався я, та й годі!
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По углах стогнали
Та, стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і сльози!

От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою,
А берег ушитий
Увесь каменем.

Дивуюсь,
Мов несамовитий!

Як то воно зробилося
З каложі такої
Таке диво!... Отут крові
Пролито людської —
І без ножа!

По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена, —
Аж чудно дивиться.
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить бхляп,
У світі — не світі,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Зэгарбати.

Хто ж це такий?

От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая“
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало.
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю...
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

„Із города, із Глухова
Полки виступали

З заступами на ліцію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом.
О, Боже наш милосердий!
О, царю поганний!
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями,
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах!... Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Впгать над Невобю!
України далекої,
Може, вже немає...
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!"

Та й замовкло, Дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо. А в тій хмарі —
Мов звір в гаї вие.
То не хмара — біла пташка
Хмарою спустилася
Над царем тим мусянджовим
І заголосила:
„І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судиці
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.

Ти нас з України
Загнав голих і голодних,
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими
І закав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютній кате,
Проклятий, проклятий!"

Розлетілись, розсипались.
Сонечко вставало.
А я стояв, дивувався,
Та аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
Покрай улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а додому!..
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
— „Як то тяжко той насушний
Люди заробляють!"
От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать та драти
І з батька і з брата.
А між ними і зсмячки
Де-де проглядають;
По-московськи так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По чужому, а то тепер
І кисни в чорниках!..
П'явки, п'явки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив

АВТОПОРТРЕТ Т. ШЕВЧЕНКА

Рисунок пером 1843 р.

Московської мови!...
Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі,
Московською блекотою.
Плач, Україно!
Бездітна вдовице!

Піти лишень подивіться
До царя в палати,
Що там робиться?
Прихожу —
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе,
Та понадувалось,
Як індики, і на двері
Косо поглядало.
Аж ось вони й одчинились:
Неначе з берлоги
Медвідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На сáмих пузатих, —
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він вилупив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Що осталось. Мов скажений,

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи, співала:
„Хустиночко мережана,
Вишивана!
Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує...
Хустино моя
Мальована!
Здивуються вранці люди,

На менших гукає, —
І ті в землю. Він до дрібних, —
І ті пропадають!
Він до челяді — і челядь,
І челядь пропала.
До москалів — москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю!

Диво дивне
Сталося на світі!
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій медведик? Стоїть собі,
Голову понурив,
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов котеня — такий чудний!..
Я аж засміявся!
Він і почув, та як зикне, —
Я перелякався,
Та й прокинувся...

Отаке то
Приснилось диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яниціям.
Не здивуйте,
Брати мої милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

8. VII. 1844.
Петербург.

* * *

Що в сироти хустка буде
Мережана,
Мальована!“
А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю...
Доленько моя,
Матінко моя!

Отак вона вишивала,
У віконце поглядала:

Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги?

Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи, співає:

„Доле моя, доле!
Чом ти не така,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріжньки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Єсть у мене дари —
Очі мої карі.
Молодую мою силу
Багаті купили;
Може й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи!“

Та й заплакав, сіромаха,
Степом ідучий...
Ой, застогнав сивий пугач
В степу на могилі;
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились.
„Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша

В село причащати.“
Сповідали, причащали
Й ворожки питали, —
Не помогло!... З незціленим
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу?
Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила?
Чи то люди поробили
Йому молодому,
Що привезли його з Дону
На возі додому?
Благав Бога, щоб дівчину,
Хоч село побачить, —
Не доблагав!...

Поховали.

Ніхто й не заплаче...
Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися...

Як билина,

Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою...
А де ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де ж тая веселая
Дівчина-дитина?

На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає...

18. X. 1844.
Петербург.

* * *

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце мов трідне,
Чого ти бажавш? Що в тебе болить?

Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите, розбите... А люд нависній
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі!...

13. XI. 1844.
Петербург.

* * *

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я — ще боюся...
Боюся ще погорілу;
Пустку руйнувати;
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати!...
Може, вернеться надія
З тією водою
Зцілющою й живущою —
Дрібною сльозою;
Може, вернеться з-за світа
В пустку зимувати;
Хоч в середині обілять

Горілою хату,
І витопить, і нагрів
І світло засвітить...
Може, ще раз прокинуться
Мої думи-діти;
Може, ще раз помолюся,
З дітками заплачу;
Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!..

Стань же братом, хоч одури!
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тім'я розбити?

13. XII. 1844.
Петербург.

ГОГОЛЮ

За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга — роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці — може й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах... Байдуже!...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Болиголова, брате!
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,

Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю України.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві... Це б то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові-отечеству

Нехай, брате! А ми будем
Сміяться та плакати.

30. XII. 1844.
Петербург.

* * *

Не завидуй багатому: багатий не знає
Ні приятні, ні любови — він все те наймає.
Не завидуй могутчому, бо той заставляє;
Не завидуй і славному: славний добре знає,

Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами вилив на забаву.
А молоді як зійдуться — та любо та тихо,
Як у раї, — а дивинця - - ворушиться лихо...

Не завидуй же нікому, дивись кругом себе:
Нема раю на всій зсмі, та нема й на нсбі!

4. X. 1845.
Миргород.

* * *

Не женися на багатій,
Бо вижене з хати;
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі,
На козацькій долі:
Яка буде, така й буде, ---
Чи гола, то й гола!

Та ніхто не докучає
І не розважає;
Чого болить і де болить, —
Ніхто не питає.
Удвох, кажуть, і плакати
Мов легше неначе.
Не потурай: легше плакати,
Як ніхто не бачить!

4. X. 1845.
Миргород.

ЄРЕТИК

Шафарикові

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Злі сусіди; нагрілися,
Й полягали спати,
І забули сірий попіл
По вітру розвіять.
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє
Іскра огню великого,
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник
Часу дожидає,
Злого часу. Тліла іскра,
Тліла, дожидала
На розпутті широкому,
Та й гаснути стала.

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту — думу немудрую
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче! А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий!
Мир мирові подарують
І славу вівіки!

Слава тобі, Шафаріку,
Вовіки і віки.

22. XI. 1845
в Переяславі.

Камень, вгоже небрегоша зиж-
дуци, сей бысть во главу угла:
отъ Господа бысть сей, и есть
дивенъ во очесѣхъ нашихъ.

Псалом СХVII, ст. 22.

„Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
А на апостольськiм престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає.
Небесний Царю! Суд Твій всує,
І всує царствіє Твоє!

Розбойники, людоїди
Правду побороли,
Осміяли Твою славу
І силу, і волю!
Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми матери.
Нема кому розкувати,
Одностаїне стати
За евангеліє правди,
За темні люди!
Нема кому! Боже, Боже!
Чи то ж і не буде?
Ні! Настане час великий
Небесної кари.
Розпадуться три корони
На гордій тіярі!
Розпадуться! Благослови
На месть і на муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердії руки! —

Отак у келіі правдивий
Іван Гус думав розірвать
Окови адові!.. І диво,
Святеє диво показати
Очам незрящим.

— „Поборюсь!
За мене Бог!... Да совершиться!...“
І в Вифлеемськую каплицю
Пішов молитися добрий Гус.

„Во ім'я Господа Христа,
За нас розп'ятого на дереві,
І всіх апостолів святих,
Петра і Пávла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою сією
Рабині Божій...“

„Отій самій,

Що водили по улицях
В Празі позавчора;
Отій самій, що хиялась
По шинках, по стаях,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна!
Ота сама заробила
Та буллу купила:
Тепер свята!... — Боже, Боже,

Великая сило!

Великая славо! Зглянься на людей!
Одпочинь од кари у світлому раі!
За що пропадають. За що Ти караєш
Своїх і покорних і добрих дітей?

За що закрив їх добрі очі
І вільний розум окував
Кайданами лихої ночі?!
Прозріте, люди, день настав!
Розправте руки, змийте луду.
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішице ченцям!
Розбойники, кати в тіярах,
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії татари,
І нам сліпим передали
Свої догмати. Кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних мук безкраїй ряд,
І повен Рим байстрят —
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!... А тепер

Святим положено конклавом:
Хто без святої булли вмер, —
У пекло просто! Хто ж запла́тить
За буллу вдвоє, рїж хоч брата,
Окриме папи і ченця,
І в рай іди! Кінсьць кінцям!
У злодія вже злодій кра́де,
Та ще й у церкві. Гади, гади!
Чи напилися ви, чи ні
Людської крові?! Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великії діла
Твоєї волі. Люта зла
Не дієш без вини нікому!“
І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав... Люд мовчав
І дивувався: що він діє?
На кого руку підійма?

— „Дивіться, люди! Осьде булла,
Що я читав!“ — І показав
Перед народом.

Всі здригнули:
Іван Гус буллу розідрав!

Із Вифлємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась;
Ченці ховаються... Мов кара,
Луна в конклаві оддалась, —
І похилилася тіяра...

Зашипіли, мов гадюки,
Ченці в Ватикані;
Шепочеться Авиньйона
З римськими ченцями;
Шепочуться антипапи,
Аж стіни трясуться
Од шепоту. Кардинали,
Як гадюки, в'ються
Круг тіяри. Та нищечком,
Мов коти, гризуться
За мишеня. Та й як паки?
Однієї шкіри
Така сила! А м'ясива!
Аж здригнули мурі,

Як згадали, що у Празі
Зателкали гуси
Та з орлами летять биться...
Конклав схаменувся,
Зібрав раду. Положили
Одностайне стати
Проти Гуса. І в Констанці
Всіх ворон скликати!
Та й стерегти, якомога,
І зверху і здолу,
Щоб не втекла сіра птаха
На слов'янське поле.

Як та галич поле крила —
Ченці повалили
До Констанці; степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі
І трубадури (кобзарі),
І шляхом військо, мов гадюки.

Хто з соколами на руках,
Хто пішки, верхи на ослах, —
Так аж кишить! Все на охоту,
Мов гад у ірїй, поспіша.
О, чеху! Де твоя душа?
Дивись, що сили повалило,
Мов сарадина воювать
Або великого Аттилу!

У Празі глухо гомонять
І цесаря, і В'ячеслава,
І той собор тисячоглавий
Уголом лають. Не хотять
Пускать в Констанці Івана Гуса.
— „Жив Бог! Жива душа моя!
Брати, я смерти не боюся!
Я докажу отим зміям!
Я вирву їх несите ж́ало!...“
І чехи Гуса провожали,
Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони;
Збиралися кардинали
Гладкі та червоні,

Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава.
І три папи, і баронство,
І вінчані глави —
Зібралися, мов Іуди,
На суд нечестивий
Проти Христа. Свари, гомін,
То реве, то виє,
Як та орда у таборі,
Або жиди в школі...
І — всім разом заціпило!...

Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах
Став Гус перед ними
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусилась, побіліла,
Мовчки озирали
Мученика.

— „Чого мене, —
Чи на прю позвали?
Чи дивіться на кайдани?“

— „Мовчи, чеше смілий...“ —
Гадюкою зашипили,
Звірем заревіли.

— „Ти еретик! Ти еретик!
Ти сієш розколи,
Усобища розвіваєш,
Святійшої волі
Не приймаєш!... Одно слово —
Ти Богом проклятий!
Ти еретик! Ти еретик!...“ —
Ревіли прелати.

— „Ти усобник!... Одно слово —
Ти всіми проклятий!...“
Подивився Гус на папи,
Та й вийшов з палати!...
— „Побороли! Побороли!“ —
Мов обеленіли.
— „Автодафе! Автодафе!...“ —
Гуртом заревіли.

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... Всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,

Аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть молиться
Ченці за Гуса. З-за гори
Червоне сонце аж горить.
І сонце хоче подивиться,
Що будуть з праведним творить?!

Задзвонили в усі дзвони,
І повели Гуса
На Голгофу у кайданах...
І не стрепенувся
Перед огнем... Став на йому
І молитву діє:
— „О, Господи милосердий!
Що я заподівав
Оцим людям, — Твоїм людям?
За що мене судять?
За що мене розпинають?
Люди! Добрі люди!
Моліться!.. Неповинні —
І з вами те буде!
Моліться! Люті звірі
Прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили...
Ні гори, ні мури
Не сховають! Розіллється
Червоне море
Крови! Крови з дітей ваших!...
О, горе! О, горе!
Он де вони, — в ясних ризах...
Іх люті очі...“
— Уже крові... — „Пали! Пали!“
— „Крови! Крови хочуть!
Крови вашої!...“

І димом
Праведного вкрило.
— „Моліться! Моліться!
Господи, помилуй,
Прости Ти їм, бо не знають...“
Та й не чути стало!
Мов собаки, коло огню
Кругом ченці стали.
Боялися, щоб не виліз
Гадиною з жару
Та не повис на короні
Або на тіярі.

Погас огонь; дунув вітер
І попід розвіяв.
І бачили на тіярі
Червоного змія
Прості люди.

Пішли ченці
Й Те Деум співали;
Розійшлися по трапезах
І трапезували —
І день, і ніч, аж попухли.

Малою сім'єю
Зійшлися чехи. Взяли землі
З-під костра, і з нею
Пішли в Прагу.

Отак Гуса
Ченці осудили,
Запалили... Та Божого
Слова не спалили, —

Не вгадали, що вилетить
Орел із-за хмари
Замість гуся і розкляе
Високу тіяру.
Байдуже ім!

Розлетілись,
Мов тії ворони,
З кривавого того свята.
Ченці і барони
Розвернулись у будинках
І гадки не мають:
Бенкетують та інколи
Те Деум співають.
Все зробили...

Постривайте!
Он над головою
Старий Жіжка з Таборова
Махнув булавою!

10. X. 1845
с. Мар'їнське.

СЛІПІЙ (НЕВОЛЬНИК)

Посма.

Думи мої молодії,
Поховані діти,
Не лігають з того світа
Пустку натопити.
Покинули сиротою
З тобою одною,
Мое серце, моя зоре,
Раю мій, покою!
Ніхто не зна мого раю,
І сама не знаєш,
Що витаєш надо мною,
Як зоря над гаєм.
І дивлюся я, дивлюся,
А ти, моя зоре,
Спускаєшся низесенько,
Тихо заговориш,
Усміхнешся, подивишся —
Дивлось і не бачу...

Прокинуся — плаче серце,
І очі заплачуть...
Спасибі, зіронько!
Минає
Неясний день мій; вже смеркає.
Над головою вже трясє
Косою смерть. І поховують...
А там — і слід мій занесе
Холодний вітер. Все минає!..
І ти случаєм прочитаєш
Вилиту сльозами
Мою думу, і тихими,
Тихими речами
Проговориш: „Я любила,
Я його любила,
І він не знав... — Зоре моя!
На мою могилу

Світи, зоре. А я буду
З-за світа лігати
І про тебе, мов серце,
На небі співати.

Той блукає за морями,
Світ перепливає,
Шука долі — не знаходить:
Немає, немає,
Мов умерла! Інший рветься
З усієї сили
За долею... От-от догнав...
І — бебех в могилу!
А в третього, як у старця,
Ні хати, ні поля, —
Тільки торба; а з торбини
Виглядав доля,
Як дитинка; а він її
Лає, проклинає
І за чвертку закладає.
Ні, не покидає!
Як реп'ях той, учепиться
За латані поли,
Та й збирає колосочки
На чужому полі;
А там — снопи, а там — скирти,
А там — у палатах
Сидить собі наш сирота,
Мов у своїй хаті.
Отака то тая доля, —
Хоч і не шукайте!
Кого любить, — сама найде,
У колиці найде.

Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двоє;
Ще за Гетьманщини старої,
Давно се діялось колись.

Так коло полудня, в неділю,
Та на Зелених ще й Святках,

Під хатою в сорочці білій
Сидів, з бандурою в руках,
Старий козак.

„І так, і сяк!“

І треба б то і шкода!
Ні, буде треба! Хоч два гола
Нехай по світу поблукає
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колись... Ярино!
А де Степан?“

— „А он під тином,

Неначе вкопаний стоїть!“
„А я й не бачу! А ідїть
Лишень сюди, та йдїть обоє...
А нуте, діти, отакої!“
І вдарив по струнах.
Старий грає, а Ярина
З Степаном танцює;
Старий грає, примовляє,
Ногами тупцює:
„Якби мені лиха та лиха,
Якби мені свекривонька тиха,
Якби мені чоловік молодий,
Та другої не любив, не любив!
Ой, гоп, чики-чики!
Та червоні черевики,
Та троїсті музики,
Од віку до віку
Я любила б чоловіка!“
„Ой, гоп, заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив,
І вечерять наварив“.

— „Ану, діти, отак, діти!“
І старий піднявся;
Як ударить, як ушкварить,
Аж у боки взявся!

„Чи так, чи не так,
Уродив постернак,
А петрушку
Криши в юшку, —
Буде смак, буде смак!“

Ой, так, таки так,
Оженився козак,
Кинув хату
І кімнату,
Та й потяг у байра́к“.
— „Ні, вже не те, підтопталась
Моя стара сила;
Утомився. А все це ви
Так розворушіли.
О, бодай вас! Що то літа!
Ні! Вже, недола́ду...
Минулося! Іди лишень
Полуднувать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'істи.
Іди ж, доню! А ти, сину,
Послухаєш вісти.
Сідай лишень!...

Як убили

Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане,
Ще й не лазив“. — „То я не син?
Я не син ваш, тату?“ —
— „Та ні, не син; стривай лишень!
От умерла й мати,
Ти й зостався; а я й кажу
Покійній Марині,
Таки жінці: „А знаєш що?“ —
„Возьмім за дитину —
Тебе б то це...“ — „Добре“, — каже.
От ми й спарували
Вас з Яриночкою докупи...
А тепер осталося
Ось бачиш що? Ти на порі,
І Ярина спіє...
Треба буде людей питать
Та щонебудь діять.
Як ти скажеш?“

— „Я не знаю...

Бо я думав... тев...“
— „Що Ярина сестра твоя?
А воно — не тев...

Вона просто, як любитесь,
То й жінкою буде.
Та перш ось що! Треба буде
І на чужі люди
Подивитись, як там живуть:
Чи орють,
Чи на неораному сіють,
І просто жнуть,
І немолочнее віють,
Та як і мелють, і їдять, —
Все треба знать.
Так от як, брате: треба в люди
На гсд, на два піти
У наймити, —
Тоді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожить.
А ти як думаєш, нсбоже?...
А коли хочеш, сину, знать,
Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ. Як Бог поможе,
Там наїсися всіх хлібів;
А я їх їв, —
І досі нудно, як згадаю!
Коли заробиш — принесеш,
А не заробиш — поживеш
Моє добре! Та звичаю
Козацького наберешся;
Та побачиш світа,
Не такого, як у Братстві,
А живі мисліте
На синьому прочитаєш,
Та по-молодечій
Будеш Богу молітися,
А не по-чернечій
Харамаркать. Отак, сину!
Помолимося Богу
Та сивого осідаєм —
І гайда в дорогу!
Ходім лишень полуднувать.
Що ти там, Ярино,
Змайструвала? — Уже, тату!
Отаке то, сину!...“

Ні їсться, ні п'ється і серце не б'ється,
І очі не бачать, не чуть голови —
Неначе немає, ніби неживий...
Замість шматка хліба за кухоль береться.
Дивиться Ярина та нишком сміється:
„Що це йому стало? Ні їсти, ні пити,
Нічого не хоче! Чи не занедужав?
— Братіку Степане, що в тебе болить?“ —
Очима спитала.

Старому байдуже,
Нібито й не чує. „Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба!“ — старий розмовляє,
Нібито до себе. „А нумо вставать!
Може, до вечерні ще пошкандибаю,
А ти, Степане, ляжеш спати,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать“.

— „Степаночку, голубчику!
Чого бо ти плачеш?
Усміхнися бо до мене.
Хіба́ ти не бачиш,
Що й я плачу?... Розсердився,
Бог знає на кого,
Та й зо мною не говорить.
Заплачу, їй-Богу,
Та й утечу... Ось побачиш.
Скажи бо, Степане!
Може, справді нездужаєш?
Я зілля достану,
Я побіжу за бабою...
Може, це з пристрігу?“
— „Ні, Ярино, моє серце,
Рожевий мій квіте!...
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину
Тебе й батька сиротами...
Денебудь загину;
І ти мене не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
Свого брата...“ Перехрестись!
Їй-Богу, з пристрігу!
Я не сестра? Хто ж я така?
О, Боже, мій світе!
Що тут робить? Батька нема,

А він занедужав,
Та ще й умре!... О, Боже мій!
А йому й байдуже, —
Мов сміється надо мною!
Хіба́ ти не знаєш,
Що з тобою і татуся
Й мене поховають!...
— „Ні, Ярино, я не умру,
А тільки поїду
Од вас завтра... А приїду...
На той рік приїду —
Вже не братом, з Запорожжя,
А за рушниками.
Чи подаєш?“

— „Та цур тобі
З тими старостами!
Ще й жартув...“

— „Не жартую, —
Їй-Богу, Ярино,
Не жартую!“

— „То це й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька? Ні, жартуєш...
Скажи бо, Степане!
Хіба́ й справді я не сестра?...“
— „Ні, моє кохане,
Моє серце!“

— „Боже ти мій!
Чом же я не знала?
Була б тебе не любила
І не цілувала...
Ой-ой, сором! Геть од мсне!
Пусти мої руки!
Ти не брат мій! ти не брат мій!
Муко моя! муко! —
І заплакала Ярина,
Як мала дитина,
І крізь сльози промовляв:
„Покине!... покине!...“
Як той явір над водою,
Степан похилився;
Щирі сльози козацькії
В серці запеклися,
Мов у псклі. А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне... Поцілує,
То знов заголосить.
Незчулися, як смеркло.
І сестру, і брата,
Ніби скованих, обнявшися,
Застав батько в хаті.

І світ настав, а Ярина
Ридає, ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває;
Взяла відра та й побігла,
Ніби за водою
До криниці.

А тим часом
Запорозьку зброю
Виніс батько із комори, —
Розгляда, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодів,
Та й заплакав: „Зброе моя,
Зброе золотая!
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи ж, моя ти зброе,
Молодій ще силі,
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!“

І Ярина дає зброю,
А Степан сіддає
Коня, свого товариша,
Й жупан одягає.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семип'ядний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.

Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;
Старий батько іде рядом,
Наставляє сина:
Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
„Нехай тебе Бог заступить!“ —
Як за селом стали,
Сказав старий, — та всі трое
Разом заридали.
Степан свиснув, і курява
Шляхом піднялася.
„Не барися, мій синочку!
Швидше повертайся!“ —
Сказав старий та й заплакав..
Мов тая ялина
При долині, похилилась,
Замовкла Ярина,
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє,
Ховається... Мошечкою
Тільки-тільки мріє...
Та й пропало.

Довго, довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина.

Не вірнула; похилилась,
Пропала. Заплакала знову.
А за нею й старий батько,
Та й пішли додому.

Минають дні, минає літо;
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя. Мов убитий,
Старий під хатою сидить;
Дочка нездужає Ярина,
їлого єдина дитина
Покинуть хоче! З ким дожить,
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благи літа, —
Згадав та й заплакав
Багатий сивий сирота.
Мов лату на латі,
На серце печалі нашили літа.
— „В Твоїх руках все на світі,
Твоя всюди воля!
Нехай буде так, як буде, —
Така моя доля!“ —

І барвінком, і рутою,
І рястом квітає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї;
І сонечко серед неба
Опинилось — стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати
На світ Божий глянуть, —
Ледве вийшла... Усміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо, та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці повернулось
І світ заступило:
Як билина підкошна,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса вранці,

Сльози полились.
Старий батько коло неї,
Як дуб, похилився.

У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигорського Спаса
Тричі причащалась;
У Почаєві святому
Ридала молилась,
Щоб Степан той, тая доля,
Йй хоча приснилась.
Не снилася!... Вернулася.
Знову забіліла
Зима біла. Знову весна
Рястом червоніла;
Знов Ярина вийшла з хати
На світ дивуватись
Та не святих вже благи,
Ворожки питати.

І ворожка ворожила,
Пристаїт замовляла,
Талан-долю за три шаги
З воску виливала.
— „Он бачиш, кінь осідланий
Маха головою.
А он їде, а онде йде
Дідусь з бородою.
Ото гроші! Бач, віскривий,
Якби догадався
Та втер йому; отже й утер.
Дивися — сховався
За могилу, лічить гроші...
Знову їде шляхом,
Заплющившись, з торбинками.
То, бач ради страху,
Щоб татари або ляхи
Часом не спіткали“.
І радісінька додому
Ярина верталась.

Уже третій і чертвятий
І п'ятий минає —
Не малий рік, — а Степана

Немає, немає!
І стежечки, доріженьки,
Яром та горою,
Що топтані до ворожки,
Поросли травою.
А Ярина у черниці
Косу розплітає;
Старий батько коло неї
Падає, благає
Хоч годочок, хоч літечко,
Хоч Пётра діждати,
Хоч Зелених... Діждалися,

Уквітчали хату
У сорочках білих,
Унеділю, мов сироти,

Під хатою сіли.
Сидять собі та сумують;
Слухають: щось грає,
За ворітьми мов на кобзі,
І тихо співає...

„У неділю вранці-рано
Сине море грало;
Товариство кошового
На раді прохало:
„Благослови, отамане,
Чайки поспускати,
Та за Гендер погуляти,
Турка пошукати“.

Чайки й байдаки спускали,
Гарматами риштували,
З широкого гирла Дніпрового випливали,
Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Гендером потопали,
Пропадали...
Один потопав,
Другий виринає,
Козацтву-товариству із синьої хвилі
Рукою махає, гукає:
„Нехай вам, товариство, Бог допомагає!“
І в синій хвилі потопав,
Пропадає...
Тільки три чайки, слава Богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого,
Сине море не втопило,
А в турецьку землю агарянську
Без весел і кормил прибило.
Тоді сироту Степана,
Козака лейстрового,
Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гриміли,
В кайдани кували,
В Царградську башту сажали,
В тяжку роботу завдавали...
Ой, Спасе наш чудотворний,

Межигорський Спасе,
І лютому ворогові
Не допусти впасти
В турецькую землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуди,
Отаманам — по чотири...
І світа Божого не бачать, не знають,
Під землею камінь ламають,
Без сповіді святої умирають,
Пропадають.

І згадав сирота Степан в неволі
Свою матір Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І сестру Ярину...

Плаче, ридає,
До Бога руки здіймає,
Кайдани ламає,

Утікає на вольную волю...

Уже на третьому полі

Турки-яничари ловили,

До стовпа в'язали,

Очі виймали,

Гарячим залізом випікали,

В кайдани забили,

В тюрму посадили

І замурували..."

Отак на улиці, під тином,
Ще молодий кобзар стояв
І про невольника співав.
За тином слухала Ярина,
І не дослухала — упала.
— „Степаночку! Степаночку!“ —
Ридала, кричала.
— „Степаночку, мов серце!
Де ти барився?
Тату, тату! Це Степан наш!
Ідїть подивіться!“
Прийшов батько, розглядає,
Насилу Степана
Розпізнає; отак його
Зробили кайдани!
— „Сину ти мій безталанний!

Добрая дитино!
Де ти в світі пробувався
Сину мій єдиний?“
Плаче старий, обнімає,
І сліпий мій плаче
Невидючими очима.
Мов сонце побачив.
І беруть його під руки,
І всдуть у хату,
І вітає Яриночка,
Мов рідного брата,
І голову йому змила,
І ноги умила,
І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила;
Годувала, напувала,
Положила спати
На перині... І тихенько
Вийшла з батьком з хати.

— „Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино!“ —
Подивіться: я загинув,
Навіки загинув!
За що ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою?... Ні, Ярино!...
Насміються люди,
І Бог святий покарає,
І прожене долю
З цієї хати веселої
На чужее поле
Ні, Ярино! Бог не кине,
Ти знайдеш дружину,
А я піду в Запорожжя:
Я там не загину, —
Мене люблять...

— „Ні, Степане,
Ти моя дитино!
І Бог тебе покарає,
Як мене покинеш.
Оставайся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем: я — сестрою,
А ти мені братом,

А дітьми йому — обое,
Батькові старому.
Не йди, серце, Степаночку,
Не кидай нас знову!
Не покинеш?...“

— „Ні, Ярино!“

І Степан остався.

Зрадів старий, мов дитина,
Аж за кобзу взявся;
Хотів вшкварить навприсідки
З усієї сили...

І на призьбі під хатою
Усі тров сіли.

— „Розкажи ж тепер, Степане,

Про свою недолю;
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі“.

— „Ото ж мене, вже сліпого,

На світ випускали
З козаками. Товариство
На Січ прямувало,
І мене взяли з собою,
І через Балкани
Поспішали в Україну
Вольними ногами;
А на тихому Дунаю
Нас перебігають

Товариші-запорожці
І в Січ завертають...
І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі сребро-злато
І свічі забрали
У Покрови. Як козаки
Вночі утікали,
І на тихому Дунаї
Новим кошом стали.
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила,
І Межигорського Спаса
Вночі запалила,
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась;

І як степи запорозькі
Чужинцям ділила,
Та бахурям і байстрюкам
Люд закріпостила;
Як Кирило з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Отак тату! Я щасливий,
Що очей не маю, —
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю...
Ляхи були, — усе взяли,
Кров повипивали,
А москалі і світ Божий
В путо закували.
Отаке то! Тяжко, тату,
Із своєї хати
До нехриста поганого
В сусіди прохатись!
Тепер, кажуть, Головатий
Останки збирає
Та на Кубань підмовляє,
Черкеса лякає.
Нехай йому Бог допоможе,
А що з того буде —
Святий знає!... Почуємо,
Що розкажуть люди.

Отак вони щодень Божий
Удвох розмовляли
До півночі, а Ярина
Господарювала.
Згадували Запорожжя,
Козацьку славу
І співали удвох собі
Про Чалого Саву,
Про Богдана недомудра,
Ледачого сина,
І про Гонту мученика
Й славного Максима.
А Ярина їх слухала...
Та святих благала.
Ублагала... На всеїдній
З Степаном побрались.

Оце і вся моя дума...
Не здивуйте, люди!
Те, що було — минулося
І знову не буде.
Минулися мої сльози.
Не рветься, не плаче
Поточене старе серце,
І очі не бачать
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю,
Ні дівчини молоді
Й малої дитини
Я не бачу щасливої:
Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися,
Але де — не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!
Серце в'яне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я, самотній,
На самій дорозі...
Отаке то! Не здивуйте,
Що вóроном крячу:
Хмара сонце заступила, —
Я світа не бачу.
Ледве, ледве опівночі

Серцем прозираю
І немоцну мою думу
За світ посилаю —
Зцілющої й живущої
Води пошукати;
Як інколи, то й принесе
І покропить в хаті,
І засвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розказує про весілля,
Звертає на лихо...
Тепер мені про сліпого
Сироту кінчає,
Але як довести краю,
І сама не знає.
Бо не було того дива,
Може, споконвіку,
Щоб щаслива була жінка
З сліпим чоловіком!

Отже, сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивіться —
Вкупочці гуляють
По садочку.

Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати.

16. X. 1845
с. Мар'їнське.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ

Містерія

Положилъ еси насъ поношеніе сосъ-
дсмъ нашымъ, подражненіе и пору-
ганіе судымъ окрестъ насъ. Положилъ
еси насъ въ пригчу во языкѣхъ, поки-
ван'ю главы въ людехъ.

Псалом XLIII, ст. 14, 15.

I. ТРИ ДУШІ

Як сніг, три пташечки летіли
Через Субóтве і сілі
На похилéному хресті
На старій церкві.

— „Бог простить:
Ми пташки-душі, а не люди!
А відцїля відніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.

Коли б вже швидше розкопали,
Тоді б у рай нас повпускали;
Бо так сказав Петрові Бог:

„Тоді у рай їх повпускай,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий Льох“.

ПЕРША ДУША:

„Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала;
Отут, було, на двинтарі
Я з дітьми гуляю,
І з Юрусем гетьманенком
У піжмурки граєм:
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок,
Он — де клуня. А там мені
І фії, і родзинок, —
Всього мені понадає
І на руках носить...
А з гетьманом як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обувають,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
Отак то я в Субботіві
Росла, виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та й ще чорноброва!
Всі на мене залицялись

І сватати стали;
А у мене, як на тсе,
Й рушники вже ткались.
От-от була б подавала,
Та лихо зустріло.
Вранці-рано, в Пилипівку,
Якраз у неділю,
Побігла я за водою.
Вже й криниця тая
Замуліла і висохла,
А я все літаю!
Дивлюсь: гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та вповні шлях і перейшла,
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати!...
І вже ледве, я на ледве
Донесла до хати
Оту воду...

Чом я з нею
Відер не побрала?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають!“

ДРУГА ДУША:

„А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Бату́рині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недобітком,
Як Бату́рин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,

І малого і старого
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних. Коло мене
І сестра, і мати
Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали;
І насилу то, насилу
Мене одірвали

Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася
На тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата,
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави.
А я й шла з водою
До хатини... А він мені
Махає рукою:
Каже коня напоїти.
А я й напоїла!...
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила.
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала...

„А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати, ще сповиту,
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок. А в галері
Князі, і всі сили,
Вовводи... І між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась, —
Та й духу не стало!

А назавтра, як цар вийшов,
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок хрещатий
На угілля попалили!...
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
А за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла!...“

ТРЕТЯ ДУША:

Йї мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарство
Йї досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця!
Скажіте, сестриці?

—
Смеркається. Полетимо
Ночувати в Чуту:
Як що буде робитися,
Відтіль буде чути!“

Схопілися білесенькі
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

II. ТРИ ВОРОНИ

ПЕРША:

„Крав! Крав! Крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,

Та продав злодіям
Той крам, що накрив“.

ДРУГА:

„Я в Паріжі була,
Та три злота з Радзівілом
Та Потоцьким пропила“.

ТРЕТЯ:

„Через мость идѣть чортъ,
А коза по водѣ:
Быть бѣдѣ! Быть бѣдѣ!“

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторін, і сіли
На маяку, що на горі,

Посеред лісу, усі три.
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,

Неначе три сестри старі,
Що дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

ПЕРША:

„Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сибір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,

Й є чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чорт-ма й тепер нічого?“

ТРЕТЯ:

„Ә... сестрица, много!
Три указа накаркала
На одну дорогу...“

ПЕРША:

„На яку це? На ковану?
Ну, вже наробила!...“

ТРЕТЯ:

„Да шесть тысячъ въ одной верстѣ
Душъ передушила...“

ПЕРША:

„Та не бреши, бо тільки п'ять,
Та й то з фоном Корфом!
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу...
Капустниця закурена!
А ви, мості-пані,
Бенкетуєте в Паріжі?“

Поганці погані!
Що розлилі з річку крови
Та в Сибір загнали
Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались!
Ач, яка вельможна пава!...“

ДРУГА й ТРЕТЯ:

„А ти що зробила?“

ПЕРША:

„А дзуськи вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала.
Дивись, які! Карамзіна,

Бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось то ми!
Адзус, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері калки!...“

ДРУГА:

„Ото, яка недотика!
Не та рано встала,

Що досвіта упилася,
А та, що й проспалась“.

ПЕРША:

„Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла!...
А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живуці ж, проклятуці!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала.

Ні! Встали, погані,
З Мазепою — прибудую...
Та й тоді ж творилось!
Аж злішаю, як згадаю...
Бату́рин спалила,
Сулу́ в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими... А такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла,
Насипала бурта
На Орелі; на Ладоту
Так гурти за гуртом

Виганяла та цареві
Болотá гатила,
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.

Отоді то було свято!
Аж пекло злякалось,
Мати Божа у Ржавиці
Вночі заридала!“

ТРЕТЯ:

„И я таки пожила:
Съ татарами помутила,

Съ Мучителсмъ покутила,
Съ Петрухою попила.

ПЕРША:

„Та ти добре натворила:
Так кацапів закрепила

Хоч лягай та й засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвелá:
Все вельможні байстряга!

Та й москаль — незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!
І я люта, а все таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні

З козаками діють!
Ото указ надрукують:
„По милості Божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й негоже!“
Тепер уже заходились
„Древности“ шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти, —
Все забрали любісінько!
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають:
Трошки, трошки б підждали,
І церква б упала;
Тоді б разом дві руїни
В Пчелѣ описали“.

ДРУГА й ТРЕТЯ:

„Чого ж ти нас заклікала?
Щоб на льох дивіться?“

ПЕРША:

„Так и й на льох! Та ще буде
Два дива творіться:
Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонга,
Катів катувати;
Другий буде (оце вже наш!)
Катам помагати, —
Наш вже в череві щипав...
А я начитала,

Що, як виросте той Гонга,
Все наше пропало!
Усе добре поплондрує,
Й брата не покине,
І розпустить правду й волю
По всій Україні!
Так ог бачите, сестриці,
Що тут компонують:
На катів та на все добре
Кайдани готують!“

ТРЕТЯ:

„Я золотом розтопленим
Заллю йому очі!...“

ПЕРША:

„А він, клятий недолюдок,
Золота не схоче!“

ТРЕТЯ:

„Я царевими чинами
Скручу ему руки!...“

ДРУГА:

„А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!...“

ПЕРША:

„Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала

Гора над Чигрином.
О!... сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох буде звати.
Полетімо!...“

Полетіли
Й летячи співали:

ПЕРША:

„Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!“

ДРУГА:

„Побіжить наш ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною“.

ТРЕТЯ:

„Какъ хвачу, да помчу,
Въ самый адъ полечу
Стрѣлю!“

III. ТРИ ЛІРНИКИ

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Субѣтѣв про Богдана
Мирянам співати.

ПЕРШИЙ:

„Що то, сказано — ворони:
Уже й помостили!

Мов би для їх те сідало
Москалі зробили“.

ДРУГИЙ:

„А для кого ж? Чоловіка,
Певне, не посадять
Лічій зорі...“

ПЕРШИЙ:

„Ти то кажеш!
А, може, й посадять.

ТРЕТІЙ:

„Що це таке верзетє ви?
Які там ворони,
Та москалі, та сідала?
Нехай Бог боронить!

Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити?
Бо чутка в, що цар хоче
Весь світ полонити“.

ДРУГИЙ:

„А, може, й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,

Що й хмари достанеш,
Як вилізти“.

ТРЕТІЙ:

„Так от же що!
Ото потоп буде.
Пани туди повилазять

Та дивитись будуть,
Як мужики тонути будуть“.

ПЕРШИЙ:

„Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті фігури от для чого:

Щоб люди не крали
Води з річки та щоб нишком
Піску не орали,
Що скрізь отам за Тясмою“.

ДРУГИЙ:

„Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреши!
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два

Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане...
Посідали. А хто, братця,
Співа про Богдана?“

ТРЕТІЙ:

„Я співаю і про Яси,
І про Жовті Води,
І містечко Берестечко.“

ДРУГИЙ:

„В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть!
Бо там, коло льоху,
Базар люду насходилось,

Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!
Ану, заспіваєм
Проби ради!“

ПЕРШИЙ:

„Та цур йому!
Лучче полягаєм

Та виспимось! День великий:
Ще будем співати“.

ТРЕТІЙ:

„І я кажу. Помолимось
Та будемо спати“.

Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить; пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копати.

Копають день, копають два,
На третій насили

Докопалися до муру
Та трохи спочили.
Поставили караули.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству.

Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось: „Треба, каже,
Своди розламати!
Върнїй дѣло!...“ Розламали,
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.
От добро Богдана:
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Якби в „фórменник“, то добре:
Вони б ще здалїся!
Засміялись... А ісправник
Трохи не сказився,
Що нічого, бачиш, взяти,
А він же трудився!
І день і ніч побивався,
Та в дурні й убрався.
Якби йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити

Правительство! Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка* в пику пише,
По-московській лає
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає:
— „Вы што дѣлаєте, плуты?“
— „Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана!...“
— „Я вамъ дамъ Богдана!
Мошенники, дармофды!
И пѣсню сложили
Про такого жъ мошенника!...“
— „Нас, пане, навчили!...“
— „Я васъ навчу! Завалить имъ!“
Взяли й завалили, —
Випарили у московській
Бані-прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді!...
Так малий льох в Суботові
Москва розкопала...
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась...

1845.
Миргород.

* * *

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,

Що й за труди не нахóдять.
Отак то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така дяка...
Церков-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила, —
Байстріюки Єкатерини
Сараною сіли.

Отак те, Зиновію,
Олксїїв друже!
Ти все оддав приятелям,

* Козака Яременка клуня на тїм місці, де стояли Богданові палати. Т. Ш.

А їм і байдуже!
Кажуть, бачиш, що „все то те
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам...“ Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди...

Не смійтеся, чужі люди!
Церков-домовина
Розв'яліться... а з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

21. X. 1845.
Мар'їнське.

НАЙМИЧКА

ПРОЛОГ

У неділю вранці рано
Поле крилося туманом.
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:

„Ой, тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!
Я не одна — єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!...
Дитя мое! мій синочку,
Нсхрищений сину!
Не я тебе христитиму
На лиху годину;
Чужі люди христитимуть, —

Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! Молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе!“

Пішла полем, ридаючи,
В тумані ховалась,
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Сина поховала:

„Ой, у полі могила;
Там удова ходила, —
Там ходила, гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаечку повилá
І на Дунай однесла:
„Тихий, тихий Дунай,
Моїх діток забавляй!
Ти, жовтенький пісок,
Нагодуй моїх діток!
Нагодуй, і сповий,
І собою укрій!“ “

I.

Був собі дід та баба,
З давнього давна, у гаї над ставом,
Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двое,
Усюди обов.
Ще змалечку удвох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу, —
Всього надбали.
Та діточок Біг-ма,
А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спом'яне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина?...

Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті.
А ще гірше старітися
У білих палатах, —
Старітися, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату.

II.

І дід і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце, в небесах
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов поворушилось?

Чи ще тільки закльонулось
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога...
Та хто в далеку дорогу
Ім добре коней запряже?
— „А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?“

— „Сама не знаю!

Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали

Добра сього?“ — „Стривай лишень!
Чи чуєш? Щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш! Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

І разом схопились,
Та до воріт. Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом —
Дитина сповита,
Та не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала,
І літом укрила
Останньою свитиною!...
Дивились, молились
Старі мої.

А сердешне
Неначе благає:
Віпручало рученята
Йї до їх простягає

Манісінькі... І замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика. — „А що, Насте?
Я й казав! От бачиш!
От і талан, от і доля!
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай!...
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище“.

Чудно якось
Діється між нами!
Один сина прокинає,
З хати виганяє;
Другий свічку, сердешний,
Пітом заробляє
Та, ридаючи, станівить
Перед образами:
Нема дітей!... Чудно якось
Діється між нами!

III.

Аж три пари на radoщах
Кумів назбирали,
Та ввечері й охристили
І Мάρком назвали.
Росте Мάρко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко,
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хугір благодатний
У найми проситься.

— „А що ж?“ — каже, —
„возьмем, Насте!“

— „Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
То все ж таки треба
Коло його піклуватись“.
— „Та воно то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу,
Підтоптався. Так що ж тепер,
Що возьмеш, небого?
За рік, чи як?“

— „А що дасте...“
— „Е, ні! Треба знати, —
Треба дочко лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.

Так отак хіба, небого:
І ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо, —
Отоді й за плату.
Чи так, дочко? —

— „Добре, дядьку!“
— „Просимо ж у хату!“

Повднались.

Молодиця

Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила сѣла.
І у хаті, і надворі,
І коло скотини —
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати,
В будень і в неділю
Й головоньку йому змив,
Й сорочечку білу
Щодень Божий надіває;
Грається, співає,
Робить возики, а в свято
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої

Та моляться Богу.
А наймичка невсипуща
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Мάρка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Мάρко, чого вона
Так його цілує,
Сама не з'їсть і не доп'є, —
Його нагодує.
Не зна Мάρко... Як в колиці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться,
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише:
Вона чує з тії хати,
Як дитина дише.
Вранці Мάρко до наймички
Ручки простягає,
І „мамою“ невсипущу
Ганну величає.
Не зна Марко. Росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима діда.

Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Мάρко чумакує

І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті, —
Когонéбудь треба сватать!
„Кого ж би гут? — старий дума“
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати“.
— „Добре, дочко! Спитаємо,
Та й будемо сватать“.

Розпитали, порадилися,
Та й за старостами
Пішов Марко.

Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке то
Диво запопали!

— „Спасибі вам!“ — старий каже, —

— „Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля! Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!...“
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла...
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
„Мати... мати... мати!...“

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі.

Старий батько
З усієї сили
З молодицями ганцює,
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїжджачих
На двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай, бігає, а самого
Ледве ноги несуть.
Скрізь гармидер та реготня
В хаті і надворі,
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі.

Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
— „Ні, Марку! Ніяко
Мені матір'ю сидіти:

То багаті люди,
А я наймичка... Ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудітимусь...“

Чистим серцем

Поблагословила
Свого Марка... Заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля,
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибав,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ, не спочила,
У міщанки стала,
Найнялася носити воду,
Бо грошей не стало
На молебствіє Варварі.
Носила, носила, —

Кіп із вісім заробила
Й Маркові купила
Святу шапочку в печерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варвари
Невістці достала
І, всім святим поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;

Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

„За що вони мене люблять?
За що поважають?
О, Боже мій милосердний!
Може, вони знають?...
Може, вони догадались?...
Ні, не догадались.
Вони добрі...“

І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала, —
Тричі наймичку у Київ
Катря провожала,
Так, як матір. І в четвертий
Провелá небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швидшенько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої, в неділю,
Та після Першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою онучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявсь
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю.
— „А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту — забула взяти?“

Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором! Лепська мати!“
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір.

Старий побіг стрічати
З онуками свою Ганну.
— „А Марко в дорозі?“ —
Ганна діда питалася.
— „В дорозі ще й досі!“
— „А я ледве додїбала
До вашої хати.
Не хотїлось на чужині
Одній умирати!
Коли б Марка дїждатися!
Так щось тяжко стало...“
І внучатам із клучочка
Гостинці виймала:
І хрестики, й дукачки,
Й намиста разочок
Яриночці, і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині. А дідові

Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей нестало,

А заробить нездужала.
— „А ось ще осталося
Півбубличка!“
Й по шматочку
Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Йй ноги умила
Йй полуднувать посадила.
Не пила й не їла
Стара Ганна.
— „Катерино!
Коли в нас неділя?“
— „Післязавтра“.
— „Грєба буде
Акафист найняти
Миколаєві святому
Йй на часточку дати,
Бо щось Марко забарився...
Може, де в дорозі
Занедужав, сохрєнь Боже!“
Йй покапали сльози
З старих очей замучених.
Ледве, ледве встала
Із-за стола.
— „Катерино!
Не та вже я стала:
Зледащїла, нездужаю
І на ноги встати.

Тяжко, Катре, умирати
В чужїй, теплїй хатї!“
Занедужала небога.
Уже й причащали,
Йй маслосвятїє служили, —
Нї, не помагало!
Старий Трохим по надвір'ю
Мов убитий ходить;
Катерина з болящїої
І очей не зводить, —
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичї вночї
Недобре віщують
На коморї. Болящяя
Щодень, щогодина,
Ледве чути, питається:
— „Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що дїждуся, що побачу,
То ще б підождала!“

VIII.

Іде Марко з чумаками;
Ідучи співає,
Не поспїша до госпїди, —
Воли попасає.
Везе Марко Катеринї
Сукна дорогого,
А батьковї шитий пояс
Шовку червоного,

А наймищї на очїпок
Парчї золотої
І червону добру хустку
З білою габїю,
А діточкам черевички,
Фїї та винограду,
А всїм вкупї — червоного
Вина з Цареграду

Відер з трое у барилі,
І кав'яру з Дону,
Всього все, та не знає,
Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.
Прийшов, слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молиться Богу.
— „Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидше,
Швидше веди в хату!
Слава Тобі, Христе Боже!
Насилу діждала!“
І „Отче наш“ тихо... тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
— „А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?“
— „Ні, не вмерла,

А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає“.
Ввійшов Марко в малу хату

І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
— „Слава... слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся!...
Вийди, Катре, з хати!
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати“.

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
— „Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...“

Та й оніміла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі відкрила,
Пильно-пильно подивилась —
Сльози покотились.
— „Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!“
Та й замовкла...

Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала!

13. XI. 1845.
Переяслав.

КАВКАЗ

Якову де Бальмену

Кто дастъ главѣ моей воду, и
очесемъ моимъ источникъ слезъ;
и плач;ся день и ночь о побѣн-
ныхъ.

Іереміі гл. ІХ, ст. 1.

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометей
Там орел карає,

Щодень Божий довбє ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —

Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прою з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замінить
Кривавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруєм Твоїй силі
І духу живому:
Встане правда! Встане воля,
І Тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А покищо — течуть ріки,
Кривавії ріки!..

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.

Отам то Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо...

Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз? А крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопигь
В сльозах удів'іх... А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі?
А матерніх гарячих сльоз,

А батькових, старих, кривавих?
Не ріки — море розлилось,
Огненне море!...
Слава! Слава!

Хортам, і гончим, і псарям;
І нашим батюшкам-царям
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся — поборете!
Вам Бог допомагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

„Чурек і сакля — все твоє,
Воно не прошене, не дане;
Ніхто й не возьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас!.. На те письменні ми, —
Читаєм Божії глаголи!..
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті і... голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По чому хліб і сіль по чім...

Ми християни: храми, школи,
Усе добро, — сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:

Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам —
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці? Чом ви нам
Платить за сонце не повинні!

Та й тільки ж то! Ми не погани, —
Ми настоящі християни —
Ми ма́лим ситі!

— А за те,
Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились.
У нас же й світа як на те —
Одна Сибір неісходима!
А тюрм? А люду? Що й лічить!
Од молдавінина до фіна

На всіх язиках все мовчить,
Бо... благоденствує!...
У нас

Святую Біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що царь якийсь то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив. Тепер на небі!
От бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщенні!
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забори!
У нас! Чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм. Продаєм
Або у карти програєм
Людей, — не негрів, а таких,
Таки хрищених, но — простих.
Ми не гішпани! Крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди. Ми по закону!...“

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,

Жінці на патинки,
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого ж Ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? Чи, може,
Щоб ми з Тебе насміялись?
Воно ж так і сталося!

Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомленні поклони —
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити, просять,
А потім в дар Тобі приносять
З пожа́ру вкрадений покров!...

Просвітились!... Та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!
Все покажем! Тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як і носіть!.. І як плесті
Кнуті узлувати, —
Всьому навчим! Тільки дайте
Свої сині гори
Остатні, бо вже взяли
І поле, і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довслось пролить
Кров добру, — не чорну. Довслось запить
З московської чаші московську отруту!
О, друже, мій добрий, друже незабутий!
Живою душею в Крайні витай;
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай.
Заплач з козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!

А поки що — мої думи,
Мое люте горе,
Сіятому. Нехай ростуть
Та з вітром говорять...
Вітер тихий з України
Понесе з рососою

Мої думи аж до тебе!
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш, —
Тихо прочитаєш,
І могили, степи, море
І мене згадаєш.

18. XI. 1845.
Переяслав.

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕНИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЕЄ ПОСЛАНІЄ

Аще кто речеть, яко люблю Бога,
а брата своего ненавидить, ложь есть.

Соборное посланіє Іоанна.
Гл. IV, ст. 20.

І смеркає, і світає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає.
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жніва!
Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!

У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претєся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього...
Найшли,

Неслі, неслі з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,

І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претєся знову!...

Якби взять

І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді zostавсь би сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались!
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хулі;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орлі,
І не покивали б на вас головою...

Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... І не буде
Кому помагати:
Одшурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами.
Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать, —
Бо нсвчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко, глибоко...
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять.

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя;

А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я,

А більш нічого...“
А гвалту! А крику!
„І гармонія, і сила,
Музика, та й годі!
А історія! — Поема
Вольного народа!
Що ті рймляни убогі!
Чорт-зна що — не Брути!...
У нас Брути і Коклеси!
Славні, незабуті!...
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!“
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!...
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Ту ю славу. Та читайте
Од слова до слова;
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... Та й спитайте
Тоді себе: що ми?

Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуті?
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого ж ви чванитеся, — ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як батьки ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили!

Може, чванітесь, що братство
Віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом
Галушки варило?
Правда!.. Правда, наїдалися,
А вам тепер вадить...
А чванітесь, що ми Польщу
Колісь завалили!...
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила:

Так от як кров свою лий
Батьки за Москву і Варшаву!
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають;
Замість пива — праведною
Кров із ребер точать, —
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями,
Повести за віком,

Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, покажуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих

Нових доглядати!
Покажуйте!... За науку —
Не турбуйтеся! — Буде
Материна добра плата:
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих!
Не дуріте самі себе!

Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь, —
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину...
Отака то наша слава,
Слава України!...
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снилися
Всі неправди, щоб розкрилися
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?...
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами!

І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,

І світ ясний, неувечерній,
Тихо засіє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

14. XII. 1845.
В'юнища.

ХОЛОДНИЙ ЯР

У всякого своє лихо,
І в мене не тихо;
Хоч не своє, — позичене,
А все таки лихо.
Нащо б, бачся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить Бог-знає колишне?
Добре, що заснуло!...

Хоч і Яр той! Вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там. А згадаєш,
То була й дороба
З монастиря Мотриного
До Яру страшного.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У Яр колись сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином і брат з братом
Одностайне стати
На ворога лукавого,
На лютого ляха.

Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом?
Чи то засадили
Нові кати? Щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,

Людоїдами лихими,
З новими ляхами?
Не сховаєте! Над Яром
Залізник витає,
І на Умань позирає,
Гонту виглядає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона!
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!
Не славтеся царевою
Святою войною,
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять,
А кричите, що несете
І душу і шкуру
„За отечество“!
Ій-Богу,
Овеча натура!
Дурний шию підставляє
І не знає, за що,
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо!
„Гайдамаки — не воины, —
Розбойники, воры,
П'ятно в нашій історії!“
Брешеш, людоморе:
За святую правду — волю
Розбойник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розіб'є живе серце
За свою країну!
Ви — розбойники неситі,

Голодні ворони!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте?
Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,

Тяжке лихо!... Дурить дітей
І брата сліпого,
Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить Бога!
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара,
І повіє огонь новий
З Холодного Яру!

14. XII. 1845.
В'юниця.

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ

I.

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде;
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається. І стане він —
Як на добрім полі,
Над водою посажене,
Древо зеленіє,

Плодом вкритє. Так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає, —
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає.
І не встануть з праведними
Злії з домовини;
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

XII.

Чи ти мене, Боже милий,
Навік забуваєш?
Одвертаєш лице Своє,
Мене покидаєш?
Доки буду мучить душу
І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сміятись? Спаси мене,
Спаси мою душу,

Да не скаже хитрий ворог:
„Я його подужав!“
І всі злії посміються,
Як упаду в руки,
В руки вражі. Спаси мене
Од лютої муки!
Спаси мене! Помолюся
І воспою знову
Твої блага чистим серцем,
Псалмом тихим, нівим.

XLIII.

Боже, нашими ушима
Чули Твою славу.
І діди нам розказують
Про давні криваві

Тії літа, як рукою
Твердою Своєю
Розв'язав Ти наші руки
І покритв землею

Трупи вóрожі. І силу
Твою восхвалили
Твої люди і в покої,
В добрі одпочили,
Сла́вля Господа. А нині!..
Покрив еси знову
Срамотою Свої люди, —
І вороги но́ві
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть... Без плати
І без ціни оддав еси
Ворогам проклятим;
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам;
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами;

І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираем;
Не молимо́сь чужим богам,
А Тебе благаем:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу,
Побори ж і другу,
Ще лютишу!... Встань же, Боже,
Вську будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорби забувати?
Смирилася душа наша,
Жить тяжко в оковах!
Встань же, Боже, — поможи нам
Встать на ката знову!

ЛII.

Прсбезумний в серці скаже,
Що Бога немає,
В беззаконії мерзіє,
Не творить благая.
А Бог дивиться: чи є ще
Взискающий Бога?
Нема добре творящого,
Нема ні одного!
Коли вони, неситії
Гріхами, дознають?
Ідять люди замість хліба,
Бога не згадають.

Там бояться, лякаються,
Де страху й не буде.
Так самі себе бояться
Лукавії люди.
Хто ж пошле нам спасеніє,
Верне добру долю?
Колись Бог нам верне волю,
Розіб'є неволю.
Восхвалимо Тебе, Боже,
Хваленієм всяким;
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.

ЛIII.

Боже, спаси, суди мене
Ти по Своїй волі!
Молюсь, Господи, внуши їм
Уст моїх глаголи!
Бо на душу мою встали
Сильнії чужії,
Не зрять Бога над собою,
Не знають, що діють.

А Бог мені помагає,
Мене заступає,
І їм правдою Своєю
Вертає їх злая.
Помолюся Господеві
Серцем одиноким.
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком.

LXXXI.

Між царями — судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний Владика.

„Доколі будете стяжати
І кров невинну розливать
Людей убогих? А багатим
Судом лукавим помагать?
Вдови убогій допоможіте,
Не осудіте сироти
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте

Од рук неситих!...“
Не хотять
Познать, розбити тьму неволі, —
І всує — Господа глаголи,
І всує плачється земля.
Царі, раби — однакові
Сини перед Богом;
І ви вмрете, як і князь ваш,
І ваш раб убогий.
Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих!
На всім світі Твоя правда
І воля, і слава.

LСІІІ.

Господь Бог лихих карає, —
Душа моя знає;
Встань же, Боже, — Твою славу
Гордий зневажає.
Вознесися над землею
Високо, високо,
Закрий славою Своєю
Сліпе, горде око.
Доки, Господи, лукаві
Хваляться, доколі —
Неправдою? Твої люди
Во тьмі і в неволі
Закували!.. Добро Твое
Кров'ю потопили,
Зарізали прохожого,
Вдову задавили
І сказали: „Не зрить Господь,
Ніжé тее знає“.
Умудрітесь, немудрії:
Хто світ оглядає,
Той і серце ваше знає,
І думи лукаві.
Дивіться ділам Його,
Його вічній славі!
Благо тому, кого Господь
Карає між нами, —

Не допуска, поки злomu
Ізриється яма.
Господь любить Свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане.
Хто б спас мене од лукавих
І діющих злая?
Якби не Бог поміг мені,
То душа б живая
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі.
Ти, Господи, помагаєш
По землі ходити,
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш;
І перебуєт Твоя воля,
І труд Твій не всує:
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
Мені Господь пристанище,
Заступником буде,
І воздасть їм за діла їх
Криваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
Стане їм в неславу.

СХХХІІ.

Чи є що краще, лучче в світі,
 Як укупі жити,
 Братам добрим добро певне
 Пожити, не ділити?
 Яко миро добровонне
 З голови честної
 На бороду Аароню
 Спадає росою,
 І на шитії омети
 Ризи дорогої;
 Або роси Єрмонської

На святії гори
 Високії Сіонській
 Спадають і творять
 Добро тварям земнородним,
 І землі, і людям, —
 Отак братів благих Своїх
 Господь не забуде,
 Воцариться в дому тихім,
 В сім'ї тій великій,
 І пошле їм добру волю
 Од віка до віка.

СХХХVІ.

На ріках круг Вавилона,
 Під вербами в полі,
 Сиділи ми і плакали
 В далекій неволі,
 І на вербах повішали
 Органи глухіі,
 І нам стали сміятися
 Едомляни зліі:
 — „Розкажіть нам пісню вашу,
 Може, й ми заплачем;
 Або нашу заспівайте,
 Невольники наші!“
 — „Якої ж ми заспівает?..
 На чужому полі
 Не співають веселої
 В далекій неволі!...“
 І коли тебе забуду,
 Іерусаліме, —

Забвен буду, покинутий,
 Рабом на чужині!
 І язык мій оніміє,
 Висохне, лукавий,
 Як забуду пом'янути
 Тебе, наша славо!
 І Господь наш вас пом'яне,
 Едомської діти,
 Як кричали ви: „Руйнуйте,
 Руйнуйте, паліте
 Сіон святий!“ Вавилоня
 Дщере окаянна!
 Блаженний той, хто запла́тить.
 За твої кайдани!
 Блажен, блажен! Тсбе, злая,
 В радості застане
 І розіб'є дітей твоїх
 О холодний камінь!

СХLІX.

Псалом нівий Господеві
 І нову славу
 Воспоем чесним собором,
 Серцем нелукавим.

Во псалтирі і тимпані
 Воспоем благая,
 Яко Бог кара неправих,
 Правим помагає.

Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.

Окують царей неситих
В залізній пута
І їх, славних, оковами
Ручними окружать.
І осудять губителєй
Судом своїм правим.
І во віки стане слава,
Преподобним слава!

19. XII. 1845.
В'юниця.

МАЛЕНЬКІЙ МАР'ЯНІ

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте!
Розвивайся, поки твое
Серце не розбите,
Поки люди не дознали
Тихої долини!...
Дознаються — пограються,
Засушать та й кинуть.
Ані літа молодії,
Повіті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,

Ані серце твое тихе,
Добрее дівоче
Не заступить, не закрие
Неситії очі, —
Найдуть злії та й окрадуть...
І тебе, убогу,
Кинуть в пекло... Замучишся
І прокленеш Бога.
Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Нерозвитий цвіте!
Зов'янь тихо, поки твое
Серце не розбите!

20. XII. 1845.
В'юниця.

* * *

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло... І не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочу́сь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замирати,
І гнилою колодою
По світу валятись,

А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, — то проклинать
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути навик-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув!...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

21. XII. 1845.
В'юниця.

ТРИ ЛІТА

І день — не день, і йде — не йде,
А літа стрілою
Пролітають, забирають
Все добре з собою.
Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше
І співають а́мїнь, —
Амїнь всьому веселому
Од нині до віка,
І кидають на розпугті
Сліпого каліку.
Невеликі три літа
Марно пролетіли...
А багато в моїй хаті
Лиха наробили.
Опустошили убоге
Моє серце тихе,
Погасили усе добре,
Запалили лихо.
Висушили чадом-димом
Тії добрі сльози,
Що лилися з Катрусєю
В московській дорозі;
Що молились з козаками
В турецькій неволі;
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Щодень Божий умивали, —
Поки не підкralились
Злії літа, та все тее
Заразом украли.
Жаль і батька, жаль і матір,
І вірну дружину,
Молодую, веселую,
Класти в домовину, —
Жаль великий, брати мої!
Тяжко годувати
Малих діток неумитих
В нетопленій хаті!
Тяжке лихо, — та не таке,
Як тому дурному,
Що полюбить, побереться,

А вона другому
За три шаги продається
Та з його й сміється.
От де лихо! От де серце
Разом розірветься!

Отакє то злєє лихо
Й зо мною спіткалось:
Серце люди полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Грaлися, хвалили...
А літа тихенько крались
І сльози сушили,
Сльози щирої любови,
І я прозривати
Став потроху... Доглядаюсь, —
Бодай не казати!
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитее
Серце ядом гою —
І не плачу й не співаю,
А вию совою.
Отакє то!

Що хочете,
То те і робіте:
Чи голосно зневажайте,
Чи нишком хваліте
Мої думи, — однаково,
Не вернуться знову
Літа мої молодії,
Веселеє слово
Не вернеться!... І я серцем
До вас не вернуся,
І не знаю, де дінуся,
Де я пригорнуся,
І з ким буду розмовляти,
Кого розважати,
І перед ким мої думи
Буду сповідати?

Думи мої, літа мої,
Тяжкі три літа!
До кого ви прихилитесь,
Мої злі діти?
Не хиліться ні до кого,
Ляжте дома спати;
А я піду четвертий год
Новий зустрічати.

Добридень же, новий годе, —
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
„Благоденствів, указом
Новеньким повите...“
Йди ж здоров, та не забудь
Злидням поклонитись!

22. XII. 1845.
В'юнища.

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій.
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Як понесе з України
У синєє море
Кров в'орожу... отоді я
І лани, і гори —

Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога.

Поховайте та вставляйте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, нівій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

25. XII. 1845.
Переяслав.

ЛІЛЕЯ

— „За що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що ж вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти?
Скажи мені, мій братіку,
Королевий цвіте!“
— „Я не знаю, моя сестро!“
І цвіт королевий

Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого, пониклого
Личенька лілеї.
Сам Господь витав над ними
І творив святе
Землі грішній...
І заплакала лілея
Росою-сльозою...
Заплакала і сказала:

— „Брате мій! З тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,

Як була я людиною,
Як я мордувалась...

Моя мати... Чогось вона,
Вона все журилась,
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний,
Хто їй лихо заподіяв?
Я була дитина...
Я гралася, забавлялась;
А вона все в'яла,
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала,
Та й умерла. А мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.
Я не знала, що байстрия я,
Що його дитина.
Він поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люди,
Будинок спалили,
А мене... не знаю за що,
Убили — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли; накрили
Острижену ганчіркою,
Та ще й реготались;
Жиди навіть нечистіі
На мене плювали.
Отаке то, мій братіку,

Було мені в світі!
Молодого, короткого
Не дали дожити
Люди віку... Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині, —
Цвітом білим, як сніг білим,
Аж гай возвесслила.
Зимою люди — Боже мій!
В хату не пустили,
А весною, мов на диво
На мене дивились;
А дівчата заговітались
І почали звати
Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гай і в теплиці,
І в білих палатах...
Скажи ж мені, мій братіку,
Королевий цвіте:
Нащо мене Бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?.. Милосердий,
Святий Боже, милий!...“
І заплакала лілея.
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білес пониклеє
Личенько лілеї.

25. VII. 1846.

Київ.

Нижній Новгород. 1858 6. березня.

РУСАЛКА

„Породила мене мати
В високих палатах,
Та й понесла серед ночі
У Дніпрі скупати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною, малою:

— „Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою,
Та випливи русалкою
Завтра серед ночі;
Я виведу гулять пана,
А ти й залоскочеш.

Залоскочи, моє серце, —
Нехай не сміється
Надо мною, молодою;
Нехай п'є-уп'ється
Не моїми кров-сльозами, —
Синьою водою
Дніпровою. Нехай собі
Гуляє з дочкою!
Пливи ж, моя єдина!
Хвилі! мої хвилі,
Привітайте русалоньку!...“
Та й заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зустріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як расту я,
З сестрами гуляю
Опівночі та з будинку
Батька виглядаю...
А, може, вже — поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову розкошує
Моя грішна мати?...“
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,

Мов пліточка. А лозина
Тихо похитнулась.

Вийшла мати погуляти, —
Не спиться в палатах;
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала,
І згадала, як купала
І як примовляла, —
Та й байдуже! Пішла собі
У палати спати...
Та не дійшла: довелося
В Дніпрі ночувати.
І незчулась, як зуспіли
Дніпрові дівчата —
Та до неї, — ухопили,
Та й ну з нею гратись.
Радісінкі, що піймали,
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали,
Та й зареготались...
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

9. VIII. 1846.
Кнів.

Нижній Новгород. 1858 6. березня.

ВІДЬМА

ПОЕМА

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Нічим стінам передаю.
Озовіться ж, заплачте,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.
Озовіться! А за вами,
Може, озоветься
Безталання невсипуще
І нам усміхнеться,

Поеднає з недолею
І з людьми, — і скаже
Спасибі нам. Помоліться,
Й тихо спати ляже.
І примиренному присняться
І люди добрі, і любов,
І все добро. І встане рано
Веселий і забуде знов
Свою недолю; і в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.

Росте в полі на могилі
Осика заклята;
Отам відьма похована, —
Христітесть, дівчата!
Христітеся... і не кваптесь
На панів лукавих,
Бо згинете осміяні,
Наробите слави,
Злої слави на сім світі,
А на тім!... Крий, Боже!
За гріхи такі великі
Сам Бог не допоможе.
Нехай пани знущаються,
Братами торгують
Та сльозами кривавими
Сатану частують, —
Їх вже душі запродані,
То їм і байдуже,
А вам треба стерегтися.
Стерегтись — та й дуже!
Стережітьсь ж! Кохайтеся
Хоч із наймитами,
З ким хочете, мої любі,
Тільки не з панами!

Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигани. А йдучи —
Звичайне, вольнії — співали;
Ішли, ішли, а потім стали,
Шатро край шляху розп'ялі,
Огонь чималий розвелі
І кругом його посідали:
Хто з шашликом, а хто і так —
Зате він вольний, як козак

Колисьто був. Сидять, куняють,
А за шатром в степу співає,
Неначе п'яна, з приданок
Додому йдучи, молодиця:

„Ой, у новій хаті
Полягали спати;
Молодій приснилось,
Що мати сказалась,
Свекор оженився,
Батько утопився.
І... гу!...“

Цигани слухають, сміються: ‘
„І де ті люди тут возьмуться?
Оце, мабуть, із-за Дністра,
Бо тут все степ... Марá! Марá“
Цигани крикнули, схопились,
І перед ними опинилось
Те, що співало... Жаль і страх!
В свитині латаній дрижала
Якась людина; на ногах
І на руках повиступала
Од стужі кров: аж струпом стала.
І довгі коси в реп'яхах
О поли бились в ковтунах.
Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полум'ї. „Ну, так!
Оженився неборак!“ —

Сама собі вона шептала,
І тяжко, страшно усміхалась...
Що ж се таке? — Се не марá,
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

ЦИГАНИ

А відкіля ти, молодице?

ВІДЬМА

Хто? я?
(співає):

„Як була я молодиця,
Цілували мене в лице,

А як стала стара баба, —
Цілували б, була б рада“.

ЦИГАН

Співуча, нічого сказати!
Якби собі таку достати,
Та ще й з медведем...

ВІДЬМА

Я співаю;	Уже забула говорить,
Чи то сижу, чи то гуляю,	А перше добре говорила.
Усе співаю, все співаю, —	

ЦИГАН

Де ж ти була, що заблудила?

ВІДЬМА

Хто? я? чи ти? (шепче): Цить лишень, цить.
Он, бач, зо мною пан лежить!
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак... (усміхнувшись)
Я в приданках була, впилася,
І молода не придалася...
А все то прокляті пани
З дівчатами такє діють...
Ще треба другу одружить.
Піду, без мене не зуміють
І в домовину положить.

ЦИГАНИ

Не йди, небого, — будь тут з нами!
У нас, їй-Богу, добре жить!

ВІДЬМА

А діти єсть у вас?

ЦИГАН

Немає.

ВІДЬМА

Кого ж годуєте есте?
Кого ви спати кладете?
Кого колишете вночі?
Лягаючи і встаючи,
За кого молитесь? Ох, діти!

І все діти... І все діти...
Не знаю, де од їх подітись?
Де не піду, — й вони за мною,
Вони з'їдять мене колісь!...

ЦИГАНИ

Не плач, небого, не журись!
У нас дітей нема й завбоду.

ВІДЬМА

Хоч з гори та воду...

І відьма тяжко заридала.
Цигани мовчки дивувались,
Поки поснули, де хто впав.
Вона ж не спала, не журилась,
Сиділа, ноги устромила
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили
І на шатро мов позирав,
Аж поки хмари заступили.

Чом не спиться багатому,
Сивому, гладкбому?
Чом не спиться убогому,

Сироті старому?
Один дума, як би його
Достроїть палати;
Другий дума, як би його
На подзвін придбати,
Один старий одпочине
В пишній домовині,
Другий старий — і так собі
Денебудь — під тинном.
І обидва спочивають
І гадки не мають!
Убогого не згадають,
А того ще й лають.

Коло огню старий циган
З люлькою куняє,
Позирає на приблуду,
Й на подзвін не дбає.

ЦИГАН

Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить — подивись!

ВІДЬМА

Дивилась я — вже ти дивись!

ЦИГАН

Ми рано рушимо, — покинєм,
Як не проспишся.

ВІДЬМА

Не просплюсь.
Я вже ніколи не просплюсь!...
Отак денєбудь і загину
У бур'яні... (співає тихо):

„Гаю, гаю, темний гаю,
Тихенький Дунаю!
Ой, у гаї погуляю,
В Дунаї скупаюсь,
В зеленому баговинні
Трохи одпочину...
Та, може, ще хоч каліку
Приведу дитину“.

Дарма! Аби собі ходило
Та вміло матір проклинать...
А он, — чи бачиш, на могилі
Очима лупа кошеня?
Иди до мене. Кицю, кицю!...
Не йде, прокляте бісеня...
А то дала б тобі напитись
З моєї чистої криниці... (приспівує):

Стоїть кутя на покуті,
А в за́пичку діти;
Наплодила, наводила,
Та нема де діти.

Чи то потопити?
Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?“

Що, добре наші завдають?
Сідай лиш ближченько, — отут!...
Ото то й то! А ти не знаєш,
Що я в Волощині була?
Я розкажу, як нагадаю...
Близнят в Бендерах привелá,
У білих Ясах колихала,
У Дунаєві купала,
В Туреччині повилá,
Та додому однеслá, —
Аж у Київ. Та вже дома,
Без кадила, без кропила,
За три шагí охристила,
А три шагí пропилá...
Упилáсь, упилáсь!...
І досі п'яна!...

І вже ніколи не просплюся,
Бо я вже й Бога не боюся
І не соромлюся людей.
Коли б мені отих дітей
Найти денебудь! Ти не знаєш.
Чи є в Туреччині война?

ЦИГАН

Була колись — тепер нема:
Умер найстарший старшина.

ВІДЬМА

А я думала, що й досі,
Аж уже немає...
Слухай лишень, скажу тобі,
Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку
Та сина Івана...

Дочку свою Наталочку...
Та шукаю пана,
Того Ірода, що — знаєш?...
Стривай! Нагадала...
Як була я молодою —
І гадки не мала,

По садочку похожала,
Квігчалась, пишчалась,
А він мене і набачив, —
Ірод! І не снилось,
Що я була крепачкою,
А то б утопилась, —
Було б легше... От набачив,
Та й бере в покої,
І стриже, неначе хлопця,
І в поход з собою
Бере мене. У Бендери
Прийшли ми; стояли
З москалями на квартирах, —
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.
Тут дав Бог мені близнята,
Якраз проти Спаса.
А він мене і покинув, —
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,
Люципер проклятий!
Пішов собі з москалями,
А я з байстриюками
Повертала в Україну
Степами, терна́ми,
Острижена. Та й байдуже!...
У селах питала
Шлях у Київ... І що з мене
Люди насміялись!...
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
Близняточок. То сляк, то так
На свою країну
Придубала. Одпочила,
Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,
Щоб люди не знали.

От я кр'ядусь попідтинню
До своєї хати.
В хаті темно: нема дома,
Або вже ліг спати
Мій батечко одинокий.
Я ледве ступаю;
Вхожу в хату. Аж щось стогне,
Ніби умирає:
То мій батько... І нікому
Ні перехристити,
Ні рук скласти... О, прокляті,
Лукавії діти,
Що ви дієте на світі!...
Я перелякалась...
Хата пустокою смерділа.
От я заховала
Близнят своїх у коморі;
Вбігаю у хату,
А він уже ледве дише.
Я до його: „Тату!
Мій таточку! Це я прийшла!“
За руки хватаю.
„Це я“, кажу. А він мені
Шепче: „Я прощаю...
Я прощаю“. — Тільки й чула...
Здається, я впала
І заснула... Якби була
До віку проспала!
Опівночі прокинулась:
Як у ямі — в хаті,
А за руку батько давить...
„Тату“ — кричу, — „тату!“
А він уже так, як крига...
Насилу я руку
Віпручала... Що, цїгане, —
Якби таку суку
Тобі дочку? — Що б зробив?

ЦИГАН

Йй-Богу, не знаю.

ВІДЬМА

Та мовчи вже, бо забуду, —
Потім не згадаю...
Дітей, бачся, годувала,

Та в засік ховала...
Та очіпок — се вже вранці —
Ключчям вимощала,

Щоб не знать було, що стріга...
Прибралась, ходила,
Поки люди домовину
Надворі робили.
Доробили, положили,

Понеслі, сховали...
І одна я, як билина
На полі, осталась
На сім свігі... Були діти —
І тих не осталось!...

„Через яр ходила,
Та воду носила,
Коровай сама бгала,
Дочку оддавала,
Сина оженила...
І... гу!...“

ЦИГАН

Не скігли, бо ти всіх побудиш.

ВІДЬМА

Хіба я скіглю, навісній?

ЦИГАН

Та добре, добре. Що дальш буде?
Розкажуй дальше.

ВІДЬМА

Що даси?
Навारीш завтра мамалити?
Я кукурузи принесу.
Нагадала, нагадала!
З дочкою ліг спати,
Завдав сина у лакеї...
Громадою з хати
Виганяли... Нагадала!...
Я собак дражнила
Попід вікнами з старцями,
І байстрят носила
За плечима. Щоб привчались...

Аж і сам приїхав.
Я до його кинулася,
Забудучи лихо.
Привітав мене, люципер,
Благословив діток
Та й забрав їх у покої...
Ростуть мої квіти!
Та й вирости. Сина Йвана
Оддав якійсь пані
У лакеї. А Наталю...
Чи твої цигани
Всі послули?

ЦИГАН

Всі послули.

Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно будс.
І ти, старий друже,
Злякаєшся, як вимовлю...
Чи тобі байдуже?
Наталоньку! Дитя своє!
Ірод нечестивий!...
Занапастив... А до того
Посилає в Київ
Менс, бачиш, молитися.
Я, дурна, й ходила.
І молилась... Ні, цигане,
Я марне молилась!...
Чи в вас єсть Бог якийнебудь?
В нас Його немає:
Пани вкрали та в шкатулі
У себе ховають.

Вертаюся із Києва, —
Замкнуті покої.
Він узяв її з собою,
Та й поїхав з нею,
З Наталсю... Чи чуєш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я його шукати
В Волощину. Та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками. Та діток,
Діточок шукаю. Ні, ні, ні,
Я шукаю пана!
Розірву!...

Возьміть до себе
І мене, цигани!
Я медведя водитиму;
А як найду ката,
То й спущу його на його...
Отоді, проклятий!...
Ні, не спущу. — Сама його

Загризу...

Чи чуєш?
Одружимось, мое серце!
Я й досі дівую;
А сина вже оженила,
А дочка й так буде!...
Лазитиме попідтинню,
Поки найдуть люди
Неживою... Чи ти бачив?
Там такий хороший,
Мій син Іван... Ух, холодно!
Позич мені грошей:
Намиста доброго куплю,
Та й тебе повішу,
А сама піду додому...
Дивись: миша, миша
Несе у Київ мишенят.
Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме!...
Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину?...

Та й замовкла, мов заснула.
Цигани вставали,
Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали, —
Та й рушили. Пішли степом,
І вона, небога
Безталанна, встала мовчки,
І нібито Богу
Нишком собі помолилась
Та й пошкандибала
За циганами. І тихо,
Тихенько співала:
„Кажуть люди, що суд буде,
А суду не буде,
Бо вже мене осудили
На сім світі люди...“

Із-за Дністра пішли цигани
І на Волинь, і на Україну.

За селом село минали,
В городі ходили,
І марію за собою
Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не піла й не їла, —
Неначе смерть, з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шаграми,
І Богу молитись.
Щось таке їй поробила
Старá Маріула, —
Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.
Потім її стала вчити
І лікарювати:
Які трави, що од чого,
І де їх шукати,
Як сушити, як варити...
Всьому, всьому вчила
Маріула, а та вчилась

Пан, вернувшись, занедужав,
Стогне, пропадає.
А вона набрала зілля
Та пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не допомогла болящому,
Бо не допустили...
А як умер, то за його
Богу помолилась.
І жила собі святою,
Дівчат научала,
Щоб з панами не кохались,
Людей не цурались.

Та Богу молилась.

Минуло літо; уже й друге,
І третє настало, —
Уже прийшли в Україну...
Жаль їй чогось стало.
Поклонилась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась Богу,
Та й пішла собі, небога,
На свою країну.
— Вернусь, каже, хоч погляну
На дочку, на сина. —
Не довелося. Пан вернувся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
За Дністром шукала.
Сина Івана молодого
Оддали в салдати —
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До кого ж ти прихилишся?
Нікого немає...
До людей хились, небога,
Люди привітають.

— А то Бог вас покарає,
А ще гірше люди;
Люди горді, неправедні,
Своїм судом судять.
Отак вона научала,
Болящих лічила,
А з убогими остатньою
Крихтою ділилась.

Люди добрі і розумні
Добре її знали,
А все таки покриткою
І Відьмою звали.

7. III. 1847.

Седнів.

6. III. 1858.

Нижній Новгород.

В К А З Е М А Т І

Моїм союзникам посвящаю

Титульна сторінка в автографі Т. Г. Шевченка.

* * *

Згадайте, братія моя...
Бодай те лихо не верталось!
Як ви гарнесенько і я
Із-за решотки визирали
І, певне, думали: „Коли
На раду тиху, на розмову,
Коли ми зійдемося знову
На сій зубоженій землі?“
— Ніколи, братія, ніколи!
З Дніпра укупі не п'ємо,
Розійдемося, рознесемо
В степи, в ліси свою недолю,

Повіруєм ще трохи в волю,
А потім жити почнемо
Між людьми, як люди...
А поки те буде,
Любіться, брати мої,
Україну любіте,
І за неї, безталанну,
Господа моліте!
І його забудьте, други,
І не проклинайте;
І мене в неволі лютій
Інколи згадайте!...

1847.
Орська кріпость.

I.

Ой, одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі.
Тільки дав мені Бог
Красу — карії очі,
Та й ті виплакала
В самотіні дівочій.

Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
І зросла — не кохалась!
Де ж дружина моя?
Де ви, добрії люди?
Іх нема... Я сама,
А дружини й не буде!...

В казematі
1847.

II.

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий;
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи

Співа, сумно співає:
„Наносили землі,
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,

І зсмя не прыймае.
Як запродав гетьман
У ярмо хрысціян,
Нас послаў поганяти.
По свай по землі
Сваю кров розлилі
І зарізали брата.
Крові брата впились,
І отут полягли
У могілі заклятій...“
Та й замовк, зажурыўся,

І на спіс похилиўся,
Стаў на самій могілі.
На Дніпро позираў,
Тяжко плакаў, рыдаў,
Сині хвилі голасілі.
З-за Дніпра із села
Луна гаём гула,
Треті півні співалі.
Проваліўся козак,
Стрепенуўся байрак,
А могіла застогнала.

В казematі
1847.

III.

Мені аднакова, чи буду
Я жыць в Украіні, чи ні.
Чи хто згадае, чи забуде
Мене в снігу на чужыні —
Аднаковісінько мені!
В неволі выріс між чужымі,
І, неоплаканы сваімі,
В неволі плачучы умру,
І все з собою заберу;
Малого сліду не пакіну
На нашай слаўнай Украіні,
На нашай — не свай землі.

І не пом'яне бацько з сыном,
Не скаже сынові: „Молись,
Молись, сину: за Украіну
Його замучылі колись“.

Мені аднакова, чи буде
Той син молитыся, чи ні...
Та неоднакова мені,
Як Украіну зліі людзі
Приспляць, лукаві, і в агні
Їі, украденую, збудзь...
Ох, неоднакова мені!

В казemat
1847.

IV.

„Не кыдай матері!“ — казалі,
А ты пакінула, втэкла,
Шукала маты — не найшла,
Та вже й шукаты перестала...
Умерла плачучы. Давно
Не чуть нікого, де ты гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті выбито вікно.
В садочку темному ягнята
Удзень пасуться. А вночі
Вішчуют совы та сичі
І не даюць сусідам спаты.
І твай барвіночок хрэццатый

Заріс богылою, ждучы
Тебе неkwітчану. І в гаі
Ставочок чысты вясыхае,
Де ты купалася колись;
І гай сумуе, похыліўся.
У гаі пташка не співае —
Й іі з собою занесла.
В яру крынцыя завалілась,
Верба усохла, похылілась;
І стежечка, де ты ходыла,
Колючым тэрном поросла.
Куды полінула, де ділась?
До кого ты пералетіла?

В чужій землі, в чужій сім'ї
Кого ти радуєш? До кого,
До кого руки приросли?
Віщує серце, що в палатах
Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати...

Благаю Бога, щоб печаль
Тебе до віку не збудила,
Щоб у палатах не найшла,
Щоб Бога ти не осудила,
І матері не прокляла!

В казематі
1847.

V.

„Чого ти ходиш на могилу?“ —
Насилу мати говорила.
„Чого ти плачеш ідучи,
Чому не спиш ти уночі,
Моя голубко сизокрила?“
— „Так, мамо, так!...“

І знов ходила,

А мати плакала, ждучи.

Не сон-трава на могилі
Вночі процвітає,
То дівчина заручена
Калину сажав,
І сльозами поливав,
І Господа просить,
Щоб послав він дощі вночі
І дрібні ріси,
Щоб калина прийнялася,
Розпустила віти.
„Може, пташкою прилине
Милий з того світа;
Зов'ю йому кубечко,
І сама прилину,
І будемо щебетати
З милим на калині.
Будем плакати, щебетати,
Тихо розмовляти,
Будем вкупочці уранці
На той світ літати“.

І калина прийнялася,
Віти розпустила,
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте... Не сон-трава
Вночі процвітає,

То дівчина з калиною
Плаче-розмовляє:

„Широкая, високая
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливана!
Широкі сльози-ріки
Тебе полили.
Іх славою лукавою
Люди понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червону
Калину мою.
Повий мою головоньку,
Росою умий
І вітами широкими
Од сонця закрой!
Вранці найдуть мене люди,
Мене осміють;
Широкі твої віти
Діти обірвуть“.
Вранці рано на калині
Пташка щебетала;
Під калиною дівчина
Спала — не вставала:
Утомилось молоде,
Навіки спочило...

Вставало сонце з-за могилі,
Раділи люди встаючи.
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала, ждучи.

В казематі
1847.

VI.

Ой, три шляхи широкії
 Докупи зійшлися;
 На чужину з України
 Брати розійшлися.
 Покинули стару матір,
 Той жінку покинув,
 А той — сестру, а найменший —
 Молоду дівчину.
 Посадила стара мати
 Три ясени в полі,
 А невістка посадила
 Високу тополю.
 Три явори посадила
 Сестра при долині,
 А дівчина заручена
 Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
 Тополя всихала,
 Повсихали три явори,
 Калина зов'яла.
 Не вертаються три брати, —
 Плаче стара мати,
 Плаче жінка з діточками
 В нетопленій хаті.
 Сестра плаче, йде шукати
 Братів на чужину...
 А дівчину заручену
 Кладуть в домовину...
 Не вертаються три браті,
 По світу блукають,
 А три шляхи широкії
 Терном заростають.

В казematі
 1847.

VII.

М. КОСТОМАРОВУ

Веселе сонечко ховалось
 В широких хмарах весняних;
 Гостей закованих своіх
 Сердешним чаєм напували,
 І часовіх перемінjali,
 Синемундирих часовіх.
 І до дверей, на ключ замкнутих,
 І до решотки на вікні
 Привик я трохи, і мені
 Не жаль було давно одбутих,
 Давно похованих, забутих,
 Моїх кривавих, тяжких сльоз, —
 А їх чимало розлилось
 На марне поле... Хоч би рута,

А то нічого не зійшло!
 І я згадав своє слово:
 Кого я там коли покинув?
 І батько й мати в домовині...
 І жалем серце запеклось,
 Що нікому мене згадати!
 Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
 Чорніше чорної землі
 Іде, з хреста неначе знята...
 Молюся, Господи, молюсь!
 Хвалить Тебе не перестану,
 Що я ні з ким не поділю
 Мою тюрму, мої кайдани...

В казematі
 1847.

VIII.

Садок вишневий коло хати,
 Хрущі над вишнями гудуть,
 Пугатарі з пугами йдуть,
 Співають ідучи дівчата,
 А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
 Вечірня зіронька встає.
 Дочка вечерять подає,
 А мати хоче научати,
 Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

В казематі
1847.

IX.

Рано вранці новобранці
Виходили за село,
А за ними, молодими,
І дівча одно пішло.
Подібала стара мати
Доню в полі доганяти...
І догнала, привелá;
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила,
А сама в старці пішла.
Минули літа, а село
Не перемінилось.
Тільки пустка на край села
Набік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибáє,
На садочок позирає,

В пустку заглядає...
Марне, брате! Не вигляне
Чорнобрива з хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись... Давно колись то!
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась;
Шовком вишивалась;
Думав жити, любитися
Та Бога хвалити,
А довелось — ні до кого
В світі прихилитись!
Сидить собі коло пустки.
Надворі смеркає.
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

В казематі
1847.

X.

В неволі тяжко, — хоча й волі,
Сказать по правді, не було.
Та все таки якось жилось,
Хоть в чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,

Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жити,
Людей і Господа любить.

В казематі
1847.

XI.

КОСАР

Понад полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори.
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде!

Косаря уночі
Зустрічають сичі.
Тне косар, не спочиває,
Ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, й не проси,
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи то город —
Мов бритвою, старий голить
Усе, що даси:

Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря.
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не минá й царя.

І мене не мине —
На чужині зотне,
За решоткою задáвить,
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне!

В казematі
1847.

XII.

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любови
В степи і дебрі рознеслі?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати!
То воля Господа.

Годіть,
Смирітєся, молітєсь Богу
І згадуйте один другóго;
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время лоте,
В остатню тѣжкую мінуту
За неї Господа моліть.

В казematі
1847.

* * *

Не спалося, — а ніч, як море.
(Хоч діялось не восені,
Так у неволі). До стіни
Не заговориш ні про горе,
Ні про „младенческіє сны“.
Верчуся, світу дожидаю;
А за дверима про своє
Салдатське нежитіє
Два часовіі розмовляють.

ПЕРШИЙ

Така ухабиста собой,
И меньше бѣлой не дарила;
А бáринъ бѣдненькой такой!

Меня-то, слышь, и подсмотрили;
Свезли въ Калугу и забрали.
Такъ вотъ те случай-то какой!

ДРУГИЙ

А я — аж страшно, як згадаю! —
Я сам пішов у москалі.
Таки ж у нашому селі

Назнав я дівчину... Вчащаю
І матір удову еднаю.
Так пан заклятий не дає:

„Малá“, — каже, — „нехай дождуся“.
І, знай, вчащаю до Ганнусі.
На той рік знову за своє:
Пішов я з матір'ю просити.
„Шкодá“, — каже, — „і не проси!
П'ятсот“, — каже, — „коли даси,
Бери хоч зараз!...“ Що робити?
Головка бідна! Позича́ть?
Та хто таку позичить силу?
Пішов я, брате, зароблять.
І де вже ноги не носили!...
Поки ті гроші заробив,
Я годів зо два проходив
По Чорноморіі, по Дону...
І подарунків накупив
Найдорогіших... От вертаюсь
В село до дівчини вночі, —
Аж тільки мати на печі,
Та й та, сердешна, умирає,
А хата пустокою гние.
Я викресав огню, до неї...
Од неї пахне вже землею,
Уже й мене не пізнає!
Я до попа та до сусіди...

Привів попа, та не застав, —
Вона вже вмерла. Нема й сліду
Мові Ганни. Я спитав,
Таки сусіду, про Ганнусю.
„Хіба ти й досі ще не знавш?
Ганнуся на Сибір пішла:
До панича, бачиш, ходила,
Поки дитину привелá,
Та у криниці й затопила“.
Неначе згага запекла...
Я ледве, ледве вийшов з хати...
Ще не світало. Я в палати
Пішов з ножем, не чув землі...
Аж панича вже одвезли
У школу в Київ. От як, брате!
Осталися і батько й мати,
А я пішов у москалі.
І досі страшно, як згадаю!
Хотів палати запалить,
Або себе занапастить,
Та Бог помилував... А знавш,
Його до нас перевелі
Із армії, чи що?

ПЕРШИЙ

Такъ что же?
Ну, вотъ теперь и приколи!

ДРУГИЙ

Нехай собі! А Бог pomoже,
І так забудеться колись.

Вони ще довго говорили.
Я став перед світом дрімать,
І паничі мені приснились,
І не дали, погані, спать.

П О Е З І Я

Т А Р А С А Ш Е В Ч Е Н К А

1 8 4 7 р.

Титульна сторінка книжки, де рукою Шевченка переписані його вірші
за рр. 1847—1860.

* * *

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти

З киргизами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі... Та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

1847.
Орська кріпость.

КНЯЖНА

Поема

Зоре моя вечірня!
Зійди над горою, —
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідав,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась, —

Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гоїдаються
Нехрищені діти;
Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує;
Як сон-трава при долині
Вночі розцвітає...

А про людей... Та нехай їм!
Я їх, добрих, знаю,
Добре знаю!... Зоре моя!
Мій друже єдиний!
І хто знає, що діється
В нас на Україні?
А я знаю. І розкажу
Тобі й спать не ляжу.
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

—

Село! і серце одпочине...
Село на нашій Україні —
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, білють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколістії тополі;
А там і ліс, — і ліс, і поле,
І сині гори над Дніпром...
Сам Бог витає над селом!...

Село! Село! Веселі хати!
Веселі зда́лека палати —
Бодай ви терном поросли!
Щоб люди й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де й шукати!

В тому Господньому селі,
На нашій славній Україні, —
Не знаю, де вони взялись, —
Приблуда князь, була й княгиня,
Ще молоді собі були,
Жили самі. Були багаті:
Високі на горі палати,
Чималий у яру ставок,
Зелений по горі садок,
І верби, і тополі,
І вітряки на полі,
І долом геть собі село
Понад водою простяглося.

Колись там весело було!
Бувало, літом і зимою
Музика тне; вино рікою
Гостей неситих налива;
А князь, аж синій, похожав,
Та сам несмілих наливає,
Та ще й покрикує: „віват!“
Гуляє князь, гуляють гості, —
І покотились на помості...
А завтра знову ожива,
І знову п'є, і знов гуляє;
І так за днями день минає.
Мужицькі душі аж пишуть...
Судовики благають Бога...
П'яниці, знай собі, кричать:
— „И патріотъ! и братъ убогихъ!
Нашъ славный князь! Вивать!
Вивать!“

А патріот, убогих брат...
Дочку й теличку однімає
У мужика... Бог не знає...
А може й знає, та мовчить!

—

Княгиня взаперті сидить.
Її і в сні не пускає

Убогих брат. А що ж робить?
Сама втекла і повінчалась;
І батько й мати не пускали,
Казали: „Вгору не залазь!“
Так ні — за князя! От і князь!
От і пишайсь тепер, княгине!
Загинеш, серденько, загинеш,
Мов ряст весною уночі.
Засхнеш, не знатимеш нічого,
Не знатимеш, як хвалять Бога,
Як люди люблять, живучі.
А жить — так, Господи, хотілось!
Хотілось любити,
Хоть годочок, хоть часочок
На світ подивитись.
Не довелося... А все було,
Всього понадбала
Стара мати. Саму тебе
Мов намалювала, —
Хоч молись перед тобою,
Мов перед святою...
Красо́ моя молодая,
Горенько з тобою!
Жить би, жить, та славить Бога,
І добро творити,
Та Божою красою
Людей веселити.
Так же ні! А молодії
Та карії очі.
Щоб марніли в самотині...
Може, Бог так хоче?
Боже, Боже! Даєш волю
І розум на світі,
Красу даєш, серце чисте,
Та не даєш жити!
Не даєш на рай веселий,
На світ Твій великий
Надивитись, намолитись
І заснуть навкі!

Невесело на світі жить,
Коли нема кого любить.
Отак і їй, одній-єдиній,
Ще молодій своїй княгині,
Красу і серце засушить
І марне згинуть в самотині —

Аж страшно!... А вона молилась
І жить у Господа просилась,
Бо буде вже кого любить:
Вона вже матір'ю ходила,
Уже пишалась і любила
Свое дитя. І дав дожить
Господь їй радості на світі:
Узрїть його, поцілувать
Свое єдинеє дитя,
І перший крик його почути...
Ох, діти! Діти! Діти!...
Велика Божа благодать!

Сльози висохли, пропали,
Сонце просіяло.
І княгиня з дитиною
Не тією стала.
Ніби на світ народилась,
Гралась, веселилась...
І княжні своїй маленькій
Сорочечки шила
І маленькі рукавчата
Шовком вишивала,
І купала, й колихала,
Сама й годувала...
Бо княгині тільки вміють
Привести дитину,
А годувать та доглядать
Не вміють княгині.
А потім бха: „Забуває
Мене мій Поль або Філат!“
За що ж воно тебе згадає?
За те хіба, що привелá?
А моя свою дитину
Сама доглядала,
А п'яного свого князя
І не допускала.

Мов яблучко у садочку,
Кохалась дитина,
І говорїть уже стало;
І вчила княгиня
Тільки „мамо“ вимовляти,
А „тато“ не вчила...
І книжечок з кунштиками

В Ромні накупила;
Забавляла, розмовляла
І Богу молитись
І азбуку по кунштиках
Заходилась вчити.
І що Божий день купала,
Рано спати клала,
І пилиночки на неї
Впасти не давала;
І всю ніченьку над нею
Витала, не спала,
Надивлялась, любувалась
Княжнію своєю...
І жениха їй єднала,
І раділа з нею,
І плакала; довгі коси
Уже розплітала
І — лишенько! — свого князя
П'яного згадала
У мундирі... Та й закрила
Заплакані очі.
А дитині ніби сниться,
Мов вимовить хоче:
„Не плач, мамо! Не розплітай
Мої довгі коси —
Посічуться“... Щодень Божий
Радості приносить
Своїй матері щасливій
Дочка уродлива;
Мов тополя, виростає
Світові на диво,
Виростає... Та недовго
Буде веселити
Свою матір. Бог карає
Княгиню на світі.
А завіщо? Чудно людям,
Бо люди не знають,
Чому добре умирає,
Злеє оживає...

Занедужала княгиня, —
І князь схаменувся,
За бабами-знахарками
По селах метнувся.
Наїхали... Заходились.
Лічили, лічили,

Поки її, безталанну,
В труну положили.

Не стало на селі княгині,
І гусла знову загули.
А сирота її в селі,
Її єдина дитина, —
Мов одірвалось од гілля:
Ненагодоване і босе,
Сорочечку до зносу носить.
Спеклося, бідне, на жару.
Лопуцьки їсть, ставочки гатить
В калюжах з дітьми у яру...
Умийся, серденько! Бо мати
Он дивиться й не пізнає
Межи дітьми дитя своє,
І думає: тебе не стало...
Умийся, серце, щоб пізнала
Тебе, єдиную свою...
І Господа б благословляла
За долю добрую твою.
Умилася. А добрі люди
Прибрали, в Київ одвезлі
У інститут. А там що буде, —
Побачим...

Гусла загули...
Гуляє князь, гуляють гості;
Ревуть палати на помості,
А голод стогне на селі...
І стогне він, стогне по всій Україні.
Кара Господева. Тисячами гинуть
Голодні люди. А скирти гниють.
А пани й полову жидам продають.
Та голоду раді, та Бога благають,
Щоб ще хоч годочок хлібець не рожав, —
Тоді б і в Парижі, і іншому краї
Наш брат хуторянин себе показав!..
Чи Бог куняє? — Бо се було б диво,
Щоб чути і бачить — і не покарать!
Або вже аж надто довготерпеливий!..
— Віруйте і гиньте! — пророки гласять.
Як же його вірять? Заплющивши очі?
Ох, рад би я вірять, та серце не хоче.

Минають літа, люди гинуть,
Лютує голод в Україні,

Лютує в княжому селі.
Скирти вже княжі погнилі,
А він байдуже: п'є, гуляє
Та жидка з грішми виглядає.
Нема жидка... Хлібці зійшли;
Радіють люди, Бога просять...
Аж ось — із Києва привозять
Княжну... Мов сонечкозійшло
Над обікраденим селом.

Чорнобрива, кароока, —
Вилитая мати,
Тільки смутна, невесела...
Чого б сумувати?
Або, може, вже такою
Воно й уродилось?
Або, може, молодець
Чи не полюбило
Когонєбудь? Ні, нікого...
Весела гуляла,
Мов ласочка з кубелечка,
На світ виглядала
З того Києва. Аж поки
Побачила села
Знівчені. З того часу
Стала невесела.

Мов сизая голубонька,
Село облетіла;
У всіх була, всіх бачила,
Всі повеселіли...
Там словами привітала,
Там нагодувала...
Щодень Божий обходила
Село; помагала
Усякому; а сироти
До неї в покої
Приходили і матір'ю
Своею святою
Її звали. І все село
За неї молилось.
А тим часом жиди в селі
З грішми появились.
Радіє князь, запродуде
З половиною жито

І молотить виганяє
Людей недобитих.
Змолотили, нівроку їм,
За одну годину
І з клунею провіяли...
Князь і не спочинув,
На могорич заклаикав,
Та п'є, та гуляє
Аж у гаї... Бо в покоях
Дочка спочиває.
Гармидер, галас, гам у гаї,
Срамотні співи; аж лящить
Жіночий регіт. Завиває,
Реве хазяїн: „Будем пить,
Аж поки доня наша спить!“

А доня взаперті сидить
В своєму сѹмному покої,
І дивиться, як над горою
Червоний місяць аж горить,
З-за хмари тихо виступає, —
І ніби гори оживають;
Дуби з діброви, мов дива,
У поле тихо оджожають;
І пугач пуга, і сова
З-під стріхи в поле вилітає,
А жаби крякають, гудуть.
Дивіться, очі молодії,
Як зорі Божії встають,
Як сходить місяць, червоніє...
Дивіться, поки вас гріє,
А зорі спати не дають!
Головою молодюю
На руку схилалась,
До півночі невсєсла
На зорі дивилась
Княжнá моя... Дивилася,
Та й плакати стала...
Може, серце яке лихо
Тихо прошептало?...
Та байдуже! Поплакала
Трошки, усміхнулась,
Помолилась, та й спать лягла,
І тихо заснула.

В гаю все покотом лежало —
Пляшки і гості: де що впало,
Там і осталося. Сам не впав,
Остатню каплю допивав
Та й ту допив. Встає, не пада,
Іде в покої... Скверний гаде!
Куди ти лізеш? Схаменись!
Не схаменувся. Ключ виймає, —
Прийшов, і двері одмикає,
І лізе до дочкі... Прокинись!
Прокинись, чистая! Схопись,
Убий гадюку — покусав!...
Убий, — і Бог не покарав, —
Як тая Ченчіо колись
Убила батька кардинала,
І Саваофа не злякалась.
Ні, не прокинулася, спить.
А Бог хоч бачить, та мовчить,
Гріхам великим потурає...
Не чуть нічого... Час минає,
А пótім крик, а пótім гвалт
І плач почули із палат, —
Почули сови... Пótім знову
Не чуть нічого... І в той час
Скирти і клуня зайнялась, —
І зорі зникли... Хоч би слово,
Хоч би де голос обізвавсь!
Пани в гаю не ворухїлись,
А люди збіглись та дивились,
Як дим до неба підіймався...
Прокинулись вранці гості,
Аж бачать, що лихо, —
Покинули свого князя,
Та любо та тихо...
Так і ми його покинем,
Так і Бог покине.
Тебе тільки не покине
Лихая година,
Княжнó моя безталанна,
Знівчений цвіте!
Ти ще будеш покутувать
Гріхи на сїм світі,
Гріхи батькові. О, доле,
Лукавая доле!
Покинь її хоть на старість,
Хоть на чужім полі,

На безлюдді! Не покинеш, —
Поведеш до краю,
До самої домовини,
Сама й поховаєш...

В селі не бачили й не чули,
Де вона поділась, —
Думали, на пожарищі
Небога згоріла...

Стоїть село. Невéсло
На горі палати
Почорніли. Князь хиріє,
Нездужає встати;
А підвести нема кому,
Ніхто й не загляне
До грішного болящого
В будинки погані.
Люди трохи очуняли;
Господа благають,
Щоб княжна́ до їх вернулась;
А її немає,

І не буде вже, святої...
Де ж вона поділась?
У Києві пресвятому
В черниці постриглась.

Родилась на́ світ жить, любить,
Сіять Господньою красою,

Витать над грішними святою
І всякому добро творить,
А сталось ось як. У черницях
Занапастилося добро...

Блукаючи по Україні,
Прибивсь якось я в Чигирин
І в монастирь отой дівочий,
Що за пісками на болоті,
У лозах са́мітний стоїть.
Отам мені і розказала
Стара черниця новину́,
Що в монастир до їх зайшла
Княжна́ якась із-за Дніпра
Позаторік. Одпочивала
Та й Богу душу оддала...
„Вона була ще молодою
І прехорошая собою;
На сонці дуже запеклась
Та й занедужала; лежала
Недовго щось — седмиці з три —
І все до крихти розказала...
Мені і Ксенії сестрі.
І вмерла в нас. І де ходила,
В яких то праведних містах,
А в нас, сердешна, опочила...
Оце її свята могила!...
Ще не поставили хреста...“

1847.
Орська кріпость.
Нижній Новгород
24. I . 1858.

N. N.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну;
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,

На синє небо виходить зоря.
Ой, зоре, зоре! — і сльози кануть...
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

1847.
Орська кріпость.

Мені тринадцятий минало.
 Я пас ягнята за селом.
 Чи то так сонечко сіяло,
 Чи так мені чогось було?
 Мені так любо, любо стало,
 Неначе в Бога...
 Уже прокликали до паю,
 А я собі у бур'яні
 Молюся Богу... І не знаю,
 Чого маленькому мені
 Тоді так приязно молилось,
 Чого так весело було.
 Господне небо і село,
 Ягня, здається, веселилось!
 І сонце гріло — не пекло.
 Та недовго сонце гріло,
 Недовго молилось;
 Запекло, почервоніло
 І рай запалило.
 Мов прокинувся, — дивлюся;
 Село почорніло,
 Боже небо голубів —
 І те помарніло.
 Поглянув я на ягнята —
 Не мої ягнята;
 Обернувся я на хати —

Нема в мене хати.
 Не дав мені Бог нічого!
 І хлинули сльози,
 Тяжкі сльози!... А дівчина
 При самій дорозі
 Недалеко коло мене,
 Плоскінь вибирала
 Та й почула, що я плачу,
 Прийшла, привітала,
 Утирала мої сльози
 І поцілувала...

Неначе сонце засіяло,
 Неначе все на світі стало
 Мое... лани, гаї, сади...
 І ми жартуючи погналі
 Чужі ягнята до води.

Бридні!... а й досі, як згадаю,
 То серце плаче та болить,
 Чому Господь не дав дожити
 Малого віку у тім раю!
 Умер би, орючи на ниві,
 Нічого б на світі не знав,
 Не був би в світі юродивим,
 Людей і... не прокляв!

1847.
 Орська кріпость.

* * *

Не гріє сонце на чужині,
 А дома надто вже пекло.
 Мені невесело було
 Й на нашій славній Україні.
 Ніхто любив мене, вітав,
 І я хилився ні до кого, —
 Блукав собі, молився Богу,
 Та люте панство проклинав,
 І згадував літа лихі,
 Погані, давнії літа:

Тоді повісили Христа,
 Й тепер не втік би син Марії!
 Ніде невесело мені
 Та, мабуть, весело й не буде:
 І на Україні добрі люди, —
 Отже такі й на чужині!
 Хотілося б — та й то для того,
 Щоб не робили москалі
 Труни із дерева чужого, —
 Аби хоч крихотку землі

Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли...
Та й більш нічого!... Так то, люди,

Хотілося б... Та що й гадать!
Нащо вже й Бога турбувать,
Коли по-нашому не буде!

1847.
Орська кріпость.

СОН

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека —
З Перяслава старого,
З Виблої могили,
Ще старішої, — мов ті хмари,
Що за Дніпром сіли.

Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною,
Неначе дівчата виринають,
Із хмари тихо виступають
Обрив високій, гай, байрак,
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А далі сивий наш козак —
Дніпро з лугами виграває;
А онде, онде за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом...

Давно стоїть, виглядає
Запорожця з Лугу...
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу;
Оболонками старими,
Мов мертвець очима
Зеленими, позирає
На світ з домовини.
Можє, чаєш оновлення?
Не жди тії слави!
Твої люди окрадені,
А панам лукавим...
Нащо здалась козацька
Велика слава?

І Трахтемірів геть горою
Нечепурні свої хаткі
Розкідав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинкі.
А он — стареє Манастирище,
Колись козацьке село.
Чи те воно тоді було?
Та все пішло царям на грище:
І Запорожжя, і село...
І манастир святий, скарбниця —
Все, все неситі рознесли!..
А ви? Ви, гори, оддали...
Бодай ніколи не дивиться
На вас, прокляті!... Ні, ні!
Не ви прокляті... а гетьмани,
Усобники, ляхи погані!...

Простіть, високії, мені!
Високії! І голубії!
Найкращі в світі! Найсвятії!
Простіть! Я Богу помолюсь...
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

Над Трахтемировим високо
На кручі, ніби сирота
Прийшла топитися... в глибокім,
В Дніпрі широкому... отак
Стоїть одним-одна хатина.
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить, а сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.

Сидить, і дивиться, і дума,
А сльози капають... „Гай-гай!“ —
Старий промовив: „Недоуми!
Занапали Божий рай!
Гетьманщина!...“

І думнеє
Чоло похмаріло:
Мабуть, щось тяжке, тяжке
Вимовить хотілось,
Та не вимовив...
.

„Блукав я по світу чимало,
Носив і свиту і жупан...
Нащо вже лихо за Уралом
Отим киргизам, — отже й там,
Йй-же Богу, лучче жити,

Ніж нам на Україні!
А може тим, що киргизи
Ще не християни?...
Наробив Ти, Христе, лиха!
А переіначив
Людей Божих? Котилися
І наші козачі
Дурні голови, за правду,
За віру Христову,
Упивались і чужої,
І своєї крові...
А получчали? Ба, де то!
Ще гіршими стали!
Без ножа і автодафе
Людей закували
Та й мордують... Ой, ой, пани,
Пани християни!...“

Затих мій сивий, битий тутюю,
Поник старою буй-головою.
Вечірне сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепин сьє, біліє,
Батька Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби похилі
Трибратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокію
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою...
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче!

Попрощалося ясне сонце
З чорною землею;
Виступає круглий місяць
З сестрою-зорею,
Виступають із-за хмари;
Хмари звеселіли...
А старий мій подивився, —
Сльози покотились.
„Молюсь Тобі, Боже милий,
Господи великий,
Що не дав мені загинуть,
Небесний Владико!
Що дав мені добру силу
Пересилить горе
І привів мене, старого,

На сі святі гори
Одинокий вік дожити,
Тебе восхвалити
І Твоєю красотою
Серце веселити...
І поховать побитеє
Гріхами людськими
На горах оцих високих,
І витать над ними!“
Утер сльози нехолодні,
Хоч не молодії,
І згадував літа свої,
Давнії, благії...
„Де, як, коли і що робилось?
Було що справді, а що снилось?“

Які моря пере́пливав?
І темний га́йок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв;
І все то, все то в Україні!“
І усміхнувся сивий дід...
Бо, може, — ніде правди діть —
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися, не побрались,
Покинула самого жить,
В хатині віку доживати.
Старий мій знову зажурився;
Ходив довгенько коло хати,

А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату ночувати.
А місяць хмарою повивсь.

Отакий то на чужині
Сон мені приснився!
Ніби знову я на волю,
На світ народився.
Дай же, Боже, колинебудь,
Хоч на старість, стати
На тих гóрах окрадених,
У маленькій хаті. —
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!...

1847.
Орська кріпость.

ІРЖАВЕЦЬ

Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.
А за ними й Гордіенко...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой, пожали б, якби були
Одностайне стали,
Та з хвастовським полковником
Гетьмана єднали.
Не стреміли б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганій,
Не плакала б Матір Божа
В Кримі за Україну.

Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і Матір-Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нóве горе — Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білу хмару,
Опанував запорожцем
Поганий татарин;
Хоч дозволив хан на пісках
Новим кошем стати,
Та наказав запорожцям
Церкву будувати;
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...

Боже мій з тобою!
Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!
Хто тебе не нищив? Якби розказать
Про якогоне́будь одного магна́та

Історію-правду, то перелякати
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувати.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж Йому любо людей мордувати?
А надто сердешну мою Україну.
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?

Розказали кобзарі нам
Про війни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Про люті кари,
Що ляхи нам завдавали,
Про все розказали.
Що ж діялось по Шведчині, —
То й вони злякались,
Оніміли з переляку
Сліпі небораки!
Отак її воеводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Город будувати;
Як плакала за дітками
Старсьнякая мати;
Як діточки на Орелі
Лінію копали,
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці

З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине;
Чули, чули небожата,
Чули, та мовчали,
Бо й їм добре на чужині
Мурзи завдавали.
Мордувались сіромахи,
Плакали, — і з ними
Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала Милосерда,
Неначе за Сином,
І Бог зглянувсь на ті сльози,
Пречистії сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої;
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

1847.
Орська кріпость.
14. беззня 1858
Москва.

N. N.

О, думи мої! О, славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!
Люблю, як щиру, вірну дружину,
Як безталанную свою Україну!
Роби, що хочеш, з темним зо мною,

Тільки не кидай! В пекло з тобою
Пошкандибіаю
.
Ти привітала
Нерона лютого, Сарданапала,
Ірода, Каїна, Христа, Сократа.

О, непотребная! Кесаря-ката
І грека доброго ти полюбила
Однаковісінько... бо заплатили.
А я, убогий, що принесу я?
За що, сірому, ти поцілуєш?
За пісню-думу: „Ой, гаю, гаю“?
Й не такі, як я, дармо співають!

І чудно, й нудно, як поміркую,
Що часто кóтяться голови буй
За тее диво... Мов пси, гризуться
Брати з братами й не схаменуться...
А тее диво, всіми кохане:
У шинку покритка, а люди — п'яні!...

1847.
Орська кріпость.

* * *

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
Отам то вєсело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами;
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата;
Пишалася синами мати,
Синами вольними... Росли,
Росли сини і веселили
Старії, скорбнії ліга...
Аж поки іменем Христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай. І розлили
Широке море сльоз і крови,
А сирот іменем Христовим
Замордували, розп'яли...

Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава.
Україна плаче, стогне-плаче!
За головою голова
Додолу пада. Кат лотує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: Те Deum! Алилуя!...

Отак то, ляше, друже-брате!
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнали, розвелі,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Возобновим наш тихий рай.

1847.
Орська кріпость.
14. березня 1858
Москва.

ЧЕРНЕЦЬ

У Києві на Подолі
Було колись... і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване.
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жа́лю серцю завдавати.

У Києві на Подолі
Братерская наша воля

Без холопа і без пана
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оksamитом шляхи стелє,
А едвабом застилає,
І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, цєбром-відром
Вино розливають;

Льохі, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили запорожці
Та й тнуть коряками!
А музика рве, грає,
Людей звеселяє;
А із Братства те бурсацтво
Мовчки виглядає:
Нема голій школі волі,
А то б догодила...

Кого ж то там з музикою
Люди обступили?

В червоних штáнях оксамитних
Матнєю улицю мете —
Іде козак. Ох, літа, літа!
Що ви творите? На тогеж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява. Отак!
Та ще й приспівує козак:
„По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так.
Якби таки молодиці
Посіяти мак, мак.
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передám!
А вже ж тії закаблуки
Набралися лиха й муки.
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передám!“

Аж до Межигірського Спаса
Потанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: „Пугу! Пугу!
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!“
Свята брама одчинилась,
Козака впустили.
І знов брама зачинилась,

Навік зачинилась
Козакові.

Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій, запорожець,
Лихом недобитий.

Ой, високо сонце сходить,
Низенько заходить.
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидить на пригорі,
Та хоч пожуритись.
Іде чернець Дзвонкову
У яр воду пити,
Та згадує, як то тяжко
Було жити в світі.
Іде чернець у келію
Між стіни німії,
Та згадує літа свої,
Літа молодії.
Бере письмо святе в руки,
Голосно читає...
А думкою старий чернец
Далеко літає...

І тихнуть Божії слова,
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика, танці і Бердичів.
Кайдани брязкають... Москва,
Борі, снігі і Єнісей...
І покотились із очей
На рясу сльози...

„Бий поклони!
І плоть старечу усмирйяй.
Святе писаніє читай,
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай.
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило.

Приспи ж його і занесхай
Свою Борзну і Хвастовщину.
Загине все, ти сам загинеш.
І не згадають — щоб ти знав...“

І старець тяжко заривав,
Читав писаніє покинув;
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:

„Для чого я на світ родився,
Свою Україну любив?...“

До утрєні завив з дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехристився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав.

1847.
Орська кріпость
Москва 1858.

* * *

Один у другого питаєм:
Нащо нас мати привелá?
Чи для добра, чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм?
І, не дознавшись, умираєм,
І покидаємо діла.

Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?
Бодай ті діти не росли,
Тєбе, святого, не гнівили,
Що у неволі народились
І стид на Тєбе понесли!

1847.
Орська кріпость.

* * *

Самому чудно. А де ж дігись?
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинають —
Не варт, їй-Богу! Як же жити
На чужині, на самоті?
І що робити взаперті?
Якби кайдани перегризти,

То гриз потроху б... Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти... Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкраім за Уралом!

1847.
Орська кріпость.

* * *

Ой, стрічечка до стрічечки,
Мережаю три ніченьки,
Мережаю, вишиваю, —
У неділю погуляю!

Ой, плахотка-червчаточка, —
Дивуйтеся, дівчаточка!
Дивуйтеся, парубки,
Запорозькі козаки!

Ой, дивуйтеся, лицяйтеся,
А з іншими вінчайтеся, —
Подавані рушники...
Отакє то, козаки!

1847.
Орська кріпость.

ХУСТИНА

Чи то на те Божа воля?
Чи такая її доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась.
Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки.
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.

Дождалися...

З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сідали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.

У неділеньку та ранесеньку
Сурми-труби вигравали;
В поход у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину;
Випровожала сестра свого брата.
А сірому сиротина
Випровожала; коня напувала
До зірниць із криниці,
Виносила зброю — шаблю золотую
І рушницю-гаківницю.
Випровожала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.
Ой, хустино, хустиночко,
Мережана, шита!

Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити!

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибиралася,
Щодень Божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

Мина літо, мина й друге,
А на третє — линуть
Преславні компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за третім стиха —
Не дивися, безталанна! —
Везуть тобі лихо:
Везуть труну мальовану,
Китайкою криту.
А за нею з старшиною
Іде в чорній свиті
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січі;
За ним ідуть есаули
Та плачуть ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали.
А на зброї... козацька
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита,
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

1847.

Орська кріпость.
Нижній Новгород, 1858. Березня 8.

А. О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ

Давно те діялось! Ще в школі
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака
Бо я було трохи не голе, —
Таке убоге — та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І визерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Скороду,
Або „Три царі со дари“;
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую та плачу...
І довлося знов мні
На старість з віршами ховатись,
Мрежать книжечки, співати
І плакати у бур'яні.
І тяжко плакати! І не знаю,
За що мене Господь карає?
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть довелось,
У школі дурня й поховають.
А все за того п'ятака,
Що вкрав маленьким у дяка,
Отак Господь мене карає...

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле-козаче,
Як конаю я в неволі,
Як я нужу світом!
Слухай, брате, та научай
Своїх малих діток, —
Научай їх, щоб не вчились
Змалку віршувати.
Коли ж яке поквалиться,
То нищечком, брате,
Нехай собі у куточку
І віршує й плаче
Тихесенько, щоб Бог не чув,
Щоб і ти не бачив;
Щоб не довлося, брате,
І йому каратись,

Як я тспер у неволі
Караюся, брате.

Неначе злодій, поза валами
В неділю кradуся я в поле,
Талáми вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.

І болящев, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться
І полине голубкою
Понад чужим полем, —
І я ніби оживаю
На полі, на волі...
І на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадаю Україну —
І згадать боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такіі —
Руді, руді, аж червоні,
А там — голубіі,
Зеленіі, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...

А тут бур'ян, піски, талі,
І хоч би на сміх де могила
О давнім-давні говорила...
Неначе люди не жили!
Од споконвіку і донині
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її найшли.
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили —
Всього наробимо колись!...

О, доле моя! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи, може, — крий Боже --
Тут і загину.
І почорніє червоне поле...

— „Айда в казарми! Айда в неволю!“
Неначе крикне хто надо мною.
І я прокинусь... Поза горою
Вертаюсь, крідуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.

Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую!

А понеділок?... Друже-брате!
Ще прийде ніч в смердячу хату,
Ще прийдуть думи. Розіб'ють
На стократ серце, і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть,
І спинять ніч. Часи літами,
Віками глухо потечуть;
І я кривавими сльозами
Не раз постелю омочу.

Перелічу і дні і літа:
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі...
Неначе по лісу ходив!
А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили,
А воля в гостях упилась
Та до Миколи заблудила...
Та й упиваться зареклась...
Не допоможе, милий Боже!
Як то кажуть люди:
„Буде каяття на світі,
Вороття не буде...“
Благаю Бога, щоб світало:

Мов волі, світу сонця жду.
Цвіркун замовкне, „зорю“ б'ють.
Благаю Бога, щоб смеркало,
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

Минають літа молодії;
Минула доля, а надія
В неволі знову — за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає.
А, може, ще добро побачу?
А, може, лихо переплачу?
Води Дніпрової нап'юсь,
На тебе, друже, подивлюсь.
І, може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій?... Боюсь!
Боюся сам себе спитати:
Чи се коли сподіється?
Чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе.
А іноді так буває,
Що й сльози не стане,
І благав би я о смерті...
Так ти і Україна,
І Дніпро крутоберегий,
І надія, брате,
Не даєте мені Бога
О смерті благати!

1847.

Орська кріпость.
Москва, 1858, 16. березня

МОСКАЛЕВА КРИНИЦЯ*

Я. КУХАРЕНКУ

„Не варт, їй-Богу, жить на світі!...“
— „То йди топись...“ — „А жінка?
діти?...“
— „Отож то, бачиш, не брешти!

А сядь лишень та напиши
Оцю бувальщину... То, може,
Інако скажете, небоже!

* Під такою ж назвою див. нову обробку 1857 року на стор. 258.

Пиши отак: „Було
Село...“
Та щоб не лізти на чужину,
Пиши: „у нас на Україні.
А в тім селі вдова жила,
А у вдови дочка була
І син семиліток...
Добрó, мавши діток
У розкоші, — хва́лиш Бога...
А вдові убогій,
Мабуть, не до Його,
Бо зали́й за шкуру сала, —
Трохи не пропала;
Думала — в черниці
Або йти топиться, —
Так жаль маленьких діток стало!
Звичайне, мати, що й казати!
Та, може, снився таки й зять,
Бо вже Катруся підросла...
Чи вже ж їй вік продівувати,
Зносити брівоньки нізащо?...
Ні, дівонька вона не та!

Таки ж у тім селі трудящий
(Бо всюди сироти — ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина!
То сьак, то так

Придбав сірóма грошнєят,
Одежу справив, жупаніну,
Та ні відсіль і ні відтіль —
На ту сирітську копійчїну
Купив садочок і хатину,
Подякував за хліб, за сіль
І за науку добрим людам
Та до вдовівни навпростець
Шелесть за рушниками!
Не торгувались з старостами
(Як те буває між панами),
Не торгувавсь і панотець
Усім на диво та на чудо, —
За три копї звінчав у будень...

Просохли очі у вдови.
Отак то, друже мій, живи,
То й весело на світі буде.
І буде варт на світі жити,
Як матимеш кого любить.
Хоть кажуть от ще що, небóже:
Себе люби, то й Бог pomoже!
А доведеться умирати?
Здихати над грїшми? Ні, небóже!
Любов — Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток,
Діли з убогим заробіток,
То легше буде й заробляти!“

ПЕРШИЙ

Спочинем трохи, поговорим...
Що, яринá ще не зійшла?

ДРУГИЙ

Та де та яринá взялась?
У мене ще на жито орють.
Отим то й ба, що живетє

Відколи, дядьку, а не чули, —
А, може, чули, та забули;
Журнал друкують...

ПЕРШИЙ

Те-те-те!

ДРУГИЙ

Та що ви думаете польський
Або хазяїн той московський?

Не та ловись! журнал Реву,
Чи те... Ла мод, — купив для Паші
Вторік в Ромні.

ПЕРШИЙ (нишком)

Так от як наші!
Не чув, як на світі живу!...

ДРУГИЙ

У самому тому журналі
Моя Пашета начитала,
Як німці сіяли траву,

А потім віжали серпами!
І все написано стихами,
Та не такими, як у нас...

ПЕРШИЙ

Якби ти, брате, свині пас...
За слово вибачай!

ДРУГИЙ (мов не чує)

Гей, хлопче!
(Ходить, посвистує, а потім співає):
Хлопче-молодче,
З карими очима!
Нащо тобі жінка —
Камінь за плечима!...

ПЕРШИЙ

Та годі вже тобі співать!

ДРУГИЙ

Що, може, хочете кончать?
А я, признаться, думав — те...

ПЕРШИЙ

А я — так думаю інес:
Що вип'ємо та поснемо,
А там і ладу не дамо.
Сідай лиш та пиши, небоже,
Та кінчимо, як Бог поможе!

„Одружились небожата.
Дивувались люди:
Як то вони, ті сироти,
На світі жить будуть?
Минає рік, минув другий,
Знову дивувались,

Де в тих сиріт безталанних
Добро тее бралось?
І в коморі, і надвборі,
На току й на ниві;
І діточки, як квіточки,
Й самі чорнобриві,
У жупанах похожають,
Старців закликають
На обіди, а багаті —
То й так не минають.
Не минали себелюби,
Та все жалкували,
Що сироти таким добром
Старців годували!
„Коли гниє, то спродали б:
Адже ж у їх діти!...“
Ось слухай же, що то роблять
Заздроці на світі
І ненятля голодная!
Ходили, ходили,
Поки вночі, жалкуючи,
Хату запалили...
Нехай би вже були непевні
Які вельможі просвіщенні,
То і не жаль було б, — чи так?
А то сірісінький сіряк
Отак лютує...

Тяжко, брате,
Людей на старість розпізнати,
А ще гірше — зсамолоду
Гадину кохати:
Очарує зміїними
Карими очима...
А, пек тобі! Забув, дурню,
Що смерть за плечима?

До стебл'а все погоріло,
І діти згоріли;
А сусіди — і багаті,
І вбогі — раділи.
Багатії, бач, раділи,
Що багатше стали,
А вбогії тому раді,
Що з ними зрівнялись!
Посхóдилась жалкувати,

Жа́лю завдавати:
— „Шкода, шкода! Якби знаття,
Копійчину б дбати,
То все б таки не так воно...
А що пак, Максиме!
(Бо його Максимом звали)
Попродай скотиную
Та ходи до мене в найми:
Що буде, те й буде!
Будем знов чумакувати,
Поки вийдем в люди,
А там знову...“ Подякував
Максим за пораду;
— „Побачу ще, як там буде;
Коли не дам ладу,
То тоді вже, певне, треба
Іти в найми знову...
Де то моя Катерина,
Моя чорноброва!...
Вона мене все радила,
І тепер порадить!...“
Та остання ся рада
Навіки завадить.
Воли твої і корови
Разом поздихали,
А Катруся з москалями
Десь помандрувала“.

Тепер отак пиши, небоже:
„Максим подумав, пожурився,
А потім Богу помолився,
Промовив двічі: „Боже! Боже!“
Та й більш нічого.

Од цариці
Прийшов указ — лобі голить.
— „Не дав вдовиці утопитись,
Не дам же й з торбою ходити!“ —
Сказав Максим, — і ґрунт покинув,
Бо вдовиного, бачиш, сина
В прийом громада повезла.
Такі то темні діла
Творютьсь нишком на сім світі!
А вас, письменних, треба б бити,
Щоб не кричали: „Ах, Аллах!
Не варт, не варт на світі жити!...“
А чом пак темні не кричать?...“

ДРУГИЙ

Хіба ж живуть вони? і знають, —
Як ви сказали, — благодать,
Любов?...

ПЕРШИЙ

...Що? що? Недочуваю!

ДРУГИЙ

Вони, кажú вам, прозябають,
Або, по-вашому, ростуть,
Як та капуста на горóді.

ПЕРШИЙ

Отак, по вашому!... Ну, годі ж!
Нехай собі і не живуть...
А все, скажú таки: як хочеш,

А ви їм жить не даєте,
Бо ви для себе живете,
Заплющивши письменні очі.

ДРУГИЙ

Отже як будем так писать,
То ми й до вечора не кóнчим.
Ну, де той безталанний зять?

Вернувсь вдовіченко додому,
А зять пішов у москалі.
Не жаль було його нікому,
Та ще й сміялись у селі!

Отже, далєбі, не знаю,
Чи вона верталась,
Катерина, до матері,
Чи так і пропала?

Була чутка, що стрижену
В Умані водили

По улицях: украла щось...
Потім утопилась.

Та все то те, — знаєш, люди
Втоплять і задушать! —
А, може, то така правда,
Як на вербі груші.

Знаю тільки, що про неї
І пісню проклали —
Я чув тоді на досвітках
Дівчата співали:

Шелесь, шелесь по дубині,
Шапки хлопці погубили;
Тільки наймит не згубив,
Удовівну полюбив...

Соромітна... нехай їй лихо!
Минали літа тихо-тихо —
Отак пиши! — і за гріхи
Карались Господом ляхи,
І пугав Пугач над Уралом.
Пііти в одах вихваляли
Войну й царицю. Тільки ми
Сиділи нишком, слава Богу!

Після великої зими
Вернувся і Максим безногий:
В похіді, каже, загубив,
Та срібний хрестик заробив!
Чого він придібав? Нема в його хати,
Ні сестри, ні брата — нікого нема.
Чого ж він приплентав? А хто його зна!
Чи чув ти, що кажуть: легше умирати
Хоть на пожарині в своїй стороні,
Ніж в чужій — в палатах! Чи чув ти? Ба ні...

Ей, дядечку! Швидше будемо писати,
Бо хочеться спати і вам, і мені...

Зажурився москаль-каліка:
Де йому подітись?
Вдовиченко в пікінерах,
Вдова на тім світі!
До кого ж він прихїлиться?
Де перезимує?
Уже осінь; незабаром
Зима залютує.
Нема йому в світі долі,
Полинула в поле!...
Попросився зимувати
До дяка у школу,
Бо таки й письма, спасибі,
Москалі навчили,
І в косі був, бо й москалі
Тоді, бач, носили
Сиві коси з кучерями
Усі до одного,
І борошном посипали,
Бог їх зна для чого.
Максим таки, як письменний,
Було, помагає
І на клирасі дякові,
І псалтир читає
Над покойними. Й хавтури
З школярами носить,
А в Пилипівку, сірома,
Христа-ради просить.
Нічого: знай, своє пиши,
Та перед людьми не бреши!
Хоч би тобі лихе слово
Почув хто од його!

„І талан і безталання —
Все, каже, од Бога!“
Ані охне, ні заплаче,
Неначе дитина.
І собаки не кусали
Москаля Максима.
А в неділю або в свято,
Мов причепурїться,
Шкандиббає на вдовину
Пустку подивиться.
Сяде собі у садочку...
І вдову згадає,
І за її грішну душу
Псалтир прочитає.
Катерину „о здоровї“
Тихенько пом'яне,
Утрє сльози: „все од Бога!“
Й веселенький стане.
А в Петрівку і в Спасівку
Не спочине в школі, —
Бере заступ і лопату,
Шкандиббає в поле.
І край шляху при долині —
Отже не вгадаєш,
Що каліка виробляє? —
Криницю копає!
Та й викопав. На те літо
Криницю святили —
На сáмого Маковія,
І дуб посадили
На прикмету проїжджачим;
А на друге літо

Москаля вже неживого
Найшли в балці діти,
Коло самої криниці —
Вийшов подивиться
Останній раз, сіромаха,
На свою криницю.
Громадою при долині
Його поховали
І долину, і криницю
На пам'ять назвали
Москалевою. На Спаса
Або Маковія

І досі там воду святять.
І дуб зелєніє.
Хто йде, іде, — не минають
Зеленого дуба :
В холодочку посідають
Та тихо, та люблю,
П'ючи воду погожую,
Згадують Максима...

Отак живіть, недоуки,
То й жить не остине!

1847.
Орська кріпость.

* * *

Привикне, кажуть, собака за возом
бігти, то біжить і за саннями.

То так і я тепер пишучу.
Папір тільки, чорнило трачу...
А перш — їй-Богу, не брешучу! —
Згадаю що, чи що набачу,
То так утну, що аж заплачу,
І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Україну,
На неї гляну, подивлюсь,
І, мов добро кому зроблю,
Так люблю серце одпочине.

Якби сказати, що не люблю,
Що я Україну забуваю,
Або лукавих проклинаю
За те, що я тепер терплю, —
Їй-Богу, братія, прощаю
І Милосердому молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали.
Хоч я вам кривди не робив,
Та все таки між вами жив,
То, може, децю і осталося.

1847.
Орська кріпость.

* * *

А нумо знову віршувати!
Звичайне, нишком! Нумо знову,
Поки новинка на основі,
Старинку Божу лицювати,
А сіріч... Як би вам сказати,
Щоб не збрехавши? Нумо знову
Людей і долю проклинати!
Людей за те, щоб нас знали
Та нас шанували,
Долю за те, щоб не спала
Та нас доглядала.
А то, бач, щоб наробила:

Кинула малого
На розпутті, та й байдуже!...
А воно убоге,
Молодєє, сивоусс —
Звичайне, дитина —
І подібало тихенько
Попід чужим тином
Аж за Урал. Опинилось
В пустині, в неволі...
Як же тебе не проклинати,
Лукавая доле?
Не проклену ж тебе, доле,

А буду ховатись
За валами. Та нищечком
Буду віршувати,
Нудить світом, сподіватись

У гості в неволю
Із-за Дніпра широкого
Тебе, моя доле!

1848.
Орська кріпость.

* * *

У Бога за дверми лежала сокира
(А Бог тоді з Петром ходив
По світу та дива творив).
А кайзак, на хирю
Та на тяжке лихо,
Любенько та тихо
І вкрав ту сокиру.
Та й потяг по дрóва
В зелену діброву;
Древину вибравши, та й цюк!
Як вирветься сокира з рук —
Пішла по лісу косовиця,
Аж страх, аж жаль було дивіться:
Дубі і всякі деревá
Великолітні — мов трава
В покоси стелеться; а з яру
Встає пожір, і диму хмара
Святеє сонце покривá.
І стала тьма, і од Уралу
Та до Тингіза, до Аралу*
Кипіла в озерах вода.
Палають сéла, городá,
Ридають люди, виють звірі
І за Тобóлом у Сибірі
В снігáх ховаються. Сім літ
Сокира Божа ліс стинала,
І пожарище не вгасало.
І мер за димом Божий світ.
.

На восьме літо у неділю,
Неначе ляля в льолі білій,
Святеє сонечко зійшло.
Пустиня циганом чорніла:

* Аральське море. Т. Ш.
** Нєвслика річка. Т. Ш.
*** Одно дерево. Т. Ш.

Де гóрод був або село —
І головня уже не тліла,
І попіл вітром рознесло,
Билини навіть не осталоє;
Тільки одним-одно хиталоє
Зелене дерево в степу.

Червоніє по пустині
Червона глина та печіна,
Бур'ян колючий та будяк,
Та інде тирса з осокію
В яру чорніє під горою,
Та дикий інколи кайзак
Тихенько виіде на гóру
На тім захилим верблюді.
Непевне діється тоді:
Мов степ до Бога заговорить,
Верблюд заплаче, і кайзак
Понурить голову, і гляне
На степ і на Кара-бутáк.**
Синіч-агач*** кайзак вспом'яне,
Тихенько спуститься з гори,
І згине в глиняній пустині.

Одним-едине при долині
В степу край дороги,
Стоїть дерево високе,
Покинуте Богом;
Покинуте сокирою,
Огнем непалиме,
Шепочеться з долиною
О давній годині.

І кайзаки не минають
Дерева святого,
На долину заїжджають,
Дивуються з його,

І моляться, і жертвами
Дерсво благають,
Щоб парості розпустило
У їх біднім краї.

1848.

Орська кріпость.

ВАРНАК

Тиняючи на чужині
Понад Елєком, стрів я діда
Вельми старого. Наш земляк
І недомучений варнак
Старий той був. Та у неділю
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину. І ми
В траві за вало́м посідали
І розмовляли, сповідались
Один другому. „Довгий вік!“ —
Старий промовив. — „Все од Бога,
Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдіє чоловік!
Я сам, як бачиш, марне, всує,
Я сам занівечив свій вік,
І ні на кого не жалкую,
І ні у кого не прошу́ я,
Нічого не прошу. Отак,
Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині,
В неволі“.

І старий варнак
Заплакав нишком.

Сивий брате!

Поки живе надія в хаті, —
Нехай живе, не виганяй!

Нехай пустку нетоплену
Іноді нагріє.
І потечуть з очей старих
Сльози молодії;
І, умитеє слезами,
Серце одпочине

І полине із чужини
На свою країну!

„Багато дечого не стало!“ —
Сказав старий. — „Води чимало
Із Ікви в море утекло...
Над Іквою було село;
У тім селі, на безталання
Та на погибіль, виріс я.
Лихая доленько моя!...
У нашої старої пані
Малії паничі були, —
Таки однолітки зо мною.
Вона й бере мене в покої
Синкам на виграшку. Росли,
Росли панята, виростали,
Як ті щенята. Покусали
Не одного мене малі.

Отож і вчити почали
Письму панят. На безголов'я
І я учуся. Сльзьми! Кров'ю
Письмо те полилося!... Нас,
Дешевших панської собаки,
Письму учить?

Молитись Богу
Та за ралом спотикатись,
А більше нічого
Не повинен знати невольник —
Така його доля!...
Отож і вивчився я, виріс,
Прошу собі волі —
Не дав. І в москалі,
Проклята, не голить!
Що тут на світі робити?

Пішов я до рала...
А паничів у гвардію
Поопреділяла...

Година тяжкая настала!
Настали тяжкії літа!
Отож працюю я за ралом.
Я був убогий сирота,
А у сусіда виростала
У наймах дівчина. І я...
О, доле, доленько моя!
О, Боже мій! О, мій єдиний!
Воно тоді було дитина,
Воно... Не нам Твої діла
Судить, о Боже наш великий!
Отож вона мені на лихо
Та на погібіль підросла.
Не довелось і надивитись...
А я вже думав одружитись,
І веселитись, і жить,
Людей і Господа хвалить...
А довелось...

Накупили
І краму й пива наварили, —
Не довелось тільки пить.
Старої пані бахур сивий
Окрав той крам. Розлив те пиво,
Пустив покриткою... Дарма!
Минуло... годі!... Недоладу
Тепер і згадувать! Нема,
Нема!... Минулося, пропало!...
Покинув ниву я і рало,
Покинув хату і горід, —
Усе покинув. Чорт нарадив, —
Пішов я в писарі в громаду.

То сьак, то так минає год.
Пишу собі, з людьми братаюсь,
Та добрих хлопців добираю.
Минув і другий... Паничі
На третє літо поз'їжджались,
Уже засватані. Жили
В дворі. Гуляли, в карти грали,
Свого весілля дожидали,
Та молодих дівчат в селі,

Мов бугаї, перебирали —
Звичайне, паничі! Ждемо,
І ми ждемо того весілля...

Отож у Клецькальну Неділю
Їх і повінчано обох,
Таки в домашньому костьолі, —
Вони ляхи були... Ніколі
Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій,
Як молодії ті були...
Заграла вєсело музика, —
Їх із костьолу повелі
В возобновлєннії покої...
А ми й зустріли їх і всіх —
Княжат, панят і молодих —
Всіх перерізали. Рудою
Весілля вмилось! Не втік
Ніжє єдиний католік.
Всі полягли, мов поросята
В багні смердячому. А ми,
Упоравшись, пішли шукати
Нової хати, і найшли
Зелєну хату і кімнату
У гаї темному. В лугах,
В степах широких, в байраках
Крутих, глибоких. Всюди хата!
Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.

Мене госпóдарем обрали;
Сім'я моя щодєнь росла,
І вже до сотні доростала.
Мов поросяча, кров лилась!
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла, —
А різав так... І сам не знаю,
Чого хотілося мені?
Ходив три годи я з ножами,
Нєначе п'яний той різник.
До сльоз, до крови, до пожару —
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на огні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,

ПРАВДОПОДІБНИЙ АВТОПОРТРЕТ Т. ШЕВЧЕНКА

на засланні, коло 1848 р.

Та й пустиш в степ...
Всього, всього тоді було —
І все докучило мені...
Одурів я, тяжко стало
У вертепах жити.
Думав сам себе зарізати,
Щоб не нудить світом,
І зарівав би, та диво,
Диво дивне сталось
Надо мною, недолюдом...
Вже на світ займалось,
Вийшов я з ножом в халяві
З Броварського лісу,
Щоб зарізатись. Дивлюся,
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий!
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим

Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію.
Тихо задзвонили
У Києві, мов на небі...
О, Боже мій милий!
Який дивний Ти!... Я плакав,
До полудня плакав...
Та так мені любо стало:
І малого знаку
Нудьги тії не осталося, —
Мов переродився...
Подивився кругом себе —
І, перехристившись,
Пішов собі тихо в Київ
Не святим молитись,
А судя, судя людського
У людей просити“.

1848—1858.
Орська кріпость.

* * *

Ой, гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосердий
Хоч на старість волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи б старому,

Там би я спочив хоч мало,
Молившись Богу;
Там би я... Та шкода й гадки —
Не буде нічого!
Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

1848.
Орська кріпость.

* * *

Та не дай, Господи, нікому,
Як мені тепер, старому,
У неволі пропадати,
Марне літа коротати.

Ой, піду я степом-лугом
Та розважу свою тугу.
„Не йди! — кажуть — з цієї хати
Не пускають погуляти!“

1848.
Кос-Арал.

ЦАРІ

Старенька сестро Аполлона!
Якби ви часом хоч на час
Придубали таки до нас
Та, як було во дні óни,

Возвисили б свій божий глас
До оди пишно-чепурної,
Та й заходилися б обоє
Царів абощо воспівати!

Бо, як по правді вам сказати,
То дуже вже й мені самому
Обридли тії мужики,
Та паничі, та покритки,
Хотілося б зігнати оскому
На коронованих главах,
На тих помазаниках Божих...
Так що ж? Не втну! А як поможеш
Та як покажеш, як тих птах
Скубуть і патрають, то, може,
І ми б подержали в руках

Святопомазану чуприну.
Покиньте ж свій святий Парнас,
Придїбайте хоч на годину
Та хоч старенький божий глас
Возвисьте, дядино! Та ладом,
Та добрим складом, хоть на час,
Хоть на годиночку у нас
Ту вінценосную громаду
Покажем спереду і ззаду
Незрячим людям. В добрий час
Заходимось, моя порадо!

I.

Не видно нікого в Іерусалимі;
Врата на запорі, нєначе чума
В Давидовім граді, Господом хранимим,
Засіла на стогнах. Ні, чуми нема!
А гірша, лихая та люта година
Покрила Ізраїль: царєва война!

Царєві князі і всі сили,
І отроки, і весь народ,
Замкнувши в городі кивот,
У поле вийшли, худосилі,
У полі бились, сиротили
Маленьких діточок своїх;
А в городі младії вдови
В своїх світлицях, чорноброві,
Запершись плачуть, на малих
Дітей взираючи. Пророка,
Свого неситого царя,
Кленуть Давида сподаря.
А він собі, узявшись в боки,
По кровлі кедрових палат
В червленій ризі похожає,
Та, мов котюга, позирає
На сало, на зелений сад
Сусіди Гурія. А в саді,
В своїм веселім вертограді,
Вирсавія купалася,
Мов у раї Єва, —
Подружіє Гурієво,
Рабиня царєва.
Купалася собі з Богом,
Доно біле мила,

І царя свого святого
У дурні пошила...

Надворі вже смеркло, і тьмою повитий,
Дрімає, сумує Іерусалим.
В кедрових палатах, мов несамовитий,
Давид похожає, і — о, цар неситий!
Сам собі говорить: „Я... Ми повелим!..

Я цар над Божім народом!
І сам я — бог в моїй землі!
Я — все!...“

А трохи згодом
Раби вечерю принесли
І кінву доброго сікєру...
І цар сказав, щоб на вечерю
Раби рабиню привслї,
Таки Вирсавію... Нівроку —
До Божого царя-пророка
Сама Вирсавія прийшла,
І повечеряла, і сікєру
З пророком випила, й пішла
Спочити трохи по вечері
З своїм царем. І Гурій спав;
Йому, сердешному, й не снилось,
Що дома нищечком робилось,
Що з дому цар його украв
Не золото, не сєребро,
А луччєє його добро, —
Його Вирсавію — украв.
А щоб не знав він тії шкоди,
То цар убив його, та й годі!...

А потім цар перед народом
Заплакав трохи, одурив
Псалмом старого Анафана...
І знов веселий, знову п'яний,
Коло рабині заходивсь.

Отак святі царі живуть!
А як же прости? Я не знаю,
І раю вам цього не знать
Та ні у кого не питать,
Щоб не завадило, буває...

II.

Давид, святий пророк і цар,
Не дуже був благочестивий.
Була дочка в його Фамар
І син Амон. І се не диво:
Бувають діти і в святих,
Та не такі, як у простих,
А ось які...

Амон, щасливий,
Вродливий п'єрвенець його,
Лежить, нездужає чогось.
Давид стенає та ридає,
Багряну ризу роздирає,
І сипле попіл на голову:
„Без тебе я не проживу
І дня єдиного, мій сину,
Моя найкраща дитино!
Без тебе сонця не узрю,
Без тебе я умру, умру!“
І йде, ридаючи, до сина,
Аж тупає, немов біжить.
А той, бугай собі здоровий,
У храміні своїй кедровій
Лежить, — аж стогне та лежить —
Кепкує з дурня. Аж голосить,
Аж плаче, бідний, батька просить,
Щоб та Фамар сестра прийшла:

„Драгий мій отче і мій царю!
Вели сестрі моїй Фамарі,
Щоб коржика мені спекла
Та щоб сама і принесла,
То я, вкусив його, возстану
З одра недуги...“

Вранці-рано
Фамар спекла і принесла
Опріснок братові. За руку
Амон бере її, веде
У темну храмину, кладе
Сестру на ліжко. Ламле руки
Сестра, ридає, і, рвучись,
Кричить до брата: „Схаменись,
Амоне, брате мій лукавий!
Єдиний брате мій! Я... я —
Сестра єдина твоя!
Де дінусь я? Де діну славу,
І гріх, і стид? Тебе самого
І Бог і люди прокленуть!...“
Не помогло таки нічого!...

Отак царевичі живуть,
Пустуючи на світі.
Дивіться, людські діти!...

III.

І поживе Давид на світі
Не малі літа.
Одряч старий, і покривали
Многими ризами його,
А все таки не нагрівали
Котюгу блудного свого.
От отроки й доміркувались

(Натуру вовчу добре знали),
То, щоб нагріть його, взяли
Царевен паче красотою, —
Дівчат старому навелі,
Да гріють кров'ю молодою
Свого царя. І розійшлись,
Замкнувши двері за собою...

Облизавсь старий котюга
І розпустив слини,
І пазурі простягає
До Самантянини,
Бо була, собі на лихо,
Найкраща між ними,
Між дівчатами, — мов крин той
Сельний при долині

Між цвітами. Отож вона
І гріла собою
Царя свого, а дівчата
Грالیсь між собою
Голісінькі. Як там вона
Гріла, я не знаю,
Знаю тільки, що цар грівся
І... і „не позна ю“.

IV.

По двору тихо похочає
Старий веселий Рогволод;
Дружина, отроки, народ
Кругом його во златі сяють.
У князя свято: виглядає
Із Літви князя-жениха
За рушниками до Рогніди.

Перед богами Лель і Ладю
Огонь Рогніда розвеліа,
Драгим влєєм полила
І сипала в огнище ладон;
Мов ті Валькирії, круг неї
Танцюють, граються дівчата
І приспівують:
„Гой, гоя, го! —
Новії покої
Нумо лиш квітчати,
Гостей сподіватись!“

За Пóлоцьком, неначе хмара,
Чорніє кúрява. Біжать
І отроки й старі бояра
Із Літви князя зустрічать;

Сама Рогніда з Рогволодом
Пішла з дівчатами, з народом.

Не із Литви йде князь сподіваний,
Ще незнаємий, давно жаданий,
А із Києва туром-буйволом,
Іде веприщем за Рогнідою
Володимир князь со киянами.

Прийшли, і гóрод обступили
Кругом, і гóрод запалили.
Владимир князь перед народом
Убив старого Рогволода,
„Потя“ народ, княжнó „поя“,
„Отіде в волості своя!“ —
„Отіде з шумом“. І „растлі ю“,
Тую Рогніду молодую,
І „прожене ю“, і княжніа
Блукає по світу одна, —
Нічого з ворогом не вдіє...
Так отакії то святії
Оті царі!

V.

Бодай кати їх постинали,
Отих царів, катів людськіх!
Морока з ними, щоб ви знали,
Мов дурень ходиш кругом їх, —
Не знавц, на яку й ступити!
Так що ж мені тепер робити
З цими поганцями? Скажи,
Найкраща сестро Аполлона!

Навчи, голубко, поможи
Полазить трохи коло трона!
Намистечко, як зароблю,
Тобі к Великодню куплю.
Пострижемóся ж у лакеї
Та ревностно, в новій лівреї,
Заходимось царів любити.
Шкодá і оливо тупить:

Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
Нащо ж себе таки дурить?
Ходімо в селища: там люди!

А там, де люди, — добре буде.
Там будем жить, людей любить,
Святого Господа хвалить!

1848—1858.
Кос-Арал.

* * *

Добрó, у кого є госпóда,
А в тій госпóді є сестра
Чи мати добрая. — Добрá,
Добрá такого таки зроду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось...
.

І довелось колись мені
В чужій далекій стороні
Заплакати, що немає роду,
Нема пристанища, госпóди!
.

Ми довго в морі пропадали,
Прийшли в Дар'ю, на якір стали;
З Ватаги письма принесли,
І всі тихенько зачитали.
А ми з колегою лягли
Та щось таке розмовляли.
Я думав: де б того добрá,
Письмо чи матір, взять на світі?
— „А в тебе есть?“

— „Жона і діти,
І дом, і мати, і сестра, —
А письма нема...“
.

1848.
Кос-Арал.

ТИТАРІВНА

Давно се діялось колись,
Ще як борці у нас ходили
По селах та дівчат дурили,
З громади кпили, хлопців били
Та верховодили в селі,
Як ті гусари на „постóї“.
Ще за гетьманщини святої —
Давно се діялось колись.

У неділю на селі,
У оранді, на столі
Сиділи лірники та грали
По шелягу за тáнець.
Кругом аж курява ставала:
Дівчата танцювали
І парубкі... — „Уже й кінець!
А нуте іншу!“ — „Та й це добра!“
І знову ліри заревали,

І знов дівчата, мов сороки,
А парубки, узявшись в бóки,
Навприсідки пішли...
.
Найкращий парубок Микита
Стоїть на лаві в сірій свиті;
Найкращий хлопець, та байстриюк,
Байстриюк собі, та ще й убогий,
Так і нікому не до його!
Стоїть собі, як той...
Плечима стелю підпирає,
Та дивиться, і замирає,
На титарівну... А та в квітах,
Мов намальована, стоїть
Сама собі, і на Микиту
Неначе глянула... Горить!
Горить Микита в сірій свиті!
Шеляга виймає,
І за того остатнього

Музику наймає,
І нерівню титарівню
У танець вітає!
„Одчепися, пройдисвіте!“ —

І зареготалась
Титарівна: — „Хіба тобі
Наймичок не стало?“
Насміялась титарівна
З бідного Микити,
Насміялася при людях,
Що він в сірій свиті.
Буде тобі, титарівно!
Заплачеш, небого,
За ті сміхи!

Де ж Микита?
В далеку дорогу
Пішов собі... З того часу
Не чуть його стало...
З того часу титарівні
Щось таке сталося...

Додому плачучи прийшла,
І спати плачучи лягла,
І не вечеряла!... Не спала,
Яка лягла, така і встала,
Мов одуріла! Що робить?
Сама не знає! А Микита,
Неначе сич, у сірій свиті
Перед очима все стоїть!
Марá та й годі!

Титарівно!
В недобрий час з того нерівні
Ти насміялась!... Стало жаль
Тобі його... Нудьга, печаль
І сором душу оступила,
І ти заплакала... Чого?
Того, що тяжко полюбила
Микиту бідного того!

Диво дивнее на світі
З тим серцем буває:
Увечері цурається,
Вранці забажає,
Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світа
Шукать піде... Отак тепер

Не знає, де дітись,
Титарівна. Хоч у воду,
Аби до Микити!...

Стережіться, дівчаточка,
Сміяйтесь з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні!

Як та билина засихала,
А батько, мати турбувались;
На прощу в Київ повезлі,
Святими травами поїли,
І все таки не помогли!
Втоптала стежку на могилу,
Все виглядає його ходила.
І стежка стала заростать,
Бо вже нездужає і встать.
Так от що сміхи наробили!

А він канув, провалився;
Його вже й забули,
Чи й був коли. Год за годом,
Три годи минули.

На четвертий год в неділю,
У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи;
По шелягу брали
І ту саму грали,
Що й позаторік. Дівчата
Так само дрібно танцювали,
Як і позаторік...

Завзятий,
У синій шапці, у жупані,
В червоних, як калина, штáнях,
Навприсідки вліта козак,
Та ще й приспівує отак:
„Та спасибі батькові,
Та спасибі матері,
Що нас добулі!
Як нас добували,
Жито розсипали
Вночі на печі!...“

— „Горілки! Меду! Де отáман?
Громада? Соцький? Препогане,
Мерзенне, мерзле парубоцтво!
Ходіте биться, чи бороться,
Бо я борець!...“

Не неділю,
Не дві, не три і не чотири,
Як тій болящій, як тій хирі,
Громадою годили
Тому борцеві... Вередує,
Як той панич... І де взялось
Таке хиренне? Все село
Проклятого не нагодує;
А він собі гуляє, п'є
Та хлопцям жáлю завдає
Тими дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним:
Такий хороший та багатий!
Уже й не бореться ні з ким,
А так собі гуляє
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає.
А титарівна зустрічає,
Приспівує, примовляє:
„Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита?...“
Той це, той, що на селі
Ти насміялася колись.
А тепер сама до його
У садочок ходиш,
Сама йому, байстрюкові,
Як панові годиш!
Не дснь, не два титарівна
В садочок ходила;
Не день, не два, як панові,
Микиті годила!
Догодилась титарівна
До сáмого краю,
І незчулась... Дні минули,
Місяці минають;
Минá літо, минá осінь,
Минá сьомий місяць, осьмий,
Уже й дев'ятий настає, —
Настане горенько твоє!

.....

У титаря у садочку,
У яру, криниця
Під вербою... До криниці
Не води напиться,
Ледве ходить титарівна —
Трохи пожуриться,
Поплакати, погадати,
Як їй дівувати?
Де їй дітись од сорома,
Де їй захватись?

.....

Раз увечері зимою,
У одній свитині,
Іде боса титарівна
І несе дитину.
То підійде до криниці,
То знов одступає,
А з калини, мов гáдина,
Байстрюк виглядає!

Положила на цямрину
Титарівна сина

Та й побігла. А Микита
Виліз із калини
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те!
А сам пішов, співаючи,
Соцькому сказати,
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати!

—

У неділеньку раненько
Збиралася громадонька,
Та криницю виливали,
Та дитя те шукали.

Найшли, найшли твого сина,
Титарівно, в баговинні.
Ой, узяли безталанну,
Закували у кайдани.
Сповідали, причащали,
Батька, матір нарікали,
Громадою осудили

І живую положили
В домовину... й сина з нею,
Та й засипали землею!
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
Дітей своїх научали,
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько, мати.

Борця того в селі не стало;
А люди в Польщі зустрічали

Якогось панича. Питав:
„Чи жива“, каже, „титарівна,
Чи насміхається з нерівні?“
Ото він самий! Покарав
Його Господь за гріх великий —
Не смертю, — він буде жить
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходить
І вас, дівчаточка, дурить
Вовіки.

1848.
Кос-Арал.

* * *

„Повій, вітре, понад яром
Та нажени чорную хмару,
А щоб дощі полилися,
Стежки-доріжки залилися —
Та щоб люди не ходили,
Мого сина не збудили.“

У неділеньку рано та раненько
Збиралася громадонька —

І старая, і малая —
Та криницю виливала,
Сповитого сина доставала.
Несли сина перед пани,
Повели матір у кайданах.

Що хотіли, те й робили, —
В труну з сином положили,
Живу з сином поховали.*

Кос-Арал.
1848 (?)

* * *

Ну, що б, здавалося, слова?
Слова та голос — більш нічого!
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!... Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть між люди!...

Похилившись,
Не те щоб дуже зажурившись,
А так на палубі стояв
І сторч на море поглядав,
Мов на Іуду... Із туману,
Як кажуть, стала виглядять
Червонолиця Діяна...
А я вже думав спать лягати,
Та й став, щоб трохи подивитись

На круглолицю молодицю,
Чи теє... дівчину!... Матрос,
Таки земляк наш з Островної,**
На вахті стояв,
Журився сам собі чогось,
Та й заспівав, — звичайне, тихо,
Щоб капітан не чув, бо злиха
Якийсь лихий, хоч і земляк.
Співа матрос, як той козак,
Що в наймах вирис сиротою,
Іде служити в москалі...
Давно, давно колись
Я чув, як, стоїя під вербою,
Тихенько дівчина спвала;
І жаль мені, малому, стало

* Чорновий уривок до поеми „Титарівна“, написаний олівцем в альбомі Шевченка.

** Оренбурзької губернії. Т. Ш.

Того сірому-сироту,
„Що він утомився,
На тин похилився, —
Люди кажуть і говорять:
Мабуть, він упився“.
І я заплавав: жаль малому
Було сіроми-сироти.

Чого ж тепер заплавав ти?

Чого тепер тобі, старому,
У цій неволі стало жаль?
Що світ зав'язаний, закритий?
Що сам еси тепер москаль?
Що серце порване, побите?
І що хороше-дороге
Було в йому, то розлилося?
Що ось як жити довелось?
Чи так, лебедику? — Еге!...

1848.
Кос-Арал.

* * *

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий!
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу,* і пишу,
Віршую нищечком, грішу,

Бог-зна колишніі случаї
В душі своїй перебираю
Та списую, — щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу... Лютий злодій
Впирається таки, та й годі!...

1848.
Кос-Арал.

П. С.

Не жаль на злого: коло його
І слава сторожем стоїть,
А жаль на доброго такого,
Що й славу вмів одурить.

І досі нудно, як згадаю
Готическій съ часами домъ,
Село обідране крутом,
І шапочку мужик знімає,
Як флаг побачить. Значить, пан
У себе з причетом гуляють,
Оцей годований кабан,
Оце ледащо! Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного —
І презавзятий патріот,
Та й християнін ще до того!
У Київ їздить всякий год,
У свиті ходить між панами,

І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку:
Отут він ввесь, хоч надрукуй!
Та ще в селі своїм дівчаток
Перебирає. Та спроста
Таки своїх байстрят з десяток
У год подержить до хреста.
Та й тільки ж то... Кругом паскуда!
Чому ж його не так зовуть?
Чому на його не плюють?
Чому не топчуть? Люди, люди!
За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси,
То оддасте...

Не жаль на його,
На п'яного Петра кривого,
А жаль великий на людей,
На тих юр'одивних дітей...

1848.
Кос-Арал.

* Острів. Т. III.

Г. З.

Немає гірше, як в неволі
 Про волю згадувать... А я
 Про тебе, воленько моя,
 Оце нагадую. Ніколи
 Ти не здавалася мені
 Такою свіжо-молодою
 І прехорошою такою
 Так, як тепер на чужині,
 Та ще й в неволі... Доле! Доле!
 Моя проспівана воле!
 Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
 Хоч усміхнися з-за...

І ти, моя єдина,
 Вставш із-за моря,
 З-за туману, слухняная
 Рожевая зоре!
 І ти, моя єдина,
 Ведеш за собою
 Літа мої молодії,
 І передо мною,
 Ніби море, заступають
 Широкої села
 З вишневими садочками
 І люди веселі...
 І ті люди, і село те,
 Де колись, мов брата,
 Привітали мене. Мати!
 Старесенька мати!
 Чи збираються ще й досі
 Веселії гості
 Погуляти у старої,
 Погуляти просто,

По-давньому, по-старому —
 Од світу до світу?
 А ви, мої молодії
 Чорняві діти,
 Веселії дівчаточка,
 І досі в старої
 Танцюєте? А ти, доле!
 А ти, мій покою,
 Мое свято чорнобриве!
 І досі між ними
 Тихо, пишно похожавш?
 І тими очима,
 Аж чорними — голубими,
 І досі чаруєш
 Людські душі? Чи ще й досі
 Дивуються всуе
 На стан гнучий? Свято мое!
 Єдине свято!
 Як оступлять тебе, доле,
 Діточки-дівчата
 Й защебечуть по своєму
 Доброму звичаю, —
 Може, й мене ненароком
 Діточки згадають,
 Може, яка і про мене
 Скаже яке лихо.
 Усміхнися, моє серце,
 Тихесенько-тихо,
 Щоб ніхто і не побачив,
 Та й більше нічого...
 А я, доленько, в неволі
 Помолюся Богу.

1848.
 Кос-Арал.

* * *

Якби зустрілися ми знову,
 Чи ти злякалася б, чи ні?
 Якее тихее ти слово
 Тоді б промовила мені?
 Ніякого! І не пізнала б!

А, може б, потім нагадала,
 Сказавши: снилося дурній...
 А я зрадів би, мое диво!
 Моя ти доле чорнобрива!
 Якби побачив, нагадав

Веселе та молоде
Колишне лишенько лихес.
Я зарідав би, зарідав!
І помолівсь, що не правдивим,

А сном лукавим розійшлось,
Слізьми-водою розлилось
Колишнеє святеє диво!

1848.
Кос-Арал.

МАРИНА

Неначе цвяшок, в серце вбитий,
Оцю Марину я ношú.
Давно б списать несамовиту,
Так що ж? Сказали б, що брешú,
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все такеє і пишú
Про їх собачіі звичаї...
Сказали б просто: дурень лав
За те, що сам крепак,
Неодукований сіряк.
Неправда! Їй-Богу, не лаю:
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщенних християн.

І звір тогó не зробить дикий,
Що ви, б'ючи поклони,
З братами дієте... Закони
Катами писані за вас, —
То вам байдúже! В добрий час
У Київ їздите щороку
Та сповідаєтесь, нівроку,
У схимника!...

Та й те сказать:
Чого я турбуюсь?
Ані злого, ні доброго
Я вже не почую,
А як, кажу, хто не чув,
То тому й байдуже...
Прилітай же з України,
Єдиний мій друже,
Моя думо пречистая,
Вірная дружино,
Та розкажи, моя зоре,
Про тую Марину:
Як вона у пана злого

І за що страдала?
Та нищечком, щоб не чули
Або не дознались;
А то скажуть, що на шляху
Чинимо розбої,
Та ще дальше запроторять.
Пропадем обое!

.....

... Недавно це було.
Через село весілля йшло,
А пан з костюлу їхав, —
Чи управитель, а не пан.
За вихилясами придан,
За зиком та за сміхом
Ніхто й не бачив, як проїхав
Той управитель, лях ледачий.
А він так добре бачив,
А надто молодую!...
За що пак милує Господь
Лихую твар такую,
Як цей правитель?... Другий год,
Як він з німецькими плугами
Забрався голий в цей куток.
А що тих бідних покриток
Пустив по світу з байстрюками!
Отже й нічого! А жонатий
І має двоє діточок,
Як ангеляточок.
Дивітесь: вийшла погуляти,
Мов краля, пані молодая
З двома маленькими дітьми.
І посла за молодим;
А потім діточок вітає
І жінку, кралю молодую,

Аж тричі, бідную, цілує.
І, розмовляючи, пішли
Собі в покої... Незабаром
І молодого привелі.
(З весілля та в гусари).
Назавтра в гóрод одвезлі
Та й загодили в москалі!
Отак по нашому звичаю
Не думавши, кінчають!

А молода? Мабуть, без пари
Судилось Гóсподом зносить
Красу і молодість... Мов чари,
Розсипалось та розлилось...
І знову в люди довелось
Проситись в найми? Ні, не знову:
Вона вже панна покойóва,
Уже Марисею зовуть,
А не Мариною. Найпаче
Сердешній плакать не дають,
Вона ж сховається та й плаче.
Дурна! Їй шкода мужика
Та жаль святого сiряка.
А глянь лиш гарно кругом себе:
І раю крацого не треба!
Чого ти хочеш, — забажай,
Всього дадуть та ще й багато!
„Не треба“, кажеш, „дайте хату!“
Цього вже лучче й не благай!
Бо це... сама здорова знаєш...
Дивися, огирем яким
Сам пан круг тебе похожає:
Уже чи добрим, чи лихим,
А будеш панською ріднею,
Хіба повісишся!...

За нею

Прихóдила мати
У пана просити;
Звелів не пускати,
А як прийде — бити.
Що тут їй робити?
Пішла, ридаючи, в село:
Одним-одно дитя було,
Та й те пропало...
.....

Неначе ворон той летячи
Про непогоду людям криче,
Так я про сльози та печаль,
Та про байстрят отих ледачих,
Хоть і нікому їх не жаль,
Розказую та плачу.
Мені їх жаль!... Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу —
Людськеє серце пробивать,
Людськiї сльози проливать,
Щоб милость душу осiнила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дiвчаток, щоб навчились
Путя́ми добримися ходити,
Святого Гóспода любити
І брата милувати!...

Насилу

Прийшла додому, подивилась:
Цвiтiї за образом святим,
І на вiкнi стоять цвiтiї;
На стiнах фарбами хрести,
Неначе добрая картина,
Понамальованi... Марина!
І все Марина, все сама!...
Тiльки Мариночки нема...
І ледве, ледве вийшла з хати.
Пiшла на гóру, на проклятi
Палати глянуть, та й пішла
Аж до палат, пiд тином сiла
І нiч цiлiсiньку сидiла
Та плакала. Уже з села
Ватажники ватагу гнали,
А мати плакала, ридала.
Уже і сонечко зiшло,
Уже й зайшло, смеркати стало, —
Не йде, сердешная, в село,
Сидить пiд тином. Проганяли,
Уже й собаками цюкували, —
Не йде, та й годi...

А Марина в сукнi бiлiй,
Неначе бiлиця,
Богу молиться та плаче,
Замкнута в свiтлицi.
Опрiч пана, у свiтлицю

Ніхто не вступає,
Сам і їсти їй приносить,
І просить, благає,
Щоб на його подивилась,
Щоб утерла очі...
І дивитися не хоче
І їсти не хоче.
Мордується лях поганий,
Не зна, що й почати;
А Марина в'яне, сохне,
У білих палатах.
Уже й літо минулося,
Зима вже надворі;
А Марина сидить собі,
Уже й не говорить
І не плаче... Отак її
Доконав, небогу,
Той правитель... а все таки
Не вдіє нічого,
Хоч заріж її та й годі!
Така вже родилась!

Раз увечері зимою
Марина дивилась
На ліс чорний, а з-за лісу
Червоний діжою
Місяць сходив... — „І я колись
Була молодою!...“
Прощептала, задумалась,
Потім заспівала:

„Хата на помості,
Наїхали гості;
Розплітали коси
Та стрічки знімали,
А пан просить сала,
А чорт їсти просить.
Гуси, гуси білі
В ірій полетіли,
А сірі — на море!“
.....

Завили пси надворі,
Зареготалися псарі,
А пан, червоний — аж горить,
Іде в світлицю до Марини,
Як Кирик п'яний...

Ніби в хаті,
На холоді сердешна мати
Під тином, знай собі, сидить.
Стара неначе одуріла.
Мороз лютує, аж скрипить,
Луна червона побіліла,
І сторож боязно кричить,
Щоб злого пана не збудить.
Аж глядь! — палати зайнялися.
Пожар! Пожар!... І де взялися
Ті люди в Бога? Мов з землі
Родилися і тут росли,
Неначе хвилі напливали
Та на пожар той дивувались.
Та й диво там таки було!
Марина гола наголо
Перед будинком танцювала
У парі з матір'ю! і страх, —
З ножем окровленим в руках,
І приспівувала:

„Чи не це ж та кумася,
Що підтикалася?...
Як була я пані
В новому жупані, —
Паничі лицялись,
Руку цілували!...“

(До матері):

— А ви до мене на весілля
З того світу прийшли?
Мені вже й косу розплелі,
Та пан приїхав... Гиля! Гиля!
Чи то не гуси, — то пани!
Дивися — в ірій полетіли...
Агу! Гиля! До сатани,
До чорта в гості!... Чуєш? Чуєш?
У Кневі всі дзвони дзвонять.
Чи бачиш, он огонь горить,
А пан лежить собі, читає
І просить пити... А ти знаєш,
Що я зарізала його?...
Дивися! Онде головнею
Стоїть на комині... Чого,
Чого ти дивишся на неї?
Це мати! Мати! Не дивись!
А то з'їси. Ось на — давись!

(Дає дулі і співає):
„Полюбила москаля,
Та ще й зуби вискала!
Москалі, москалі
Запасок навезлі,
Паничі —
Дукачів,
А поповичі з міста

Навезли намиста!...
Бий, дзвоне, бий!
Хмару розбий!
Нехай хмара
На татари,
А сонечко на христьяни!
Бий, дзвоне, бий!“

МАТИ

Мариночко! Ходімо спать!

МАРИНА

Ходімо спать, бо завтра рано
До церкви підемо. Поганий —
Дивися! — лізе цілувать.
Ось тобі, на!...

МАТИ

Ходімо спать!
(До людей)
Хрищені люди, допоможіте!

МАРИНА

Беріть мене! Беріть, в'яжіте!
Ведіть до пана у світлицю!
А ти чи підеш подивиться,
Якою панною Марина
У пана взаперті сидить?
І в'яне, сохне, гине, гине
Твоя єдина дитина, —
Твоя Мариночка...

(Співає)

„Ой, гиля, гиля, сірії гуси!
Гиля на Дунай!
Зав'язала головоньку, —
Тепер сиди та думай!“
І пташкам воля, — в чистім полі
І пташкам в'єсело літать,
А я зов'янула в неволі.

(Плаче)

Хоча б намисто було взятъ,
Оце б повисилась... От бачиш,
Тепер і шкода!... Хоч топись!
Чого ж ти, мамо моя, плачеш?
Не плач, голубочко, дивись,
Це я, Мариночка твоя!
Дивися: чорная змія
По снігу лізе... Утечу!
У ірій знову полечу,
Бо я зозулею вже стала...
Чи він у гості не приходив?
Убили, мабуть, на війні...
А знаєш, снилося мені:
Удень неначе місяць сходив,
А ми гуляєм понад морем
Удвох собі. Дивлюся: зорі

Попадали неначе в воду,
Тільки осталася одна,
Одна-однісінька на небі, ---
А я, неначе нависна,
В Дунаєві шукаю броду,
З байстрам розхрістана бреду.
Сміються люди надо мною,
Зовуть покриткою, дурною;
І ти смієшся, а я плачу,
Ба ні, не плачу — регочу́сь...
Дивися, як я полечу́,
Бо я — сова...

Та й замахала,

Неначе крилами, руками
І пострибала чсрез двір
У поле, виючи, мов звір.
Пошкандибала стара мати
Свою Марину доганяти.
Пани до одного спеклись,
Неначе добрі поросята,
Згоріли білії палати,
А люди тихо розійшлись.
Марини й матері не стало...
Уже весною, як орали,
Два трупи на полі найшли
І на могилі поховали.

1848.
Кос-Арал.

ПРОРОК

Неначе праведних дітей,
Господь, любя своїх людей,
Послав на землю їм пророка —
Свою любов благовістить,
Святу правду возвістить.
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
Огнем невидимим пекли
Замерзлі душі. Полюбили
Того пророка, скрізь ходили
За ним і сльози, знай, лил
Навчені люди. І лукаві!

Господню святу славу
Розтлили... І чужим богам
Пожерли жертву! Омерзались,
І мужа свята... Горе вам! —
На стогнах каменем побили.
І праведно Господь великий
Мов на звірей тих лютих, диких,
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми покопать.
І — роде лютий і жестокий! —
Вомісто крótкого пророка —
Царя вам повелів надать!

1848.
Кос-Арал.
1859 року, грудня 18.

* * *

На ниву в жито уночі,
На полі, на роздоллі,
Зліталися поволи
Сичі.

Пожартувать,
Поміркувать,
Щоб бідне птаство заступить,
Орлине царство затопить
І геть спалить.

Орла ж повісить на тичині
І при такій годині
Республіку зробить!
І все б, здавалося? А ні!
Щоб не толочили пашні...
(Воно було б не диво,
Якби хто інший) на тій ниві
Сільце поставив, а то зирк —
Таки голісінький мужик

Поставив любо та й пішов
В копиці спать собі, а рано,
Не вмившись, зайшов
Гостей довідать... Та й погані, —
Усі до óдного сичі!
Оце тобі вари й печи!

Щоб не нести додому
Таке добро, то повбивав,
А інших гратися оддав,
Приборканих, воро́нам,
І не сказав нікому.

1948.
Кос-Арал.

* * *

Між ска́лами, неначе злодій,
Понад Дністром іде вночі
Козак. І дивиться йдучи
На каламутну темну воду,
Неначе ворогові в óчі,
Неначе вимовити хоче:
„Дністре, во́до каламутна!
Винеси на волю,
Або втопи, принамені,
Коли така доля!“
Та й роздягся на камені,
У воду кинувся, пливе,
Аж хвиля синяя реве,
І, ревучи, на той берег
Козака виносить.
Стрепенувся сіромаха:
І голий, і босий,
Та на волі, й більш нічого
У Бога не просить.
Постривай лиш: може, брате,
На чужому полі
Талану того попросиш
Та тієї долі...
Пішов собі темним яром
Та співав йдучи:
„Ой, із-під гори та із-під кручі
Ішли жомери п'ючи;
А за ними йде та чорнявая,
Та плаче-рида йдучи“.
Уже як хочете: хоч лайте,
Хоч і не лайте, й не читайте —
Про мене! Я і не прошу́, —
Для себе, братіки, спишу́,
Ще раз те оливо потрачу;
А, може, дасть Бог, і заплачу, —
То й буде з мене... Нумо знов!

Покинув матір і госпóду,
Покинув жінку; жаль та й годі!
На Бесарабію пішов
Оцей козак; погнало горе
До моря пити. Хоч говорять:
Аби файдá в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного запряжеш.
.....
Троха лишень, чи так?
Ще змалку з матір'ю старою
Ходив з торбами цей козак.
Отак і виріс сиротою
У наймах. Сказано — шарпак,
То й одружився собі так:
Узяв хорошу, та убогу, —
Звичайне, наймичку. А пан...
(І неталан наш і талан, —
Як кажуть люди, — все од Бога)
Наглядів, клятий! — Панські очі! —
Та й ну гостинці засилать.
Так і гостинців брать не хоче,
Не хоче й пана закохать!
Що тут робить? — За чоловіка,
Укоротивши йому віка...
А жінку можна привітать.
Трохи не сталося отак.
До нитки звівся мій козак,
Усе на панщині проклятій,
А був хазяїн...
.....
А жіночку свою любив,
І — Господи єдиний! —
Як те паня́, як ту дитину,
У намиста́х водив!
Та знемігся неборака, —

Хоч продавай хату
Та йди в найми! Отак його
Отой пан проклятий
Допік добре. А жіночка,
Мов цього й не знає, —
У доброму намистечку
В садочку гуляє,
Як та краля. — „Що тут робить?“
Сердега міркує:
„Покину їх та утечу.
Хто ж їх нагодує?
Хто догляне? Одна — стара,
Нездужає встати;
А друга — молодая,
Дума погуляти!
Як же його? Що діяти?
Горе мое, горе!“
Га й пішов, торбину взявши,
Іа синее море!
Пукать долі. Думав прийти
Га хоч жінку взяти, —
Стара мати і тут буде
Ііку доживати
Іа господі...

Так отак то
Трапляється в світі!
Думав жити, поживати
Та Бога хвалити,
А довслось на чужині
Тільки сльози лити, —
Більш нічого! Нудно йому
На чужому полі!
Всього надбав, роботяга,
Та не придбав долі,
Талану того святого...
Світ Божий немилый.
Нудно йому на чужині,
І добро остило!
Хочється хоч подивіться
На свій край, на милий,
На високії могили,
На степи широкі,
На садочок, на жіночку,
Кралю карооку!
Та й поплив Дністром на сей бік,
Покинувши волю,

Бродягою... О, Боже мій!
Яке ти, поле, —
Своє поле! Яке то ти
Широке, широке,
Як та воля!...

...
Прийшов додому уночі.
Стогнала мати на печі,
А жінка у коморі спала
(Бо пан нездужа). Жінка встала,
Неначе п'явка та впилась
І, мов водою, залилась
Дрібними, як горох, сльозами.
І це трапляється між нами,
Що ніж на серце наставля,
А сам цілує!... Ожила
Моя сердешна молодиця!
І де ті в Гóспода взялися
Усякі штучні іства?
Сама ж, неначе нежива,
На плечі пада... Напоїла,
І нагодувала,
І спать його, веселого,
В коморі поклала!...
Лежить собі неборака,
Думає-гадає:
„Як то будем мандрувати...“
І тихо дрімає...
А жіночка молодая
Кинулась до пана,
Розказала: „отак і так!...“
...
Любо та кохано
Прийшли, взяли сіромаху
Та й повезли з дому
Пройдисвіта, волоцюгу...
Прямо до прийому.

І там доля не кинула.
Дослуживсь до чину
Та й вернувся в село своє,
І служить покинув.
Уже матір поховали
Громадою люди,
І пан умер. А жіночка...

Московкою всюди
Хиляється... і по жидах
І по панах, боса...
Найшов її, подивився...
І, сивоволосий,
Підняв руки калічні
До святого Бога,
Заридав, як та дитина...
І — простив небогу!

Отак, люди, научайтесь
Ворогам прощати,
Як сей нсук!...
Де ж нам, грішним,
Добра цього взяти?

.
.

1848.
Кос-Арал.

* * *

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,

Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.

1848.
Кос-Арал.

* * *

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї,
То самотньому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша слава країна...
Аж бачу — там тільки добро,
Де нас нема.

В лиху годину,
Якось недавно довелось
Мені заїхати в Україну,
У те найкраще село, —
У те, де мати повивала
Мене малого і вночі
На свічку Богу заробляла,
Поклони тяжкій б'ючій,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину... Добре, мамо,
Що ти заранне спати лягла,
А то б ти Бога прокляла
За мій талан.

Аж страх погано
У тім хорошому селі:

Чорніше чорної землі
Блукають люди. Повсихали
Сади зелені; погнилі
Біленькі хати, поваялися;
Стави бур'яном поросли. .
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —
Німі на панцину ідуть
І діточок своїх ведуть.

.

І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини,
А препоганії панні
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани...

.

Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать!
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати — і мовчать!

А як не бачиш того лиха,
То скрізь здається любо, тихо,
І на Україні добро;
Між горами старий Дніпро,
Нсначе в молоці дитина,

Красується, любиться
На всю Україну.
А понад ним зеленіють
Широкої села,
А у селах у веселих
І люди веселі.
Воно б, може, так і сталось,
Якби не осталось
Сліду панського в Україні!...

1848.
Кос-Арал.

* * *

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я —
Для себе, братія моя!

Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти. І радують
Одинокую душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.

І радий я, і всеслий,
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.
Нехай летять додомоньку
Легенькі діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на світі.
І в сім'ї веселій тихо
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває,
Мати скаже: „Бодай тії
Діти не родились!“
А дівчина подумає:
„Я їх полюбила!“

1848.
Кос-Арал.
(1858.)

* * *

Коло гаю, в чистім полі,
На самій могилі,
Дві тополі високі —
Одна одну хилить.
І без вітру гойдаються,
Мов борються в полі.
Ото сестри чарівниці —
Отії тополі.

Закохалися обидві
В одного Івана;

А Іван, козак звичайний,
Обох їх не ганів,
А лицявся то з тією,
То з другою любо...
Поки в яру увечері
Під зеленим дубом
Не зійшлися усі троє.
„Отак то ти, кате,
Знущаєшся над сестрами!...“
І пішли шукати
Трути-зілля, щоб Івана

Завтра отруїти.
Найшли зілля, накопили
І стали варити;
Заплакали, заридали...
А нема де дітись:
Треба варить!

Наварили,
Йвана отруїли
Й поховали коло гаю
В полі на могилі.

І байдуже? Ні, не дуже.
Бо сестри ходили

Щодень Божий вранці-рано
Плакать над Іваном,
Поки самі потруїлись
Тим зіллям поганим.
А Бог людям на науку
Поставив їх в полі
На могилі тополями.
І ті тополі
Над Іваном, на могилі,
Коло того гаю,
І без вітру гойдаються,
І вітер гойдає.

1848.
Кос-Арал.
(1858.)

* * *

Якби мені червики,
То пішла б я на музики,
Горенько мое!

Червиків немає,
А музика грає, грає,
Жалю завдає!

Ой, піду я боса полем,
Пошукаю свою долю,
Доленько моя!

Глянь на мене, чорнобриву!
Моя доле неправдива,
Безталанна я!

Дівчаточка на музиках
У червоних черевиках, --
Я світом нужу...

Без розкоші, без любови,
Зношу свої чорні брови,
У наймах зношув!

1848.
Кос-Арал

* * *

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!

Тяжко, тяжело в світі жити
І нікого не любить,
Оksamитові жупани
Одинокій носить!

Полюбила б я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!

Батько, мати не сплять,
На сторіжжі стоять,
Не пускають саму мене
У садочок гулять!

А хоч пустять, то з ним,
З препоганим старим,
З моїм нелюбом багатим,
З моїм ворогом злим!

1848.
Кос-Арал.

* * *

Полюбилася я,
Одружилася я
З безталанним сиротою —
Така доля моя!

Люди гордії, злі
Розрізнили, взяли
Та повезли до прийому —
Оддали в москалі!

І московкою я,
Одинокою я
Старіюся в чужій хаті —
Така доля моя!

1848.
Кос-Арал.

* * *

Породила мене мати
У високих у палатах,
Шовком повилá.

У високих у палатах
Увесь вік свій дівувати,
Недоля моя!

У золоті, в оксамиті,
Мов та квіточка укрита,
Росла я, росла.

Як билина при долині,
В самотній самотині
Старіюся я.

І виросла я на диво:
Кароока, чорнобрива,
Білолиця.

На світ Божий не дивлюся,
Ні до кого не горну́ся...
А матір стару...

Убогого полюбила,
Мати заміж не пустила, —
Осталася я

Прости мене, моя мати!
Буду тебе проклинати,
Поки не умру.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Ой, я свого чоловіка
В дорогу послала,
А од шинку та до шинку
Стежечку топтала,
Та до куми заходила
Пшо́на позичати,
Отих дітей годувати
В нетопленій хаті.
І нагодувала,
І спати поклала,

Сама пішла до дядка
Добувати п'ятака,
Та й заночувала.
А із Криму чоловік
Ледве ноги доволік.
Воли поздихали,
Вози поламалися,
З батіжками чумаченьки
Додому вертались.
Увійшов у хату,

Ударивсь об поли:
Лазять діти у запічку
Голодні і голі.
„А де ваша, діти, мати?“ —

Сердешний питає,
„Тату! тату! Наша мати
У шинку гуляє“.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Ой, виострю товариша,
Засуну в халву
Та піду шукати правди
І тієї слави.
Ой, піду я не лугами
І не берегами,
А піду я не шляхами,
А понад шляхами.
Та спитаю в жидовина,
В багатого пана,

У шляхтича поганого
В поганім жупані.
І у ченця, як трапиться —
Нехай не гуляє,
А святе письмо читає,
Людей поучає,
Щоб брат брата не різали,
Та не окрадали,
Та в москалі вдовиченка
Щоб не оддавали.

1848.
Кос-Арал.

* * *

По улиці вітер віє
Та сніг замітає.
По улиці попідтинню
Вдова шкандибає
Під дзвіницю, сердешная,
Руки простягати
До тих самих, до багатих,
Що сина в салдати

Позаторік заголили.
А думала жити...
Хоч на старість у невістки
В добрі одпочити.
Не довелось!... Виблагала
Тую копійчину...
Та Пречистій поставила
Свічечку за сина...

1848.
Кос-Арал.
(1858)

* * *

Ой, сяду я під хатою,
На улицу гляну,
Як то ті дівчаточка
Без своєї Ганни,
Без моєї Ганнусеньки
У хрещика грають?

І граються невесело,
І не так співають
Дівчаточка... А моєї
Голубки немає:
У свекрухи десь воркує,
Мене виглядає.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Закувала зозуленька
В зеленому гаї,
Заплакала дівчинонька —
Дружини немає.

А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточкі за водою,
Пливуть з цього світа.

Якби були батько, мати
Та були б багаті,
Було б кому полюбити,
Було б кому взяти.

А то нема, сиротою
Отак і загину,
Дівуючи в самотині,
Дснебудь під тином.

1848.
Кос-Арал.

ШВАЧКА

„Ой, не п'ється горілочка,
Не п'ються й меді;
Не будете шинкувати,
Погані жиди!
Ой, не п'ється горілочка,
А я буду п'ять;
Не будете вражі ляхи
В Україні жить!
Ходім, брати, у неділю
У Хвастов гуляти,
Та надінем вражим ляхам
Кошульську білу, —
Ні, не білу, а червону...
Ходім, погуляєм,
Та в пригоді свого батька
Старого згадаєм,
Поковника хвастовського,
Славного Семена.
Ходім, брати! Не згинете,
Хлопці, коло мене!“

В Переп'яті * гайдамаки
Нишком ночували;
До схід сонця у Хвастові
Хлоп'ята гуляли.

Ой, не п'ються пива, меди
Не п'ється вода,
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда.

Заболіла головонька,
Забодів живіт,
Упав чумак коло воза,
Упав та й лежить.

* Могіла. Т. Ш.

Прийди з того Межигор'я,
Наш славний Палю,
Подивися, що той Швачка
У Хвастові діє!
Добре діє!... У Хвастові,
У славному місті,
Покотилось ляхів, жидів
Не сто і не двісті,
А тисячі. А майдани
Кров почервонила,
А оранди з костьолами,
Мов свічки, згоріли.
В самім замку невеличку
Церковку святую
Не спалено. Отам Швачка
Співа: „алиуя!“
Хвалить Господа, веселий,
І каже сідлати
Коня свого вороного:
Має погуляти
У Бихові, славнім місті,
З Левченком укупі,
Потоптати жидівського
Й шляхетського трупу.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Із Одеси преславної
Завезли чуму;
Покинули товариша, —
Горенько йому!

Воли його коло воза
Понуро стоять,
А із степу гайворони
До його лстять.

„Ой, не клюйте, гайворони,
Чумацького трупу:
Наклювавшись, подохнете
Коло мене вкупі.

Ой, полстїть, гайворони
Мої сизокрилі,

До батечка та скажіте,
Щоб службу служили

Та за мою грїшну душу
Псалтир прочитали,
А дївчині молоденькій
Скажіть, щоб не ждала!“

1848.
Кос-Арал.

* * *

На улиці невесело,
В хаті батько лає,
А до вдови на досвітки
Мати не пускає.
Що ж мені робити?
Де мені подїтись?
Чи то з іншим полюбитись,
Чи то утопитись?

Ой, надїну я сержки
І добре намисто
Та піду я на ярмарок
В недїлю на місто.
Скажу йому: „Сватай мене
Або одчепися!
Бо як мені у матері —
То лучче топиться!“

1848.
Кос-Арал.

* * *

У тієї Катерини
Хата на помості,
Із славного Запорожжя
Наїхали гості.
Один Семен Босий,
Другий Іван Голий,
Третій славний вдовиченко —
Іван Ярошенко.
„Зїздили ми Польщу
І всю Україну,
А не бачили такої,
Як се Катерина!“
Один каже: „Брате,
Якби я багатий,
То оддав би все золото
Ощїй Катерині
За одну годину!“
Другий каже: „Друже,
Якби я був дужий,
То оддав би я всю силу
За одну годину
Ощїй Катерині!“

Третій каже: „Діти,
Нема того в світі,
Чого б мені не зробити
Для цієї Катерини
За одну годину!“

Катерина задумалась
І третьому каже:
„Єсть у мене брат єдиний
У неволі вражїй,
У Криму десь пропадає.
Хто його доставе,
То той мені, запорожці,
Дружиною стане!“

Разом повставали,
Коней посїддали,
Поїхали визволяти
Катриного брата.
Один утопився
У Дніпровім гирлі,
Другого в Козлові

На кіл посадили,
Третій, Іван Ярошенко,
Славний вдовиченко,
З лютої неволі,
Із Бакчисараю,
Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
У великій хаті:
„Вставай, вставай, Катерино,
Брата зустрічати!“
Катерина подивилась
Та й заголосила:

„Це не брат мій, це — мій милий,
Я тебе дурила...“
„Одурила!...“ І Катрина
Додолу скотилась
Головонька... „Ходім, брате,
З поганої хати!“
Поїхали запорожці
Вітер доганяти.

Катерину чорнобриву
В полі поховали,
А славнії запорожці
В степу побратались.

1848.
Кос-Арал.

* *

Із-за гаю сонце сходить,
За гай і заходить;
По долині увечері
Козак смутний ходить.

Ходить він годину,
Ходить він і другу.
Не виходить чорнобрива
Із темного луку,

Не виходить зрадливая...
А з яру та з лісу,
З собаками та псарями,
Іде пан гульвіса.

Цькують його собаками,
Крутять назад руки
І завдають козакові
Смертельнії муки;

У льох його, молодого,
Той пан замикає,
А дівчину покриткою
По світу пускає...

1848.
Кос-Арал.

* *

Ой, пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.
А другая тая,
Розлучниця злая,
Багата сусідонька,
Вдова молодая.
А я вчора з нею,
З сією змією,
В полі плоскінь вибирала

Та все й розказала,
Що як мене любить,
Женитися буде,
І до себе злую суку
Просила в приданні.
Йване мій, Йване,
Друже мій коханий,
Побий тебе сила Божа
На наглій дорозі!

1848.
Кос-Арал.

* * *

Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть жалкуючи,
Плачучи осудять,
І попросять тебе в хату,
І будуть вітати,
І питать тебе про тебе,
Щоб потім сміятись,

Щоб з тебе сміятись,
Щоб тебе добити...
Без ворогів можна в світі
Якнебудь прожити.
А ці добрі люди
Найдуть тебе всюди,
І на тім світі, добряги,
Тебе не забудуть!

1848.
Кос-Арал.

* * *

Ой, люлі, люлі, моя дитино,
Вдень і вночі...
Підеш, мій сину, по Україні,
Нас клснучи.

Мене не стане, — не йди між люди —
Іди ти в гай.
Гай не питає й бачить не буде, —
Там і гуляй!

Сину мій, сину! Не клени тата,
Не пом'яни!
Мене прокляту, я — твоя мати,
Мене клени!...

Найдеш у гаї тую калину,
То й пригорнись,
Бо я любила, моя дитино,
Її колісь.

Як підеш в села, у тії хати,
То не журись,
А як побачиш з дітками матір,
То — не дивись!..

1848.
Кос-Арал.

* * *

Ой, чого ти почорніло,
Зеленее поле?
— Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили;
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...

Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю...
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю, —
Будете орати
Мене стиха, та, орючи,
Долю проклинати...

1848.
Кос-Арал.

* * *

Туман, туман долиною —
Добре жити з родиною;
А ще лучче за горою
З дружиною молодою.

Ой, піду я темним гаєм —
Дружиноньки пошукаю.
„Де ти? Де ти? Озовися!
Прийди, серце, пригорнися!

Нумо, серце, лицятися
Та поїдем вінчатися,
Щоб не знали батько й мати,
Де ми будем ночувати!“

Одружилась, заховалась,
Бодай була не кохалась!
Легше було б самій жити,
Як з тобою в світі битись.

1848.
Кос-Арал.

* * *

У неділеньку святую,
У досвітнюю годину,
У славному-преславному
Місті — в Чигирині
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебную громаду
Докупи скликали.
З святими корогвами
Та з пречесними образами
Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та Божа пчола гуде.
З монастиря святого
У золоті, аж сяє,
Сам архимандрит вихожає,
Акафист читає,
Поклони покладає.
Поважно та тихо
У раннюю пору
На високу гору
Сходилися полковники.
І військо, як море,
З знаменами, з бунчуками
З луку виступало,
Та на трубах виграло,
І на горі разом стало.
Замовкли гармати,
Оніміли дзвони,
І громада покладає

Земнії поклони.
Молебствіє архимандрит
Сам на горі править,
Святого Бога просить, хвалить,
Щоб дав їм мудрости дознати,
Гетьмана доброго обрати.
І одnogласне, одностайне
Громада вибрала гетьмана,
Преславного Лободу Івана,
Лицаря старого,
Брата військового.
У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
Знаменами, бунчуками
Гетьмана укрили.
Гетьман старий ридає,
До Бога руки знімає,
Три поклони покладає
Великій громаді
І, мов дзвоном дзвонить,
Говорить:
„Спасибі вам, панове-молодці,
Преславнії запорожці,
За честь, за славу, за повагу,
Що ви мені учинили,
А ще б краще ви зробили,
Якби замість старого
Та обрали молодого
Завзятого молодця,

Преславного запорожця
Павла́ Кравченка-Наливайка.
Я стар чоловік, нездужаю встати,
Буду йому пораду давати,
По-батьківській научати,
Як на ляха стати.
Тепер прелютая година
На нашій славній Україні.
Не мсні вас, братця,
На ляха водити.
Не мені тепер, старому,
Булаву носити.

Нехай носить Наливайко
Козакам на славу,
Щоб лякались вражі ляхи
У своїй Варшаві!“

Громада чмелем загула,
У дзвони задзвонили,
Гармата зарсвла,
І бунчуками вкрили
Преславного запорожця
Павла́ Кравченка-Наливайка.

1848.
Кос-Арал.

* *

У перéтику ходила
По оріхи,
Мірошника полюбила
Для потіхи.
Мельник меле, шерстув,
Обернеться, поцілув —
Для потіхи.

У перетику ходила
Я по дрóва
Та бондаря полюбила
Чорноброва.
Бондар відра набиває,
Мене горне, пригортає —
Чорноброву.

У перетику ходила
По опéньки,
Лимаренка полюбила
Молодєнька.
Лимар кичку зашиває,
Мене горне, обнімає —
Молодєньку.

Коли хочеш добре знати,
Моя мати,
Кого будеш попереду
Зятем звати —
Усіх, усіх, моя мамо,
У неділеньку зятями
Будеш звати.

1848.
Кос-Арал.

* *

У неділеньку та ранéсенько,
Ще сонечко не зіходило,
А я, молодєнька,
На шлях, на дорогу
Невеселая виходила.
Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Мого молодого
Чумака з дороги

Зустрічати.
Ой, зустрілась я
За тими лозами
Та з чумацькими возами:
Ідуть його воли,
Воли половії,
Ідуть, ремигають,
А чумачєнька мого молодого
Коло воликів немає.

Ой, копали йому в степу при дорозі
Та притиками яму,
Завернули його у тую рогожу —
Та й спустили Івана

У ту яму глибокую
На високій могилі.
Ой, Боже милий, — милий, милосердий!
А я так його любила!...

1848.
Кос-Арал.

* * *

Не тополю високою
Вітер нагинає —
Дівчинька одинока
Долю зневажає.
„Бодай тобі, доле,
У морі втопитись,
Що не даєш мені й досі
Ні з ким полюбитись!

Як дівчата цілються,
Як їх обнімають,
І що́ тоді їм діється —
Я й досі не знаю...
І не знатиму. Ой, мамо!
Страшно дівувати,
Увесь вік свій дівувати,
Ні з ким не кохатись“.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Утоптала стежечку
Через яр,
Через гору, серденько,
На базар.
Продавала бублики
Козакам,
Вторгувала, серденько,
П'ятака.
Я два шаги, два шаги
Прошила,

За копійку дудника
Найняла.
Заграй мені, дуднику,
На дуду,
Нехай своє лишенько
Забуду!
Отака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько, —
Вийду я!

1848.
Кос-Арал.

* * *

І широкою долину,
І високою могилу,
І вечірною годину,
І що снилось-говорилось —
Не забуду я.

Та що з того? Не побрались,
Розійшлися, мов не знались.
А тим часом дорогії
Літа тії молодії
Марне пронеслись.

Помарніли ми обое:
Я — в неволі, ти — вдовою,
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії годі,
Як жили колись.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Навгороді коло броду
Барвінок не сходить;
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить.

Навгороді коло броду
Верба похилилась;
Зажурилась чорнобрива,
Тяжко зажурилась.

Навгороді коло тину
Сохне на тичині
Хміль зелений; не виходить
Дівчина з хатини.

Плаче, плаче та ридає,
Як рибонька б'ється...
А над нею, молодою,
Поганець сміється.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Якби мені, мамо, намисто,
То пішла б я завтра на місто;
А на місті, мамо, на місті
Грає, мамо, музика троїста.
А дівчата з парубками
Лицяються... Мамо, мамо!
Безталанна я!

Ой, піду я Богу помолюся,
Та піду я у найми наймуся,
Та куплю я, мамо, червики,
Та найму я троїсті музики.
Нехай люди не здивують,
Як я, мамо, потанцюю...
Доленько моя!

Не дай мені вік дівувати,
Коси мої плести-заплітати,
Бровенята дóма зносити,
В самотині віку дожити!
А поки я заробляю,
Чорні брови полиняють...
Безталанна я!

1848.
Кос-Арал.

* * *

„Не хочу я женитися,
Не хочу я братись,
Не хочу я у запічку
Дітей годувати;
Не хочу я, моя мати,
За плутом ходити,
Оксамитові жупани
На риллі носити.
А піду я одружуся
З моїм вірним другом,
З славним батьком запорозьким
Та з Великим Лугом.

На Хортиці у матері
Буду добре жити,
У оксамиті ходити,
Медй-вина пити!“
Пішов козак нерозумний
Слави добувати.
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой, згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:
„Нема мого сина Йвана,
І немає вісти!“

Не через два, не три літа,
Не через чотири
Вернувся наш запорожець
Як та хиря-хиря,
Обідраний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожжя
І сердешна мати!
Нема кому привітати,
Ні з ким пожуритись, —

Треба було б молодому,
Треба б одружитись.
Минулися молодії
Веселії літа, —
Немає з ким остиглого
Серденька нагріти.
Нема кому зустрінути,
Затопити хату,
Нема кому води тії
Каліці подати!

1848.
Кос-Арал.

ЧУМА

Чумá з лопатою ходила,
Та гробовища рила, рила,
Та трупом, трупом начиняла,
І „со святими“ не співала,
Чи городом, чи то селом
Мете собі, як помелом.
Весна. Садочки зацвілі,
Неначе полотном укриті,
Росою Божою умиті,
Біліють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами темними, лугами.
А люди бідні в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися у хатах
Та й мруть. По улицях воли
Ревуть голодні, на городі
Пасуться коні, — не виходить
Ніхто загнать, нагодувать,
Неначе люди тії сплять.
Заснули, — добре, знать, заснули,
Святу неділеньку забули,
Бо дзвона вже давно не чуť.
Сумують комині без диму,
А за городами, за тином
Могили чорні ростуть.
Під хатами, поміж садами,
Зашиті в шкуру і в смолі,
Гробокопательі в селі

Волочать трупи ланцюгами
За цáрину, — і засипають
Без домовини. Дні минають,
Минають місяці. Село
Навік замовкло, оніміло
І кропивою поросло.
Гробокопательі ходили,
Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов вранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати, —
Під хатами і погнилі.

Мов оазис в чистім полі,
Село зеленіє.
Ніхто в його не заходить,
Тільки вітер віє
Та розносить жовте листя
По жовтому полю.
Довго воно зеленіло,
Поки люди з поля
Пожарище не пустили
Та не запалили
Села того зеленого.
Згоріло, зотліло,
Попіл вітром розмахало,
І сліду не стало.
Отаке то людям горе
Чумá виробляла!

1848.
Кос-Арал.

І знов мені не привезла́
Нічого пошта з України...
За грішнії, мабуть, діла́
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про тее знать, за що караюсь;
Та й знать не хочеться мені!
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселіі случа́ї
І невеселіі ті дні,
Що пронесліся надо мною
В моїй Україні колись...
Колись божились та клялісь,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без слюз, роси тії святої.
І довелося знов мені

* *
Людей на старості... Ні, ні!
Вони з холери повмирили,
А то б хоч клаптик переслали
Того паперу

Ой, із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад морем,
Та розважу своє горе.
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже.

1848.
Кос-Арал.

* * *
В неволі, в самоті немає,
Нема з ким серце поеднать.
То сам собі оце шукаю
Когось то, з ним щоб розмовлять.
Шукаю Бога, — а нахожу
Таке, що цур йому й казать!
От що зробили з мене го́ди
Та безталання; та ще й те,
Що літечко моє святе

Минуло хмарно, що немає
Ніже єдиного случая́ю,
Щоб до ладу було згадать.
А душу треба розважать,
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого... Не чуть, —
І мов у полі сніг заносить
Неохолонувший ще труп.

1848.
Кос-Арал.

* * *
Ой, умер старий батько
І старенькая мати,
Та нема кому щиро́ї
Тії радоньки дати.
Що мені на світі,
Сироті, робити?
Чи йти в люди жити,
Чи дома журитись?
Ой, піду я в гай зелений,
Посажу я руту;

Якщо зійде моя рута —
Остануся тута.
Прийде милий в мою хату
Хаяїнувати;
А як же ні, то я піду
Доленьки шукати.
Посходила тая рута,
В гаї зеленіє.
А дівчина-сиротина
У наймах марніє!

1848.
Кос-Арал.

* *

Не вернувся із походу
Гусарин-москаль.
Чого ж мені його шкода,
Чого його жаль?
Що на йому жупан куцїй,
Що гусарин чорноусий,
Що Машою звав?

Ні, не того мені шкода, —
А марніє моя врода,
Люди не беруть;
А на улиці дівчата
Насміхаються, прокляті,
„Гусаркою“ звать.

1848.
Кос-Арал.

* *

У Вільні, городі преславнім,
Оце случилось недавно.
Ще був тоді... От як на те
Не вбгаю в віршу цього слова...
Тоді здоровий-прездоровий
Зробили з його лазарет,
А бакалярів розігнали
За те, що шапки не ламали
У Острій Брамі... Дурня знать
По походу. Отже назвать,
Йй-Богу я його не вмю,
Того студента. Що ж нам діять?
То синок був литовської
Гордої графині:
І хороше, і багате,
І одна дитина,
І училось не паничем,
І шапку знімало
В Острій Брамі. Добре було,
Та лихо спіткало!
Улюбилось, сердешне —
Було молодеє —
У жидівку молодую
Та й думало з нею,
Щоб цього не знала мати,
Звичайне побратись,
Бо не можна ради дати,
Що то за проклята!
Мов змальована, сиділа
До самої ночі
Перед вікном і втирала
Заплакані очі.

Бо й вона таки любила,
І страх як любила!
Та на бульвар виходила,
І в школу ходила
Усе з батьком, то й не можна
Було ради дати;
І банкир якийсь із Любська *
Жидівочку сватав.
Що тут на світі робити?
Хоч іти топитись
До Закрету: не хочеться
Без жидівки жити
Студентові. А жид старий —
Ніби тее знає,
Дочку свою одиноку
В хаті замикає,
Як іде до лавок вранці,
І найма сторожу,
Стару Рухлю. Ні, небоже,
Рухля не pomoже!
Уже де вона на світі
Роман сей читала
З шовковою драбинкою —
І Рухля не знала;
Може, сама догадалась.
Тільки заходилась
Та сплела й собі такую,
І вночі спустилась
До студента на улицю.
І де б утікати,
А вони (звичайне, діти!)
Любо цілуватись

* Любськ — замок над Вілією. Т. Ш.

Коло воріт заходились.
А жид ізнадвору,
Мов скажений, вибігає
З сокирою! Горє!
Горє тобі, стара мати!
Нема твого сина:
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.
Горє тобі, мати!
Жидівочка... (Де та сила
Взялася в дитяти?)
Вихватила ту сокиру
І батькові в груди
Аж по обух вгородила!

Отакє то чудо
У тім місті прєславному,
У тій Вільні сталось.

Дивувались довго люди:
Де вона сховалась,
Жидівочка та гадюча,
Що батька убила?
А вона вночі любенько
В Вілії втопилась,
Бо найшли її в Закрєті, —
Там і поховали.
А графиня без дитини,
Сердєшна, осталась;
Поїхала у Рим, кажуть,
Та дєсь опинилась,
Та з маркізом якимсь голим,
Кажуть, одружились.
Може й брєшуть, бо, звичайне
На те вони люди:
І вдовицю не забудуть,
І тую осудять.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Заступила чорна хмара
Та білую хмару.
Виступили з-за Лиману
З турками татари.
Із Полісся шляхта лізе,
А гетьман-попович
Із-за Дніпра назирає —
Дурний Самойлович
З Ромоданом. Мов та галич,
Вкрили Україну
Та й клюють елико-мога.
А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
Запорозький брате!
Нездужаєш чи боїшся
На ворога стати?!
„Не боюсь я, отамани,
Та жаль України!“
І заплакав Дорошенко,
Як тая дитина.
„Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову!...
Возьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,

Та однесіть москалеві:
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.
А я, браті запорожці,
Возьму собі рясу
Та піду покони бити
В Межигір до Спаса“.

Задзвонили в усі дзвони,
Гармати гримали;
У дві лави задніпрянці
З москалями стали
Аж на мило — між лавами
Понєсли клейноди...
Годі тобі, Петре, пити
Із Тясмина воду!
Положили ті клейноди
Попенкові в ноги.
Іди, Петре, в Межигір'я
Молитися Богу!
Не пустили Дорошенка, —
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,

В Сосницю послали.
А з Сосниці в Ярополче
Віку доживати.
Отак тобі довелось,
Запорозький брате!...

Виглянуло над Чигрином
Сонце із-за хмари,
Потягли в свої улуси
З турками татари.
А ляхи з своїм Чарнецьким,
З поганим Степаном,
Запалили церкву Божу,
І кості Богдана
Й Тимошеві в Субботіві
Гарненько спалили
Та й пішли собі у Польщу,
Мов добре зробили.
А москалі з Ромоданом
В неділеньку рано
Пішли собі з поповичем
Шляхом Ромоданом.

Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі,
Та й умер з нудьги. Остило
Волочить кайдани!
І забули в Україні
Славного гетьмана.
Тільки ти, святий Ростовський,
Згадав у темниці
Свого друга великого,
І звелів капицю
Над гетьманом змурувати
І Богу молитись
За гетьмана, панахиду
За Петра служити.
І досі ще щорік Божий,
Як день той настане,
Ідуть править панахиду
Над нашим гетьманом
В Ярополчі.

1848.
Кос-Арал.

* * *

Не додому вночі йдучи
З куминої хати
І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате.
А як прийде нудьга в гості
Та й на ніч засяде,
Отоді мене, мій друже,
Зови на пораду.
Отоді згадай в пустині,
Далеко над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе боре,
Як він, свої думи тії
І серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молитесь Богу,
Та згадає Україну
І тебе, мій друже,
Та іноді й пожуриється —
Звичайне, не дуже,

А так тільки... Надворі, бач,
Наступає свято...
Тяжко його, друже-брате,
Самому стрічати
У пустині... Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молитись
Підуть люди... Завтра ж рано
Завиве голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь — мою хату.
Отак мені доведеться
Свято зустрічати!

Що ж діяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.
А ти, друже мій єдиний,

Як маеш журитись,
Прочитай одю цидулу
І знай, що на світі
Тільки й тяжко, що в пустині
У неволі жити.

Та й там живуть, хоч погано...
Що ж діяти маю?
Треба б вмерти. Так надія,
Брате, не вмирає.

24. XII. 1848.
Кос-Арал.

* * *

Неначе стéпом чумаки
Уосени верству проходять,
Так і мене минають го́ди,
А я й байдуже! Книжечки
Мережаю та начиняю
Таки віршами. Розважаю
Дурную голову свою.

Та кайдані собі кую
(Як ці добродії дознають).

Та вже ж нехай хоч розіпнуть,
А я без вірші не улежу.
Уже два годи промережав,
І третій в добрий час почну.

1849.
Кос-Арал.

СОТНИК

У Оглаві... Чи по знаку
Кому цей Оглав білохатий?
Троха лиш! Треба розказати,
Щоб з жалю не зробить сміху.
Од Бориспóля недалеко, —
А буде так, як Бориспóль, —
І досі ще стоїть любенько
Рядок на вигоні топóль.
Неначе з Оглава дівчата
Ватагу вийшли виглядати,
Та й стали.

Буде вже давно —

Отут, бувало, із-за тину
Вилась квасоля по тичині;
І з оболонками вікно
В садочок літом одчинялось.
І хата, бачите, була
За тинном, сотникова хата.
А сотник був собі багатий,
То в його знаєте, росло
На Божій хárчі за дитину
Чиесь байстря. А, може, й так
Узяв собі старий козак
Чюю сирітку за дитину
Та й доглядав в затишку,

Як квіточку, чужу дочку.
А сина (сотник був жонатий,
Та жінка вмерла) — сина дав
У бурсу в Київ обучатись.
А сам Настусю піджидав,
Таки годованку, щоб з нею
Собі зробитися ріднею:
Не сина з нею поеднать,
А забандюрилось старому
Самому в дурнях побувать.
А щоб не знать було нікому,
То ще й не радився ні з ким,
А тільки сам собі гадає...
А жіночки... лихий їх знає! —
Уже сміялися над ним!
Вони цю страву носом чують...
.

Сидить сотник на причілку
Та думку гадає,
А Настуся по садочку
Пташкою лігає;
То посидить коло його,
Руку поцілує,
То усами страшеними

Сивими пустує, —
Ну, звичайне, як дитина,
Пестує старого.
А старому не до того:
Іншого якогось,
Гріховного пестування
Старе тіло просить!...
І пальцями старий сотник
Настусині коси,

Мов дві гадини великі,
Докупи сплітає,
То розплете та круг шиї
Тричі обмотає!..
А вона, моя голубка,
Нічого не знає, —
Мов кошеня на припічку,
З старим котом грає...

СОТНИК

Та одчепись, божевільна!
Дивись лишень: коси,
Мов русалка, розтріпала...

А чому ти й досі
Ніколи не вплетеш кісники,
Оті, що тітка привезла?

НАСТУСЯ

Якби пустили на музики,
То я б кісники заплелá,
Наділа б жовті черевики,

Червону б юпку одягла,
Заквітчала б барвінком коси...

СОТНИК

Стривай, стривай, простоволоса!
Дурненька: де б же ти взяла
Того барвінку завітчатись?

НАСТУСЯ

А коло тину! Там такий
Поріс зелений, та хрещатий,
Та синій! Синій — голубий
Зацвів...

СОТНИК

Не будеш дівувати!

НАСТУСЯ

А що ж, умру хібá?

СОТНИК

Ба ні!
А снилось восени мені, —
Тоді, як щéпи ми щéпили, —

Як приймуться... мені приснилось...
Як приймуться, то восени
Ти вийдеш заміж.

НАСТУСЯ

Схаменись!
І щєпи ваші поламаю!...

СОТНИК

І як барвінок зацвіте...

НАСТУСЯ

То я й барвінок позриваю!

СОТНИК

А од весілля не втечеш!

НАСТУСЯ

Ба ні, втечу та ще й заплачу! (Плаче)

СОТНИК

Дурна ти, Насте, як я бачу:
І посміяться не даси!
Хібá не бачиш, — я жартую.

Піди лиш скрипку принеси
Та злиха гарно потанцюєш,
А я заграю.

НАСТУСЯ

Добре, тату!
(І веселенька — шасть у хату!)

СОТНИК

Ні, трохи треба подождать.
Воно б то так!... Та от що, брате:
Лігá не ждуть! Лігá летять,
А думка проклята марою

До серця так і приросла...
— А ти вже й скрипку принесла?
Яку ж ми вчистимо з тобою?

НАСТУСЯ

Е, ні! Стривайте! Цур, не грать!
А то не буду й танцювать,

Поки барвінку не нарву
Та не заквітчаюсь. Я зáраз!

(Іде недалечко, рве барвінок, квітчається і співає. А сотник налагоджує скрипку.)

СОТНИК

Отже одна вже й увірвалась.
Стривай, і другу увірву!

НАСТУСЯ

(Вертається заквітчана співаючи)

Якби мені крила, крила,
Соколинїї,
Полетіла б я за милим,
За дружиною.

Полетіла б у діброву,
У зелений гай, —
Полетіла б, чорноброва,
За тихий Дунай!

(Тим часом, як вона співає, у садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку, в зелених шараварах, з торбиною за плечима і з нагаєм.)

ПЕТРО

З тим днем, що сьогодні! Боже помагай!

НАСТУСЯ

Тату! Тату! Петро, Петро! Із Києва прийшов!

СОТНИК

А, видом-видати, слихом-слихати! Чи по волі, чи по неволі?

ПЕТРО

По волі, тату, та ще й богословом.

СОТНИК

Ов!

НАСТУСЯ

Богословом?! Аж страшно!

СОТНИК

Дурна, чого ти боїшся! (Підходить до сина, хрестить його й цілує)
Боже тебе благослови, моя дитино! Настусю! Поведи його в покої та нагодуй,
бо він ще, може, й не обідав.

ПЕТРО

Та таки й так. (Іде в світлицю з Настусею.)

СОТНИК (сам)

І дарував же мені Бог
Таке дитя, такого сина!
І богослов уже... Причина,
Причина мудрая. (Задумується) Чого?
Чого я думаю? У попи,
А як не схоче, то на Січ —

І там не згине вражий хлопець.
Іти лиш в хату... От ще річ:
Заставить треба богослова,
Щоб дома байдиків не бив,
Щоб він гуляючи навчив
Настусю заповідь, щоб знову

Не довелося дяка наймать,
Як для покойної. А знаю, —
Без цього вже не повинчає
Отць Хома... Піти сказать,
А то забуду... (Іде в хату)

Жить би, жить, хвалити Бога,
Кохатися в дітях, —
Так же ні: самому треба
Себе одурити,
Оженилися старому
На такій дитині!
Схамснися, не женися:
І вона загине,
І сам сивим посмішищем
Будеш в своїй хаті,
Будеш сам оте весілля
Повік проклинати,
Будеш плакати, і нікому
Ті сльози старечі
Буде втерти! Не женися!
І гич не до речі!

Дивися: рай кругом тебе
І діти, як квіти.
За що ж ти їх, молоденькі,
Думаєш убити?
Ні, старий мій чепуріться,
Аж бридко дивіться!
А Настуся з богословом
Заповіді вчитьсья.
Он дивіться: у садочок
Вийшли погуляти, —
Удвох собі похожають,
Мов ті голуб'ята.
А старого нема дома.
То їм — своя воля
Награтися. Дивіться:
Так коло тополі
Стали собі та й дивляться
Одно на другого.
Отак ангели святії
Дивляться на Бога,
Як вони одно на друге.
І Петрусь питає:

ПЕТРО

Чом же ти оце, Настусю,
Справді не читаєш?

НАСТУСЯ

А хібá я школяр, чи що? Не хочу, та й годі!

ПЕТРО

Хоч одну невелику заповідь сьогодні вивчи, хоч п'яту!

НАСТУСЯ

І п'ятої, і шостої, — ніякої не хочу!

ПЕТРО

То ніп і не вінчатиме ніколи, як не вмітимеш!

НАСТУСЯ

Байдуже, нехай собі не вінчає.

ПЕТРО

А зо мною?

НАСТУСЯ

І з тобою нехай собі... Е, ні! Нехай повінчає!

ПЕТРО

Та читай же! А то...

НАСТУСЯ

А то що ти зробиш?

ПЕТРО

Поцілую. Ось побачиш!

НАСТУСЯ

Хоч як хочеш цілуй собі, а я таки не читатиму!

ПЕТРО (цілує її і примовляє)

Оце тобі раз! Оце тобі два!...

(А сотник виглядає з-за тину і входить в хату, не давши знаку.)

НАСТУСЯ (пручається)

Годі бо вже, годі! Незабаром батько прийде — треба справді читать.

ПЕТРО

А! тепер і читать!

СОТНИК (виходить з хати)

Діти! Годі вже вам учитись! Чи не час обідать?

(Петро і Настуся мовчки ідуть у хату)

СОТНИК (сам)

Навчилась, нічого сказати!
Оце дитина! Ні, Настусю,
Я коло тебе захожусь
Тепер, лебедонько, не так!
Поки сто раз не поцілує,
Й читать не хоче! А бурсак!...
Собачий сину, знаєш смак!
Ось я тебе попомуштрую —
Не так, як в бурсі!... Помелом!

Щоб духу в хаті не було!
Великий світ наш — не загинеш!
Дивися пся його личина!
Оце то так, що богослов —
У батька краде! Добре, свату!
Які то стали люди злі!...
А що то діється у хаті?
Там знову, знать, мої малі
Читають... Треба розігнати.

Отакі батьки на світі —
Нащо вони дітям?
На наругу перед Богом!
А шануйте, чтіте,
Поважайте його, діти,

Бо то батько сивий,
Батько мудрий! Добре отим
Сиротам щасливим,
Що не мають отих батьків,
То й не согрішають.

НАСТУСЯ (вибігає заплакана з хати)

Не дав і пообідать,
В Київ проганяє.
А, Боже мій милостивий!
Що мені робити?
Помандрую! (Дивиться в хату)
Замірівся!...
Ух, який сердитий!
Та не вдарить... А я таки
У Київ з Петрусем
Помандрую, хоч що хочеш!
Я не побоюся, —
Серед ночі помандрую!...
А відьма злякає?!...
Ні, не зляка. (Заглядає знову).

Сердешненький!
Книжечки складає
У торбину і бриль бере.
Прощай, мов любе,
Мов серце!... Увчєрі?
За царину?... Буду!
Ранше буду! Ось на, лови!

(Кидає через тин цвіток)

Чуєш? Дожидайся ж!

(Виходить сотник. Настуся співає)

„Не ходи, не нуди, не залицяйся!
Не сватай, не піду, не сподівайся!”

СОТНИК

А їй байдуже! Мов не знає!
Нєначе та сорока скаче.
Настусю! Чом же ти не плачєш?
Адже ж Петрусє вжє нємає.

НАСТУСЯ

Дивітєся, якє печаль!
То їй плачтє, колї жаль!

СОТНИК

Мєні байдужє.

НАСТУСЯ

А мєні
Щє байдужішє, — вїн нє мїй.
А я вжє заповідї знаю
Усі до одної!

СОТНИК

Усі?

НАСТУСЯ

Нехай хоч зараз сповідає
Отець Хома ваш голосній!

СОТНИК

А повінчавмось в неділю?

НАСТУСЯ

Авжеж! Так ми ще не говіли;
Як одговіємось — тоді.

СОТНИК (цілує її)

Моя голубка сизокрила!
Моя ти ягідко!... (Танцює й приговорює)
Моя ти ягідко!...
 У горох
 В чотирьох
Уночі ходила.
 Уночі
 Ходячи
Намісто згубила.

НАСТУСЯ

Та годі вам уже з тим намистом! Ішли б швидче до отця Хоми та порадилися, от що!

СОТНИК

Правда, правда, моя квіточко! Побіжу ж я швиденько, а ти тут, моя лобко, погуляй собі тихенько! Та завітчайся! Та не жди мене, бо бути мав, що я остануся і на вечерню. (Цілує її і йде).

НАСТУСЯ

Добре, добре! Не ждатиму.

Не ждатиму, не ждатиму,
У свитину вдягатимусь,
У намисто уберуся,
Доганятиму Петруся.

Обнімемось, поцілуємось, поберемося за рученьки та й підсм удвох собі аж у Київ. Треба заквітчатися, — може, в останній раз, бо він казав, що у Броварях і повинчаємося.

(Квітчається і співає)

Ой, піду я не берегом-лугом,
Зустрінуся з несуженим другом.
Здоров, здоров, несужений друже!
Любилися ми з тобою дуже.
Любилися, та не побралися,
Тільки жάλю серцю набралися.

Оце нагадала яку! Цур їй, яка погана! Побіжу лиш швидше. Оставайтесь здорові, мої високі тополі і хрещатий мій барвіночку!

(Виходить)

Іде додому уночі
П'яненький сотник, а йдучи
Собі, веселий, розмовляє:
„Нехай і наших люди знають!
Нехай і сивий, і горбатий,
А ми... хе! хе! А ми — жонаті!
А ми...“

Насилу вліз у хату
Та й ліг собі тихенько спати,
Щоб Настю, бачте, не збудить
Та сором не наробить.
Уже й „Достойно“ оддзвонили,
Уже додому люди йдуть, —
Не йде Настусенька, не чуть.
Насилу сотника збудили
Та розказали: „так і так!“
Перехристився неборак,
Коня найкращого сідлає
І скаче в Київ. В Броварях,
Уже повинчана, гуляє
Його Настуся молода!
Вернувся сотник мій додому,
Три дні, три ночі не вставав,
Нікому й слова не сказав
І не пожалувавсь нікому...

.....
.....
Турбується, заробляє,
А того не знає,

Що на старість одуріє
І все занехаїть.
Отак тепер і з сотником,
З дурним моїм сталось:
Розігнав дітей по світу,
А добро осталось, —
Немає з ким поділити.
Довелось самому
Розкидати, розточити,
І добра нікому
Не зробити ні на шеляг,
І притчею стати
Добрим людям, і бхати
У холодній хаті
Під кожухом, і нікому
Хату затопити
І вимести... По смітнику
Ходити, нудити,
Поки пугач над стріхою
В вікно не завіє,
А наймичка холодного
Труп не накріє
Кожушиною старою,
А ключ од комори
Із-за пояса укрáде...

Отаке то горе
Із сотником оце сталось!
Не минуло году,
Як Настусеньки не стало,

Пішов же я світ-за-очі...
Доля заховалась,
А волеську люди добрі
І не торгували,

А без торгу закинули
В далеку неволю...
Щоб не росло таке зілля
На нашому полію.

1849.
Кос-Арал.

* * *

Нащо мені женитися?
Нащо мені братися?
Будуть з мене, молодого,
Козаки сміятись.
„Оженився“, — вони скажуть, —
„Голодний і голий,
Занапастив, нерозумний,
Молодую волю!“
Воно й правда... Що ж діяти?
Навчіть мене, люди!
Іти хіба́ до вас в найми?
Чи доладу буде?
Ні, не буду чужі воли
Пасти, заганяти;
Не буду я в чужій хаті
Тещу поважати;
А буду я красуватись
В голубім жупані
На конику вороному
Перед козаками.

Найду собі чорнобривку
В степу при долині —
Високою могилоньку
На тій Україні.
На весілля товариство
Вийде погуляти,
Та винесе самопали,
Викотить гармату.
Як понесуть товариша
В новую світлицю, —
Загомонять самопали,
Гукнуть гаківниці.
Як положать отамана
В новій хаті спати, —
Заголосить, як та мати,
Голосна гармата.
Гукатиме, кричатиме
Не одну годину.
І рознесе твою славу
По всій Україні.

1849.
Кос-Арал.

* * *

Ой, крикнули сірії гуси
В яру на ставу;
Стала на все село слава
Про твою вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січі
До вдови на двір.
Вечерляли у світлиці,
Мед-вино пили,
І в кімнаті на кроваті
Спочити лягли.
Не минула слава тая,

Не марне пішла:
Удовиця у м'ясниці
Сина привелá.
Вигодувала малого,
До школи далá.
А із школи його взявши,
Коня купила.
А коня йому купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала,
Златом окула́;
Одягла його в червоний
В жупан дорогий.

Посадила на коника...
„Гляньте, вороги!
Подивіться!“ Та й повелá
Коня вздовж села,

Та й привела до обозу,
В військо оддалá...
А сама на прощу в Київ —
В черниці пішла...

1849.
Кос-Арал.

* * *

Якби тобі довелось
В нас попанувати,
То знав би ти, пане-брате,
Як їх називати,
Отих твоїх безталанних
Дівчаток накритих.
А то верзе бісі-зна-що
Та й думає: — Ми то!
Ми то людям покажемо
Оцих безталанних
Та навчимо шануватись
Паничів поганих!
Шкода й праці! Поки сéла,
Поки пани в селах,
Будуть собі тинятися
Покритки веселі
По шиночках з москалями, —
І не турбуйсь, брате!
Добре, кажу. А все таки
Невеличку нáте,
Оцю одну, останнюю.
Слухайте ж, панята!

Дівчата на луці греблі,
А парубки копиці клали,
Та, знай, на сонце позирали,
Та нісенітницю верзлі.
Звичайне, хлопці. А дівчата,
Мов ті сороки, цокотали
Та до криниці учащали —
У яр погуляти.
Найкраща з всього села
Давненко вже у яр пішла,
Узявши глечик; та й немає,
А лановий і не шукає,
Мов і не бачить. Не новий
Оцей лукавий лановий:

Стара собака, та ще й бита!
У балці стало щось кричать,
Побігли хлопці рятувать.
Аж там панич несамовитий,
Недоліток таке творить —
Сердешну дівчину мордує.
Сердешна дівчина кричить.
Прибігли хлопці. Не рятують,
Бояться пана. А один,
Щонаймолодший, озирнувшись,
Та вилами пана
І просадив, мов ту жабу.
Застогнав поганець
Та й опрігся.

Порадились,
Дали в гóрод знати.
Суд наїхав, подивились,
Попились завзято
Судовики. Закували
Хлопця молодого
Та в тюрму захвасували...
Та й більше нічого.

На верстовім шляху в полі
Корчма під вербою
Стоїть собі в холодочку.
А попід корчмою
Сидять в путах арестанти.
Трохи одпочити
Позволено бідолахам
Та води напиться.
Сидять собі, розмовляють,
А дехто й куняє,
А з-за гори поїжджани
На шлях виїжджають,
Аж три тройки. І, звичайне,

Коло корчми стали
Дати коням одпочити,
Та її дружки пристали
Співаючи.

Отож стали.

Молодая встала,
Взяла квартиру оковити
Та й почастувала
Сердешного невольника
І його сторожу.
Коли дивиться, погляне...
Боже, милій Боже!
Між невольниками в путах
Той самий єдиний
Її месник безталанний
Несе з України
Аж у Сибір ланцюг-пута...
А ти будеш тут
У розкоші і не будеш
Ні знати, ні чути
Його плачу всенедного...
Не почастувала
Свого месника святого
І не привітала, —
Тільки глянула на його...
Та й більше нічого.

Попереду поїжджани
Рушили в дорогу.
А за ними й невольники
Побрязкали путем
Понад шляхом... І нікого
Не видно, не чути
Коло корчми... Одна собі
Покищо осталась
З шинкаркою. Кругом неї
Димом розстилалась
В полі курява...
І смерклось.
І вік не великий —
Не тільки день! На хуторі
Танці та музики
Аж до півночі. Придани
Постіль пішли слати
У комору, а молода
Вийшла мовчки з хати,
Та й пропала. Скрізь шукали,
До світу шукали,
Та не найшли. Де ж поділась?
Де? Помандрувала
За невольником убогим
У Сибір... та й годі!

1849.
Кос-Арал.

* * *

Заросли шляхи тернами
На тую країну —
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув!
Мабуть, мсні не вернутись
Ніколи додому?
Мабуть, мені доведеться
Читати самому
Оці думи? Боже милий!
Тяжко мені жити!
Маю серце широкє —
Ні з ким поділити!
Не дав еси мені долі,
Молодої долі!
Не давав еси ніколи,

Ніколи! ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поеднати! Минулися
Мої дні і ночі
Без радості, молодії!
Так собі минули
На чужині! Не найшлося
З ким серцем ділитись,
А тепер не маю навіть
З ким поговорити!
Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи. І не діліть
Ні з ким, і нікому

Не сказати святого слова,
І душу убогу
Не радувати, і не корити
Чоловіка злого,

І умерти!.. О, Господи!
Дай мені хоч глянути
На народ отой убитий,
На твою Україну!

1849.
Кос-Арал.

* * *

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина,
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький;
Цілує, вітає,
І йдуть по долині,

І йдучи співають.
Як діточок двоє,
Під твою калину
Прийшли, посідали, —
І поцілувались...

Якого ж ми раю
У Бога благаєм?
Рай у серце лізе,
А ми в церкву лізем,
Заплющивши очі, —
Такого не хочем!
Сказав би я правду,
Та що з неї буде?
Самому завадить,
А попам та людям
Однаково буде...

1849.
Кос-Арал.

* * *

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває іноді, дивлюся,
Дивуюсь дивом, — і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся,
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш Бога принесла...

Тепер їй любо, любо жити.
Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,

І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. „Це моє!
Моє!...“ І дивиться на його,
І молиться за його Богу,
І йде на улицю гулять,
Гордіше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показати
Своє добро. „А подивіться!
Моє найкраще над всіми!“
І ненароком інший гляне, —
Весела, рада, Боже мій!
Несе додому свого Івана,
І їй здається — все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,

А більше не було нічого.
Щасливая!...

Літа минають.

Потроху діти виростають,
І вирости, і розійшлись
На заробітки, в мескалі.
І ти осталася, небого.
І не осталося нікого
З тобою дома. Наготі
Старої нічим одягти
І витопить зимою хату.
А ти нездужаєш і встати,
Щоб хоч огонь той розвести.
В холодній молишся оселі
За їх, за діточок...

А ти,
Великомученице! Сёла
Минаєш, плачучи, вночі.
І полем, степом ідучі,
Свого ти сина закриваєш.
Бо й пташка іноді пізнає
І защебече: „Он байстрия
Несе покритка на базар!“

Безталанная! Де ділась
Краса твоя тая,
Що всі люди дивувались?
Пропала, немає!
Все забрала дитиночка

І вигнала з хати,
І вийшла ти за царину,
З хреста ніби знята.
Старці тебе цураються,
Мов тії прокази.
А воно таке маленьке, —
Воно ще й не лазить;
І коли то воно буде
Гратись і промовить
Слово „мамо“. Великесе,
Найкращее слово!
Ти зрадієш, і розкажеш
Дитині правдиво
Про панича лукавого
І будеш щаслива.
Та недовго. Бо не дійде
До зросту дитина, —
Піде собі сліпця водить,
А тебе покине
Калікою на розпутті,
Щоб собак дразнила,
Та ще й вилає. За те, бач,
Що на світ родила,
І за те ще, що так тяжко
Дитину любила...
І любитимеш, небого,
Поки не загинеш
Межи псами, на морозі,
Денебудь під тином!...

1849.
Кос-Арал.

* * *

На Великдень, на соломі
Проти сонця, діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,

Кому свитку... Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
„Мені мати купувала...“
„Мені батько справив...“
„А мені хрищена мати
Лиштву вишивала“.
— „А я в попа обідала!“
Сирітка сказала...

1849.
Кос-Арал.

* * *

Було, роблю що, чи гуляю,
Чи Богу молюся,
Усе думаю про його
І чогось боюся.
Дурна була, молодая —
Я все виглядала,
Чи не шле за рушниками...
І не сподівалась,
Що він мене, дурну, дурить,
А серце боліло,
Ніби знало, що так буде, —
Сказати не вміло.
А якби було сказало,
То я б не любила,
Може, була б до криниці
У гай не ходила.

А то вранці і ввечері
Ходила, гуляла...
Доходила, — осталася,
Навіки осталася
Дівувати. Тяжко мені
У матері в хаті
Старітись. А своєї
Вже хати не мати!
А ще й досі, чи роблю що,
Чи то так гуляю,
Усе думаю про його,
І сама не знаю,
Чого думаю! Чого я
У той гай ходила?
І за що його так довго,
Так тяжко любила?

1849.
Кос-Арал.

* * *

Буває, іноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий,
І заспіває, як уміє...
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Витає в'єсело над ним.
Що ж се зробилося з старим,
Чого зрадив оце? Того,
Що, бачите, старий подумав

Добро якесь комусь зробіть.
А що ж, як зробіть? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить!
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
Отак, буває, в темну яму
Святеє сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте.

1849.
Кос-Арал.

* * *

Хіба самому написать
Таки посланіє до себе
Та все дочіста розказать,
Усе, що треба, що й не треба.
А то не діждешся його,
Того писанія святого,
Святої правди ні од ко́го,
Та й ждуть немає од ко́го.
Бо вже б, здавалося, пора:

Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я „Кобзаря“,
А їм неначе рот зашито,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене!
Не похвали собі, громадо, —
Без неї, може, обійдусь, —
А ради жду собі, поради!
Та, мабуть, в яму перейду

Із москалів, а не діждусь!...
Мені, було, аж серце мліло, —
Мій Боже милий! як хотілось,
Щоб хтонебудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу? Для чого?
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня свитого?...
Бо хоч зостаріюсь затіго,
А ще не знаю, що роблю.
Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так на так,
Та іноді старий козак
Верзеться грішному, усатий,
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні!
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні...
Чи доля так оце зробила?
Чи мати Богу не молилась,

Дурні та гордіі ми люди
На всіх шляхах, по всій-усюді!
А хвалимось, що ось-то ми
І над землею, і водою,
І от палат та до тюрми —
Усе царі, а над собою
Аж деспоти — такі царі,
І на престолах, і в неволі.
І все тоте — по добрій волі,
По волі розуму горить,
Як той маяк у синім морі,
Чи те... в житейськім. Само так
У нас у косяній коморі
Горить розумний той маяк,
А ми оливи наливаєм
Та байдуже собі співаєм
Чи то в годину, чи в напасть.

Орли, орли ви сизокрилі,
Поки вам лихо не приснилось, —

Як понесла мене, що я —
Неначе лютая змія
Розтопана в степу здихає,
Захода сонця дожидає?
Отак то я тепер терплю
Та смерть із степу виглядаю,
А за що, їй-Богу, не знаю!
А все таки її люблю,
Мою Україну широко,
Хоч я по їй і одинокий
(Бо, бачте, пари не найшов)
Аж до погібелі дійшов.

Нічого, друже! Не журися!
В дулевину себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
А на громаду хоч наплюй!
Вона — капуста головата!
А втім, як знаєш, пане-брате.
Не дурень, — сам собі міркуй.

1849.
Кос-Арал.

* * *

Хоч невеличке, хоч на час!
А там — під лавою в шиночку
Сховається у холодочку;
Огонь небесний той погас,
І в тую косяну комору
Полізли свині ізнадвору,
Мов у калюжу, та й сопуть,
І добре роблять, що кують
На руки добрії кайдани
Та чарки в руки не дають
Або ножа, а то б заранне
Гарненько з лиха б напились
Та перерізались би лобо,
А потім з жалю заридали
Та батька, матір проклялі
І тих, що до хреста держали.
А потім — ніж... і потекла
Свиняча кров, як та смола,
З печінок ваших порослячих.
А потім?...

1849(?)
Кос-Арал.

* * *

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодой:
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тинном
Сидить собі в старій ряднині...
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.

Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки. Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа.
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім вольнім світі,
І піде в найми, і колись,
Щоб він не плакав, не журився,
Щоб він денсьбудь прихилився,
То оддадуть у москалі...

1849.
Кос-Арал.

* * *

.....
Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились.
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!
Старі заранне повмирали,
А ми малими розійшлись —
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі
Носило всюди. Принесло
На старість ледве і додому.
Веселев колись село
Чомусь тепер мені старому,
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, в селі убогим —
(Мені так бачиться) — нічого
Не вирросло і не згнило,
Таке собі, як і було.
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
В далекій самотній неволі.
Ставок, гребелька і вітряк
З-за гаю крилами махає.
І дуб зелений, мов козак

Із гаю вийшов та й гуляє
Попід горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позамивались...
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає...
Нехай з святими спочивають
Мої старії...

„Чи жива
Ота Оксаночка?“ — питаю
У брата тихо я. — „Яка?“ —
— „Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись.
Чого ж ти, брате, зажурився?“
— „Я не журюсь... Помандрувала
Ота Оксаночка в похід
За москалями та й пропала.
Вернулася, правда, через год,
Та що з того! З байстрам вернулася,
Острижена. Було, вночі
Сидить під тинном, мов зозуля,
Та кукає, або кричить,
Або тихесенько співає
Та ніби коси розплітає.

А потім знов кудись пішла,
Ніхто не знає, де поділась,
Занапастилась, одуріла...
А що за дівчина була, —

Так так що краля! І не вбога,
Та талану Господь не дав...“
А може й дав, та хтось украв
І одурив святого Бога...

1849.
Кос-Арал.

* * *

Готово! Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі
Поміж кугою в Сир-Дар'ю
Байдару та баркас чималій.
Прощай, убогий Кос-Арале!
Нудьгу заклітую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже! Похвались,

Що люди і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьбі я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншій країю,
Не знаю, може й нагадаю
Нудьгу колишнюю колись!

1849.
Кос-Арал.

* * *

Ми восени таки похожі
Хоч капельку на образ Божий, —
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч деякі...

Крутий байрак,
Неначе циган чорний, голий,
В діброві вбитий або спить.
А по долині, по роздолі
Із степу перекотиполе
Рудим ягняточком біжить
До річечки собі напитись.
А річечка його взяла
Та в Дніпр широкий понесла,
А Дніпр у море; на край світа
Билину море покотило
Та й кинуло на чужині.

Серце розповити,
І хочеться... Боже милий!
Як хочеться жити,
І любити Твою правду,
І весь світ обняти!

Благо тобі, друже-брате,
Як є в тебе хата;
Благо тобі, як у хаті
Є з ким розмовляти.
Хоч дитина немовляца —
І воно вгадає
Твої думи веселі...
Сам Бог розмовляє
Непорочними устами.

І жаль тобі її стане,
Малої билини.
Підеш собі зажурившись
Гаєм по долині.
Гай шепоче, гнуться лози
В яру при дорозі,
Думи душу осідають,
І капають сльози,
І хочеться сповідатись,

А тобі, мій одинокий,
Мій друже єдиний,
Горе тобі на чужині
Та на самотині!
Хто з тобою заговорить,
Привітає, гляне?...
Кругом тебе простяглася
Трупом бездиханним
Помарнілая пустиня,
Кинутая Богом...

1849.
Кос-Арал.

* * *

Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю!
О, Господи, як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть між ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо...
Забирають — не вертають
Ніколи, нічого...
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

І четвертий рік минає
Тихенько поволі, —
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мерсжати, — змерсжаю
Кров'ю та сльозами
Мое горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі! Нема слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого.
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити!
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?...
Не варт вона того жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може, ще я подивлюся
На мою Україну...
Може, ще я поділюся

Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами!

Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все таки не ті люди,
Що на цій чужині.
Гуляв би я понад Дніпром
По веселих селах
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О, Боже мій милий,
На лані тії зелені
І тії могили!
А не дасі, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу!... Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині, і ці думи
Зо мною сховають!...
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А, може, тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять колинебудь
На Україну, і падуть...
Неначе роси над землею,
На щире серце молоде,

Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою,
І буде плакати зо мною,
І може, Господи, мене
В своїй молитві пом'яне!

Нехай як буде, так і буде.
Чи то плісті, чи то бресті!
Хоч доведеться розп'ястись!
А я таки мерэжать буду
Тихенько білії листи.

1850.
Оренбург.

* * *

Лічу в неволі дні і ночі —
І лік забуваю.
О, Господи, як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо.
Забирають, не вертають
Ніколи нічого,
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

І в море нишком однесли.
І нишком проковтнуло море
Мое не золото-серебро,
Мої літа, мое добро,
Мою нудьгу, мої печалі,
Тії незримі скрижалі,
Незримим писані пером.

Каламутніми болотами,
Між бур'янами, за годами
Три года сумно протекли.
Багато дечого взяли
З моєї темної комори,

Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бур'янами
Літа невольничі. А я!
Такая заповідь моя!
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю
Та й знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку. Рушаю.

Оренбург.
1850.*

* * *

Ми заспівали, розійшлись
Без сльоз і без розмови.
Чи зійдемося ж знову?
Чи заспіваємо коли?
А, може, й те... Та де? Якими?
І заспіваємо яку?
Не тут і, певне, не такими!
І заспіваєм не таку!

І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все таки якомсь жилось —
Принаймні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молоде тее горе!..
І молодий той грішний рай!

1850.
Оренбург.

* * *

Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати; а так собі
Мене повивала,

Співаючи: „Нехай росте
Та здорове буде!“
І виріс я, хвалить Бога,
Та не виліз в люди,

* Перероблено 1858 р.

Лучче було б не родити
Або угопити,
Як мав би я у неволі
Господа гнівити.

А я так мало, небагато
Благав у Бога! Тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанну мою,
Мою Оксаночку, щоб з нею
Удвох дивитися з горі
На Дніпр широкий, на ярі,
Та на лани золотополі,
Та на високіі могили, —
Дивитись, думати, гадать:
Коли то їх понасипали?
Кого там люди поховали?
І вдвох тихенько заспівать
Ту думу сѹмную, днедавну,
Про лицаря того гетьмана,
Що на огні ляжи спекли.

А потім би з гори зійшли,
Понад Дніпром у темнім гаї
Гуляли б, поки не смркає,
Поки мир Божий не засне,
Поки з вечірньою зорьою
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не прожене.
Ми б подивились, помолились,
І, розмовляючи, пішли б
Вечеряти в свою хатину.

Даеш ти, Господи єдиний,
Сади панам в Твоім раю,
Даеш високіі палати, —
Пани ж неситіі, пузаті,
На рай Твій, Господи, плюють,
І нам дивитись не дають
З убогої малої хати.
Я тільки хаточку в тім раї
Благав і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

1850.
Оренбург.

ПЕТРУСЬ

Поєма

Були на хуторі пани —
І пан і пані, небагаті,
І дочечка у їх росла,
Уже чимáла піднялась;
І генерал її посватав,
Бо страх хороша була,
А генерал був страх багатий!
От і талан Господь послав
На вбогий хутір... Ублагали
Царя небесного! Взяти
Ї гарненько одягли,
Та у неділю й повінчали,
І генеральшею назвали,
І цулом в Київ повезлі.
Було на хуторі погане
Мале байстря, — свинеј паслó,
Петрусем звалось; на придане

Воно за панною пішло
У генеральськеє село —
Свинсей же пасти, безталанне.

За балом бал у генерала.
За генеральшею чимáла
Ордá панів і паничів,
І генеральша уночі
Тихенько плакать собі стала:
„Занапастила мене мати!
Зов'яне марне у палатах
Краса і молодість моя!“
— „Ти, душко, плачеш?“ — „Хто се, я?“
Ні, я не плачу...“ — „Знаєш, Маню,
У городі тепер армяни:
Купи собі, мамуню, шаль!“
„Мені не треба тії шалі!“

— „Не завдавай же серцю жалю, —
Купи, голубко! Не печаль
Мого ти серця! А весною
В Париж поїдемо з тобою
Або поїдемо в село,
Як схочеш, серце!...“

Тихо, тихо

Зима минала; кралось лихо
Та в самім серці й уляглось
У генеральші молоді.

Поїхали в село весною;
В селі бенкети загули,
А генеральша плаче, плаче,
А генерал того не бачить,
А всі вже бачили в селі.

З нудьги із двору погуляти
Якось задумавшись, пішла,
Та аж за цярину зайшла,
Та й бачить, що пасе ягнята
Мале хлоп'яточко в стерні.
„О, горе, горенько мені!
Що я робитиму на світі?...
Се ти, Петрусю?“ — „Адже ж я“ —
„Ходім до мене! Будем жити,
Як там на хуторі колись
Жилі, жили!“ Та й похилилась,
Очей не зводячи, дивилась
На Петруся! Одним-одна
І виростала, й дівувала,
І за старого генерала
Занапали, продалі!
І вкупі гроші пропилі...
І тяжко, тяжко заридала.
„Ходімо, серце, погуляти!
Ходім, Петрусю, в сад, в палати!“
— „А хто ж тут буде доглядать?
Хто попасе мої ягнята?“ —
„Нехай хто хоч!“

Й повелá

Його в палати. А в палатах
Причепурила, одягла,
А потім в школу оддала.
І любо їй. Нехай радіє,
Поки надія серце гріє,
Поки росте з того зерна

Або кукіль, або пшениця.
Бо ми не знаєм, що твориться
У Його там... А Він хоч зна,
Та нам не скаже... Якби знала
Матуся горенько твоє,
Чи оддала б за генерала
Дитя єдине своє?
Не оддала б!... А втім — не знаю...
Бо всякі матері бувають!

Минають дні собі поволі;
Петрусь до школи та із школи
З книжками ходить та росте.
Сама аж ніби молодіє;
І генерал собі радіє,
Що діло, бачите, святе
Удвох таки вони зробили.
Петра на волю одпустили;
Зимою в Київ одвезлі
І там у школу оддалі,
І там чимало поповчили.
Вернувся з Києва Петрусь
Уже Петром і паничем,
І кучері аж по плече,
І висипався чорний ус,
І ще... Та се ще не втече, —
Розкажем іноді колись
Про те, що снилося Петрові.
А генеральші чорнобровій
Що тепер снилося? То ми
Оце й розкажемо.

Перед іконою Пречистої
Горить лампада уночі.
Поклони тяжкії б'ючі,
Ридала, билася... Нечистую,
Огненную сльозу лила.
Вона благала Пресвятую,
Щоб та її... щоб та спасла,
Щоб одурить їй не дала —
Пренепорочная!

І всує!

Молитва їй не помогла:
Вона, сердешна, одурила,
Вона, небога, полюбила
Свого Петруся. Тяжко їй,

Душі негрішній, молодій!
Та що ж робить? Не стало сили, —
Сердега разом одуріла.
Та й як його одній святії
Прожити літа молодії?
Вони ж не вернуться!... Як хоч,
А лихо, кажуть, перескоч,
А то задавить. Генеральша
Не перескочила, бо їй
Хотілось жити, молодій!
Хотілося б... Густенька каша,
Та каша, бачте, та — не наша,
А наш — несолений куліш.
Як знаєш, так його і їж!
„Петрусю! Друже мій єдиний!
Мое ти серце! Мій ти сину!
Рятуй мене, рятуй! Рятуй!
О, Матір Божая! Розкуй
Мою ти душу!“ І ридала
І батька й матір проклинала,
І все на світі. А Петрусь,
І єдина дитина,
Гуляв собі пренеповинний
В саду та арію якусь
Мугикав стиха. Більш нічого
Петрусь не бачив. А небога
Сама не знає, що робить?
І що їй діяти з собою?
Або схватись під водою,
Або принамені розбить
О стіну голову?...
„Поїду в Київ, помолюся.
Молитва, може, прожене
Диявола... О, мій Петрусю!
Молитва не спасе мене...
Я у Дніпрі втіплюся!“

Моліте Господа, дівчата!
Моліте Господа, щоб мати
І вас отак не завдала
За генерала, за палати
І вас отак не продала.
Любітьесь, діточки, весною!...
На світі є кого любить
І без користи. Молодою,
Пренепорочною, святою,

В малій хатині буде жить
Любов та чистая. І буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.

Що ж то буде
З превосходительною? Що ти
Тепер робитимеш з собою,
З своєю Божою красою?
Хто стерегтиме твій покой,
Украдений твоїм Петрусем?
Хіба архистратиг? Та й той
Не встереже тепер! Боюся,
І вимовить боюся тепер
Твоє грядущев...

У Київ їздила, молилась,
Аж у Почаві була;
Чудовная не помогла,
Не помогла святая сила.
А ти аж плакала, молилась,
Та й занехаяла. Везла
Назад гадюку в серці люту
Та трощки в пляшечці отрути.

Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з проці. І три ночі
Не спала; впали карі очі,
Засохли губи, і вночі
Щось, ходя, шепче сміючійсь.
Аж тиждень так собі нудила,
А потім трути розвела
І генерала напоїла,
Та й спать, упоравшись, лягла.
„Тепер старого поховою,
А молодого привітаю
Та й буду жить собі та жить,
Петруся-серденько любить,“
Подумала чи то сказала;
Хотіла спать, але не спала,
І ждала світу, і дожить
До світу Божого боялась.

І задзвонили вранці-рано
По генераловій душі;
Заговорили щось погане,

До генерала ідучи
Прощатись, люди. Аж гудє,
З усіх усюд народу йде,
Та щось шепчуть про отруту,
І судових неначе ждуть.
І разом стихли на минуту.
Приїхали. Ножі беруть
І генерала розчиняють,
І яд находять в животі.
Громада глухо присягає.
Заприсягла. Питає суд:
„Тепер скажіте, християни,
Хто отруїв його?“ Гудуть,
Мов стиха дзвони: „Пані! Пані!“ —
Громада зично загула.

Тоді на ганок вихожає
І до громади промовляє
Петрусь. І каже: „Я зробив!
Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого!“
Взяли Петруся молодого
Та в гóрод в путах одвезлі.

Його недовго мордували
В тюрмі, в суді, а в добрий час
В кайдани добре закували,
Переголили про запас.
Перехристивсь, отак убраний,
І поволік Петрусь кайдани
Аж у Сибір...

1850.
Оренбург.

* * *

Мені здається, я не знаю,
А люди справді не вмирають,
А перелізе ще живе
В свиню, або що, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
І справді так! Мені байдуже
За простих сірих сірома́х, —
Вони і Господом забуті!
Так що ж мені тут гріти-дути!
А де оті? ... Невже в сажáх
Годув хам собі на сало?
А, може, й так! Добра чимало
Вони творили на землі:
Ріками сльози розли́ли,
А кров — моря́ми... Люди знають,
Кого годують, доглядають.
І що ж ви скажете: за славу
Лили вони моря́ криваві,
Або за себе? Ні, за нас!
За нас, сердешних, мир палили,
Поки їх в саж не засадили.
Якби не те, то певне б пас
Свинар в толоці. Кляті! кляті!
Де ж слава ваша? На словах!
Де ваше золото, палати?

Де власть великая? В склепах,
В склепах, поваплених катами,
Такими ж са́мими, як ви!
Жили ви лютими звірми,
А в свині перейшли!...

Де ж ти,
Великомучениче святий,
Пророче Божий? Ти між нами,
Ти, присносуший, всюди з нами
Витаєш ангелом святим.
Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо... про любов
Про безталанную, про горе,
Або про Бога, та про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катами;
Заплачеш тяжко перед нами,
І ми заплачемо... Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речáх;
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
Ти, знаю, лепту розділив
Свою єдину... Перед Богом

Багато, брате, заробив!
Ти переслав мені в неволю
Поета нашого... На волю
Мені ти двері одчинив!
Спасибі, друже! Прочитаю

(Аби хоть мало...), оживу...
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога Богом назову!

1850.
Оренбург.

* * *

Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили,
Та марне Бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм.
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жилó?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села.
Мене там мати повилá
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину... В тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую — у могилу
Нуждá та праця положила.
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!... А ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам.
Браті на панщину ходили,

Поки любі їм погодили!
А сестри!... Сестри! Горе вам,
Мої голубки молоді!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умретé!

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села!
Такі, Боже наш, ділá
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвелі,
А в Тебе другого благаєм.
З братами тихо живемó,
Лани братами оремó
І їх сльозáми поливаем.
А може й те ще... Ні, не знаю,
А так здається... Сам еси...
(Бо без Твоєї, Боже, волі
Ми б не нуділись в раї голі!)
А може й сам на небесі
Смієшся, батечку, над нами
Та, може, радишся з панами,
Як править мйром! Бо дивись:
Он гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда, рай?
А подивися та спитай,
Що там творітьсь у тім раї!
Звичайне, радість та хвалá
Тобі єдиному святому

За дивнії Твої діла!
Отим бо й ба! Хвалі — нікому,
А кров, та сльози, та хула, —
Хула всьому!

Ні, ні! Нічого
Нема святого на зсмі...
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди проклялі!

1850.
Оренбург.

* * *

Буває, в неволі іноді згадаю
Своє стародавнє... Шукаю, шукаю,
Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,
Що й я таки Бога колись то хвалив!
Шукаю, шукаю... Господи б, хотілось
Згадать хоть щонéбудь! То оце й наткнувся
На такє поганє, що так і заснув,
Богу не молившись... От мені приснилось...
Свиною заснувши, звичайнє, такий
І сон приверзеться... Ніби край могили
Пасу я ягнята, а я ще малий.
Дивлюся, могила ніби розвернулась,
А з неї виходить неначє козак,
Ужє й сивоусий собі нєборак,
Та і йде до мене... Я собі звернулось,
Щєня мов під тином, — звичайнє, малє,
То й перелякалось. От мене берє
Неначє на руки та неєє в могилу,
А чорна могила ще гірше розкрилась.
Дивлюсья, в могилі уєє козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначє одтятий,
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.
„Дивися, дитино, оце козаки!“
(Ніби мені каже). „На всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино,
Усі ті могили — усі отакі.
Начинєні нашим благородним трупом,
Начинєні туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами, козаками! Бачиш, як лежить —
Неначє сповита!... Тут пана немає,
Усі ми однако на волі жили!
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанєм, — та Бог його знає,
Коли то те буде. Дивися ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,

За що Україна наша стала гинуть,
За що й я між ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
Слухай же, дитино!...“

А потім ягнята
Приснились у житі; лановий біжить
Та б'є мене добре — і ніби, проклятий,
Свистину здирає... І досі болить,
Як сон той згадаю! А як нагадаю
Козака в могилі, то й досі не знаю,
Чи то було справді, чи то було так —
Мара яканебудь. Мені той козак
Розказував ось що.....

„Не знаю, як тепер ляхи живуть
З своїми вольними братами?
А ми браталися з ляхами!
Аж поки трстій Сигизмонд
З проклятими його ксьондзами
Не роз'єднали нас... Отак
Те лихо діялося з нами!

Во ім'я Господа Христа
І Матері Його святої
Ляхи прийшли на нас войною!
Святії Божії міста
Ксьондзи скажені осквернили!
Земля козача зайнялась
І кров'ю, сину, полилась,
І за могилою могила,
Неначе гори поросли
На нашій, синочку, землі!

Я жив на хуторі з.....*
Я стар був, немоцден. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози,
Пшона, пшениці, що придбав, —
Я всю мізерію оддав
Моїй Україні небозі...
І трьох синів своїх. Нехай,
Я думав, грішний перед Богом,
Нехай хоть часточка убога
За мене піде, за наш край,

За церков Божію, за люди,
А я молитись в хаті буду,
Бо вже не здужав, сину, встать,
Руки на ворога піднять!

Зо мною, — слухай же, — остались
Данило, чура мій, та я,
Та Пріся, дочечка моя!
Воно ще тільки виростало,
Ще тільки, тільки наливалось,
Мов та черешенька!... За гріх,
За тяжкий, мабуть, гріх великий
Не дав мені святій Владика
Очей нарадувать старих
Моїм дитятком!...

Не ходили
Ксьондзи по селах, а возили
На людях їх з села в село.
Таксе то у нас було!
Якось їх, клятих, і до мене
Вночі на хутір занесло.
А з ними челядь їх скажена,
Та ще драгуни... Дай мені
Хоч колинéбудь, Боже милий,
На світ Твій виглянуть з могили —
Спряжу всю шляхту на огні!
Вони, вони — не бійся, сину! —
Вони, ксьондзи, мою дитину
З собою в хату завелі,
Замкнулись п'янії... я бачив...

* Далі в рукопису закреслено півтора рядки.

А челядь п'яна полягала
У клуні на соломі спать,
Драгуни теж. А ми з Данилом
Соломи в сіни наносили,
А клуню просто запалили...
Не встануть, прокляті, опять
Дітей козачих мордувать:
Усі до одного згоріли!
І Прися бідная моя
Згоріла з клятими! А я...
На пожарищі хрест з Данилом
Поставили та помолились,
Заплакали... Та й потягли,
На коней сівши, до об'їзу,
Синів всіх трьох моїх найшли

Та в добрий час і полягли
Отут укупі!...

А як ми бились, умирали,
За що ми голови складали
В оці могили? Будеш жить,
То, може, й знатимеш, небоже,
Бо слава здорово кричить
За наші голови... А може,
І про могили і про нас
З старцями Божими по селах
Правдива дума невесела
Між людьми ходить..."

1850.
Оренбург.

* * *

І станом гнучим і красою
Пренепорочно-молодою
Старії очі веселю.
Дивлюся іноді, дивлюсь, —
І — чудно, — мов перед святою,
Перед тобою помолюсь.
І жаль мені, старому, стане
Твої божої краси.
Де з нею дінешся вси?
Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоїм?
І хто заступить? Хто укрив
Од зла людського в час лихий?
Хто серце чистев нагрів
Огнем любови? Хто такий?
Ти сирота, нема нікого,
Опріче праведного Бога...
Молися ж, серце! Помолюсь
І я з тобою.

Щось пророче
Мені вже зазирає в очі,
І я вже Богу не молюсь,
Уже й на тебе не дивлюсь.
Мені приснилось: ти вже мати,
Не в оксамиті, не в палатах

Твое голоднее дитя...
І в'янеш ти, а дні летять,
Несуть все добре за собою,
Уже й надію понеслі,
А ти — осталась на землі
Одна-однісінька; з тобою
Єдинев добро було —
Твое дитя, поки росло,
В колодочкі поки вбивалось.
Оперилось, — і ти осталась
Стара і немощна. Людей,
Людей неприязних благаєш
І Христа ради простягаєш
Коло зачинених дверей
Старії руки.

Отак я іноді тобою,
Тобою, серце, молодю
Старії очі весело.
Дивлюся іноді, дивлюсь
На стан твій гнучий і за тебе
Тихенько Богу помолюсь.
Молися й ти: з святого неба
На тебе, серце, не зійшла
Твоя і доля і недоля.

1850.
Оренбург.

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії;
Витає радість і надія
В очах веселих, — любо їм,
Очам негрішним, молодим.

І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я.
Чого ж я плачу? Мабуть, шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

1850.
Оренбург.

Чи то недоля та неволя,
Чи то літа ті летячі
Розбили душу? Чи ніколи
Й не жив я з нею, — живучі
З людьми в паскуді, опаскудив
І душу чистую? ... А люди
(Звичайне, люди сміючись)
Зовуть її і молодію,
І непорочною, святою,
І ще якоюсь... Вороги!
І люті! люті! Ви ж украли,
В багно погане заховали
Алмаз мій чистий, дорогий,
Мою, колись святую душу!
Та й смієтесь! Не християни!
Чи не між вами ж я, погані,
Так опоганівсь, що й не знать,

Чи й був я чистим колинебудь?
Бо ви мене з святого неба
Взяли між себе — і писать
Погані вірші научили!
Ви тяжкий камінь положили
Посеред шляху... І розбили
О його... Бога боячись,
Мое малее та убоге
Те серце, праведне колись!
Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого... А ви!
Дивуетесь, що спотикаюсь,
Що вас і долю проклинаю,
І плачу тяжко, і, як ви...
Душі убогої цураюсь,
Свої грішної душі!

1850.
Оренбург.

На батька бісового я трачу
І дні, і пера, і папір!
А іноді то ще й заплачу,
Таки аж надто... Не на мир

І на діла його дивившись,
А так, мов іноді, упившись,
Дідусь сивесенький рида —
Того, бачте, що сирота.

1850.
Оренбург.

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе й досі, сивий дід

Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Свое маленьке внуча.
І досі сниться: вийшла з хати

Веселая сміючись мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі вєсело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: „Де ж те лихо?

Печалі тії, вороги?“
І нищечком старий читає
Перехрестившись „Отче наш“.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне... День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

1850.
Оренбург.

* * *

Мій Боже милий, знову лихо!...
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувати
Своїм невольникам кайдани...

Аж гульк!... І знову потекла
Мужицька кров! Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову...

Новопетровський форт.
1853 (?)

МОСКАЛЕВА КРИНИЦЯ

Поема

Я. Кухаренкові на пам'ять 7-го квітня 1857 року

Не на Україні, а далеко,
Аж за Уралом, за Елеком,
Старий недобиток варнак
Мені розказував отак
Про сю криницю москалеву,
А я сумуючи списав
Та рифму нищечком додав,
Та невеличку і дешево
(Звичайне, крадене) зобгав
Тобі поему на споміни,
Мій друже щирий, мій єдиний!

I.

Після великої зими,
За Катерини за цариці,
Москаль ту викопав криницю;
А як він викопав, то ми
Оце й розкажемо в пригоді,
А ви записуйте, — не шкодить

Такую річ і записать,
Бо се не казка, а билиця,
Або бувальщина, сказать.
Отак пишть. Була криниця...
Ні, не криниця, а село, —
Пишть, — давно колись було

Межи садами, при долині,
Таки у нас на Україні
Було те Божее слово.
В селі тому вдова жила,
А у вдови дочка росла
І син малоліток.
Добре мати діток
Багатому, хвалить Бога
В розкошах! А вбогій
Вдові не до того,
Бо залили за шкуру сала,
Трохи не пропала.
Думала іти в черниці
Або вбитись, утопитись,
Так жаль маленьких діток стало, —
Звичайне, мати, що й казати! —
Та, може, ждався таки й зять:
Бо вже Катруся підросла
(Катрусєю вдовівна звалась).
Чи вік же їй продівувати?
Зносити брівоньки ні за що?
Хіба за те, що сирота?
А красота то, красота!
Мій Боже милий! А трудяще,
А чепурне, та роботяще,

Так, бачиш, дівонька ота
Росла собі. І роботящий
(Бо всюди сироти — ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина.
Отож той самий сиротина
У наймах — ськ собі, то так
Придбав, сірома, грошенят,
Одсжу справив, жупанину
Та — ні відсіль і ні відтіль —
Купив садочок і хатину,
Подякував за хліб, і сіль,

Уже, либонь, після Покрови
Вертався з Дону я та знову
(Бо я вже двічі посилав
До дівчини за рушниками)

Та тихе! Бач, і сирота,
А всім була навдивовижу.
Бувало, вигляне із хижі,
Як тая квіточка з роси,
Як тее сонечко з-за хмари, —
Весь похолону, неживий
Стою, бувало...

Ані кара,
Ні муки, кайдани,
Ніже літа, сину,
Тії сили не втомили...
Отак і загину!
Так і згину. Бо дивися:
Смерті сподіваюсь,
А ридаю, мов дитина,
Як я нагадаю
Катерину... Слухай, сину,
Мій друже єдиний!
Слухай добре та записуй,
Та на Україні,
Як Бог тебе допроводить,
То розкажи, сину,
Що ти бачив диявола
Своїми очима!...

II.

І за науку добрим людям
Та до вдовівни навпростець —
Шелесть за рушниками!
Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями;
Не торгувавсь і панотець
(На диво людям та на чудо):
За три копій звінчав у будень,
Без пихи, так, як довелось...
Отут то, голубе мій сизий,
Отут то й лихо почалось!

III.

Послать і втретє міркував.
Та з чумаками, та з волами
Якраз в неділю на весілля
До удовівни причвалав.

Пропало! Все добро пропало!
Ані щетинки не осталося.
Пропа́в і я, — та не в шинку,
А на кобилі... На віку
Всі люди бачать лихо, сину,
Але такого, мій єдиний,
Такого лютого ніхто,
Ніхто і зда́лека не бачив,
Як я, лукавий... А тим часом
Просохли очі у вдови.
Неначе в Бога за дверима,
У зятя та в сина
Стара собі спочиває,
А на Катерину,
На дитя своє єдине,
Тільки поглядає.
А я в шинку з п'яницями
Душу пропиваю!
Та й пропив. Запродав душу,
І душу, і тіло:
Тіло катові, а душу...
О, Боже мій милий!
Хотілося б жить на світі,
Та ба! Треба вчитись,
Ще змалечку треба вчитись,
Як на світі жити,
А то битимуть, та й дуже!...
Не знаю, мій друже,
Чи сатана лихо ко́їв?
Чи я занедужав?

З переляку
Вмерла Катерина.
А Максим на пожарище
Та на попелище
Подивився. Нема ради!
Тільки вітер свище
У димарі та в комині...
Що на світі діять?
І що тепер йому почати?
Подумавши, перехристивсь
Та й знов пішов у наймити
Голодні злидні годувати.
Вдова осталась не сама,

Чи то мене злая доля
Привела́ до того?
Таки й досі ще не знаю,
Не знаю нічого!
Знаю тільки, що тверезий.
Бо вже ані вина,
Ні мсди́, ні оковита
Не пиляся, сину.
Отакс то сподіялось!
Вмер батько і мати,
Чужі люди поховали...
А я, мов проклятий
Той Іуда, одринутий
І людьми і Богом,
Тиняюся, ховаюся.
І дійшло до того,
Що я вночі, підкравшись,
Максимову хату
(Бо його Максимом звали,
Вдовиного зятя)
Запалив. Згоріла хата...
А душа проклята
Не згоріла... Моя душа!
Мій друже, мій брате,
Не згоріла, а осталась,
Тліє, й досі тліє!
І коли вона зотліє,
Коли одпочине?
Святий знає...

IV.

А з сином парубком; женити
Його збиралась восени. —
Аж гульк! Од матушки-цариці,
Таки із са́мої столиці,
Прийшов указ — лоби голить.
Се в перший раз такий указ
Прийшов з Московщини до нас,
Бо на Україні в нас, бувало,
У козаки очі йшли,
А в пікінери вербували,
Та теж охочих. На селі
Зібралася громада радить,
Кого голить у москалі.

Порядили громадою,
Та скурвого сина,
Вдовиченка ледащійцю,
Забили в скрепціцю
Та й повезли до прийому.
Он яке творитья

На сім світі! Яка правда
У людей, мій сину!...
Така й досі, я думаю,
В нас на Україні.
Та другої і не буде
В невольниках-людях.

V.

Через год ото й велика
Зима наступила.
До Зеленої Неділі
В байраках біліли
Сніги білі. Тоді ж ото
І Очаков брали
Москалі. А Запорожжя
Перше руйнували.
Розбрелося товариство...
А що то за люди
Були тії запорожці!
Не було й не буде
Таких людей!

Під Очаков

Погнали й Максима.
Там то його й скалічено,
Та й на Україну
Повернено з одставкою:
Бачиш, праву ногу
Чи то ліву підстрелено...
Мені не до того
Було тоді! Знову люта
Гадина впилася
В саме серце, кругом його
Тричі повилася.
Як той Ірод. Що тут робить?
Не дам собі ради.
А Максимові кривому
Нічого не вадить;
Шкандибає на милиці,
І гадки не має;
А в неділеньку святую
Мундир надіває,
І медаль, і хрест причепить,
І заплете косу
Та ще й борошном посипле.

Я не знаю й досі,
Нащо воно москалі ті
Коси заплітали,
Мов дівчата, та святее
Борошно псували?
На іграшку, я думаю,
Так собі, абито!
Отож було, мов генерал,
Максим сановито
Прибереться у неділю
Та й пошкандибає
У храм Божий. На криласі
Стане та й співає
За дяком таки, то возьме
Та ще й прочитає
Апостола серед церкви
Вивчився читати
У москалях. Непевний був
Максим отой, брате.
А трудящий, роботящий,
Та тихий до того,
Та ласкавий... Було, тобі
Ніже анікого
Не зачепить, ніже ділом,
Ніже яким словом.
„І талан і безталання —
Все“, каже, „од Бога,
Вседержителя святого,
А більш ні од кого“.
Преблагий був муж на світі
Максим отой, сину.
А я! А я!... Не вимовлю,
Моя ти дитино!
Я вбив його. Постривай лиш,
Трохи одпочину,
Та тоді вже...

VI.

Так ти кажеш,
 Що бачив криницю
 Москалеву, що ще й досі
 Беруть з неї воду,
 І хрест, кажеш, коло шляху
 І досі Господній
 Стоїть собі на роздоллі.
 А не розказали
 Тобі люди там нічого? ...
 Вже повимирали
 Тії люди, мої свідки,
 Праведні люди!
 А я й досі караюся
 І каратись буду
 Й на тім світі... Ось послухай,

Доводить до чого
 Сатана той дуну нашу:
 Як не схаменеться
 Та до Бога не вернеться,
 То так і воп'ється
 Пазурями в саме серце.
 Ось слухай же, сину,
 Про Максима праведного...
 Було, не спочине
 Ніколи він. А в неділю
 Або в яке свято
 Бере святий псалтир в руки
 Та й іде читати
 У садочок. У садочку
 Та у холодочку
 Катерину поховали.
 Отож у садочку
 За упокой душі її
 Псалтир прочитає;
 Потім собі тихесенько,
 Тихо заспіває
 „Со святими“, — та й заплаче.
 А потім пом'яне
 „О здорові“ тещу з сином

А тепер уже, он бачиш,
 Доходить до чого? —
 Що я стратить наміряюсь

І веселий стане.
 „Все од Бога“, скаже собі, —
 „Треба вік дожити!“
 Отакий то муж праведний
 Був він на сім світі.
 А у будсьнь, то він тобі
 Не посидить в хаті,
 Все нишпорить по надвір'ю.
 „Треба работати!“ —
 Було скаже по-московськи —
 „А то, лёжа в хаті,
 Ще опухнеш“. Та взяв якось
 Заступ і лопату
 Та й пішов собі у поле
 Криницю копати.
 „Нехай“, каже, „колись люди
 Будуть воду пити
 Та за мою грішну душу
 Господа молити“.

Вийшов в поле геть од шляху,
 У балку спустився
 Та й викопав при долині
 Глибоку криницю
 (Не сам один; толокою
 Йому помагати
 Й добрі люди приходили
 Криницю копати.)
 І виложив цямриною,
 І над шляхом в полі
 Височенний хрест поставив...
 Зо всього роздолля
 Широкого було видно.
 Се, бачиш, для того,
 Щоб знать було, що криниця
 Їсть коло дороги,
 Щоб заходили з криниці
 Люди воду пити
 Та за того, що викопав,
 Богу помолитись.

VII.

Максима святого...
 Отаке то! А завіщо?
 За те, за що Каїн

Убив брата праведного
У світлому раю.

Чи то було у неділю,
Чи в якеє свято...
(Слухай, сину, як навчає
Сатана проклятий!)
„Ходім“, кажу, „Уласович,
На твою криницю
Подивитись!“ — „Добре“, каже,
„Ходімо напитись
Води з неї погожої“.
Та й пішли обоє
І відерце, і віжечки
Понесли з собою.
От приходим до криниці, —
Я перш подивився,
Чи глибока. „Власовичу!“
Кажу, „потрудися
Води достать: я не вмю“.
Він і нахилився,
Опускаючи відерце;
А я... я за ноги
Вхопив його та й укинув
Максима святого
У криницю...

Такеє то

Сотворив я, сину!
Такого ще не творилось
В нас на Україні.
Та й ніколи не створиться
На всім світі, брате!...
Всюди люди, а я один —
Диявол проклятий!...
Через тиждень вже витягли
Максима з криниці
Та у балці й поховали.
Чималу каплицю
Поставили громадою,
А його криницю
Москалевою назвали...

От тобі й билиця
Про ту криницю москалеву.
Нелюдська билиця!
А я пішов у гайдамаки
Та на Сибірі опинивсь.
(Бо тут Сибір була колись).*
І пропадаю, мов собака,
Мов той Іуда!... Помолись
За мене Богу, мій ти сину,
На тій преславній Україні,
На тій веселій стороні, —
Чи не полегшає мені?...

16. V. 1857.
Новопетровське укріплення.

НЕОФІТИ

Поема

М. С. Щепкину на пам'ять 24. грудня 1857

Сія глаголеть Господь: сохраните
судъ и сотворите правду, приближи-
ся спасеніе мое прійти, и милость моя
открыется. Ісаія, глава LVI., ст. 1.

Возлюбленнику муз і грацій,
Ждучи тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.

Привітай же благодуже
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!

* Не дуже давно посилали каторжних на Елек чи Елецьку Защиту для ломки солі. (Т. Ш.)

Привітаєш, — убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона Лету,
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю,
І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій взаперті,
На шлях дивлюся, та на поле,
Та на ворону на хресті
На кладовищі. Більш нічого
З тюрми не видно. Слава Богу
Й за те, що бачу! Ще живуть,
І Богу моляться, і мруть
Хрищені люди.

Хрест високий
На кладовищі трохи збоку
Златомальований стоїть.
Не вбогий, мабуть, хтось лежить? ...
І намальовано: розп'ятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили. А я...
Такая доленька моя!
Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми.
Дивлюсь, дивлюся, помолюся,
І горе, горенько мов,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи. І тюрма
Неначе ширшає. Співає
І плаче серце, оживає,
І в Тебе, Боже, і в святых
Та праведних Твоїх питає, —
Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той Син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм? І за що
Його, святого, мордували,

Во узи кували,
І главу його чесною
Терном увінчали?
І вивели з злодіями
На Голгофу-гіру,
І повісили між ними
За що? Не говорять
Ні сам сивий Верхотворець,
Ні його святії
Помошники, поборники,
Кастрати німії.

Благословенная в женах,
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марне тратить.
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки, море
Сльозі кривавої лила
Так, як і Ти, і прийняла
В живу ю душу світ незримий
Твоїого розп'ятого Сина! ...
Ти, Матір Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила! Ридаю,
Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини! Амінь.

I.

Не в нашім краю, Богу милім,
 Не за гетьманів і царів,
 А в римській ідольській землі
 Се беззаконіє творилось.
 Либонь, за Декія-царя,
 Чи за Нерона-сподаря, —
 Сказать запевне не зумію.
 Нехай за Нерона!

Росці

Тоді й на світі не було,
 Як у Італії росло
 Мале дівча. І красотою,
 Святою, чистою красою,
 Як тая лілія, цвіло.
 Дивилася на неї мати
 І молоділа. І дівчати
 Людей шукала. І найшла;

Та, помолившись Гіменію
 В своїм веселім пінскею,
 В чужий веслий одвелá.
 Незабаром зробилась мати
 Із доброї тії дівчати:
 Дитину-сина привелá.
 Молилася своїм пенатам
 І в Капітолій принеслá
 Немалі жертви!... Ублагала
 Капітолійський той синклйт,
 Щоб первенця її вітали
 Святії ідоли. Горить
 І день і ніч перед пенатом
 Святий огонь. Радіє мати:
 В Алкида син її росте,
 Росте... Лицяються гетери,
 І перед образом Венери
 Лампаду світять.

II.

Тоді вже схóдила зоря
 Над Вифлеємом. Правди слово,
 Святої правди і любови
 Зоря всесвітня зійшла!
 І мир і радість принеслá
 На землю людям. Фарисеї
 І вся мерзенна Іудея
 Заворушилась, заревла,
 Неначе гадина в болоті.

І Сина Божія во плоті
 На тій Голгофі розп'ялá
 Межи злодіями. І спали,
 Упившись кровію, каті,
 Твою кровію! А Ти
 Возстав од гроба! Слово встало,
 І слово правди понеслі
 По всій невольничій землі
 Твої апостоли святії.

III.

Тоді ж ото її Алкид,
 Та ще гетери молодії,
 Та козлоногий п'яний дід
 Над сáмим Аппієвим шляхом
 У гаї гарно роздяглись
 Та ще гарніше попились,
 Та й поклонялися Пріапу.
 Аж гульк!... Іде святий Петро

Та, йдучи в Рим благовістити,
 Зайшов у гай води напитись
 І одпочити. „Благо вам!“ —
 Сказав апостол утомлénний
 І оргію благословив.
 І тихим, добрим, кротким словом
 Благовістив їм слово нóве,
 Любов, і правду, і добро,

Добро найкраще на світі —
То братолюбів. І ситий
І п'яний і голий отой Фавн,
І син Алкид твій, і гетери —

Всі, всі упали до землі
Перед Петром. І повели
До себе в терми на вечерю
Того апостола...

IV.

І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
Куряться амфори. Дівчата
Трохи не голі стоять
Перед Кипридою і влад
Співають гімн. Приуготован
Веселий пир; і поляглі
На ложах гості. Регіт! Гомін!
Гетери гостя привелі
Сивобородого. І слово
Із уст апостола святого
Драгим елеєм потекло.
І стихла оргія. А жириця
Киприди, оргії цариця,
Поникла радостним чолом
Перед апостолом. І встала,
І всі за нею повставали

І за апостолом пішли
У катакомби. І єдиний
Твій син Алкид пішов за ними
І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.
А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого Алкида... Ні, нема!
Уже й не буде! Ти сама
Помолишся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш в хаті...
Ні, не вечерять, а ридать,
Ридать і долю проклинають,
І сивіть кленучі! І горе!
Умреш всі на самоті,
Мов прокаженна!

V.

На хресті
Стрімглав повісили святого
Того апостола Петра.
А неофітів в Сиракузи
В кайданах одвезлі. І син
Алкид, твоя дитина,
Єдина твоя родина,
Любов єдина твоя,
Гниє в неволі, в кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір
Чи тев... в Скифію... І ти...
І чи одна ти? Божа Мати
І заступи вас і укрий!
Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,

Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні,
В британських, гальських легіонах
Не муштрувалися...

О, Нероне!
Нероне лютий! Божий суд,
Правдивий, наглий, серед шляху
Тебе осудить. Припливуть
І прилетять зо всього світа
Святії мученики — діти
Святої волі. Круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах. І... тебе простять.
Вони — брати і християни,
А ти — собака! людоїд!
Деспот скажений!

VI.

Аж кишить
Невольника у Сиракузах
В льохах і тюрмах. А Медуза
В шинку з старцями п'яна спить.
От-от прокинеться, і потім,
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
Дитину мати. Не найшла...
І в Сиракузи поплила.
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись!
І мусила вона сидіть
Коло острога. Ждать і ждать,

Як Бога з неба виглядять
Свойого сина: аж поки то
Його в кайданах поженуть
Бульвар месті.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воеводи,
Преторіяни і сенат,
Жерці і ліктори стоять
Круг Капітолія. І хором
Співають гимн, і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесар. Перед ним
Із бронзи литую статую
Самого кесаря несуть.

VII.

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим їм дурня вихвалять,
То заразом, щоб dokonати,
Вони на раді їй присудили,
Щоб просто кесаря назвать
Самим Юпітером, та й годі!
І написали воеводам
По всьому царству: так і так,
Що кесарь — бог. Що більш од бога!
І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря. До того
Так, нотабене, додаїть,
Що бронзовий той кесар буде
І милувать. Сердешні люди,
Неначе в ірій, потягли
У Рим на прощу. Приплила

Із Сиракуз і та небога
Благати кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло здалека.

Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячі! Кого?
Кого благаєте, благі,
Раби незрячі, сліпі?
Чи ж кат помилує кого?
Моліться Богові одному,
Моліться правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться. Все брехня —
Попи й царі...

VIII.

Перед Нероном,
Перед Юпітером новім,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, і вчора

Лилася божа благодать.
Кому чи чином, чи грошима,
Кому в аренду Палестину,
Байстрятам децю. А кому

Самі благоволили дати
Свою підложницю в супруги,
Хоча й підтоптану. Нічого,
Аби з-під кесаря! А в кого
Сестру благоволили взяти
У свій гарем. І се нічого:
На те він бог, а ми під бога
Себе повинні підкладати;
Не тільки сестер...

Преторіяни помолились, ---
Преторіянам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили,
А ми помилуємо вас.
І ви, плесбі-гречкосії,
І ви молилися; та вас
Ніхто не милує. Не вміють
Вас і помилувати гаразд!

IX.

На третій день уже пустили
Молитися за християн.
І ти приходила, молнилась,
І милосердий істукан
Звелів везти із Сиракузи
У Рим в кайданах християн.

І рада ти і весела
Кумирові знову
Помолилась. А кумир той,
Юпітер той новий,
Ось побач, яке свято
Буде завдавати
В Колізеї! А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина. Та не дуже
Радій лиш, нсбого.
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого бога!
А поки що, з матерями
Алкидова мати
Пішла його зустрінути,
Святих привітати
На березі. Пішла вси,
Трохи не співаєш
Та кесаря-Юпітера
Хваляш-вихваляєш:
„От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила багати
У Афіни Юпітера.
Дурна, більш нічого!“
І нищечком помолилась

Кесареві-богу.
Та й пішла понад болотом,
На Тибр поглядає.
А по Тибру із-за гаю
Байдак випливає,
Чи галера. На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах.
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована ---
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова.
Отакий то він! Чи чуєш?
У путах співа
Твій мученик:

„Псалом новий Господеві
І нову славу
Воспоем честнім собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоем благія,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я Боже.
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмищеніє язикам
І в науку людям.

Окують царей неситих
В залізній пута
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять.

І осудять несправедних
Судом своїм правим,
І вівіки стане слава,
Преподобним слава!“

X.

А ти на б́ерезі стояла,
Неначе темная скала.
Не слухала і не ридала,
А алиуя подала́
За матерями християнам.
Мов дзвони, загу́й кайдани
На неофітах. А твій син,
Єдиний твій! апостол но́вий,
Перехрестившись возгасив:

„Моліться, бра́тія! Моліться
За ката лютого! Його
В своїх молитвах пом'яніте.
Перед гординею його́,
Брати мої, не поклоніться!
Молитва — Богові! А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,

Нехай усіх нас розпинає!
Уже внучата зачались,
І виростуть вони колись, —
Не месники внучата тії —
Христові воїни святії!
І без огня, і без ножа,
Стратеги Божії воспрянуть,
І тьми і тисячі поганих
Перед святими побіжать!
Моліться, братія!“

Молились,
Молилися перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радісно. Хвалá,
Хвалá вам, душі молодії,
Хвалá вам, лицарі святії,
Вовіки-віки похвалá!...

XI.

І в Рим галера приплила.
Минає тиждень. П'яний кесар,
Постригши сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.
Ликує Рим. Перед кумира
Везуть возами ладан, мірро,
Женуть гуртами християн
У Колізей. Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим!
І глядіатор, і патриціїй —
Обидва п'яні. Кров і дим

Іх упоїв. Руїну слави
Рим пропиває. Тризну править
По Сціпіонах.

Лютуй, лютуй,
Мерзенний старче! Розкошуй
В своїх гаремах! Із-за моря
Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тсбе уб'ють. Ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку.
Уб'ють обухом!

XII.

Другий день
Реве арена. На арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,

В болото крові замісивсь;
А сиракузьких назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах

Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привелá.
Арена звірем заревлá...
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив.
І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготався. І леопард
Із люху вискочив на сцену.
Ступив, зирнув... І полилась
Святая кров. По Колізеї
Ревучим громом пронеслась
І стихла буря...

Де ж була?
Де ти сховалась? Чом на його,
На кесаря свого святого,
Не кинулась? Бо стерегли,

Кругом в три лави оступили
Зевеса ліктори. За ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна однісінька надворі.
І що ти зможеш? — „Горе! Горе!
О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?...“ І нсбога
Кругом зирну́ла, — і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

XIII.

З позорища увсчері
У терми сховався
Святий кесар з лікторами.
Колізей остався
Без кесаря і без римлян.
І ніби заплакав
Одинокий. Мов гора та
На полі, чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо, тихо віє
Із-за Тибра, із Альбано
Вітер понад Римом.
А над чорним Колізеєм,

Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций,
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночі.
Тільки ми, Адаме,
Твої чада преступніі,
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї;
Гриземося, мов собаки
Із маслак смердячий,
Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!...

XIV.

Трохи одпочила
Стара мати недобита.
Живущую силу
Сила ночі оживила.
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала.
Чи не кесаря святого
Нишком проклинала?
А, може, й так. Тихесенько

До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала —
Якесь слово. І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась.
І на возах, на колесніцях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла

І повезли на Тибр. Тілами
Святих убитих годували
Для царського таки стола
У Тибрі рибу.

Встала мати,
Кругом оглянулася, взялась
За биту голову руками
І тихо, мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тибр. А скифи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали: сестра Морока*
Із пекла вийшла провозать
У пекло римлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами скифи повертали.
І ти осталася одна

На бёрсзі. І ти дивилась,
Як розстилалися, стелились
Круги широкі над ним,
Над сином праведним твоїм!
Дивилась, поки не осталось
Живого сліду на воді.
І усміхнулася тоді,
І тяжко, страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому.

І спас
Тебе розп'ятий Син Марії.
І ти слова його живії
В живу душу прийняла.
І на торжіща, і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла!

В. XII. 1857.
Нижній Новгород.

ЮРОДИВИЙ

Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Україну правили. Добра
Таки чимало натворили, —
Чимало люду оголили
Оці сатрапи-ундіра,
А надто стрижений Гаврилич
З своїм ефрейтором малим
Та жвавим, на лихо лихим,
До того люд домуштрували,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою, і всім
І „благосклонні перебували
Всегда к ефрейторам своїм“.
А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чубі.
Німії, подлії раби,
Підніжки царськії, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній ліврці

Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ
І за свободу! Розпинають,
А не любить ви вчилися брата!
О, роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашінгтона
З новим і праведним законом?
А діждемося таки колись!

Не сотні вас, а мільони
Полян, дулібів і древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх святих князя,
І ваших чепурних киянок
Оддав своїм прафосам п'яним
У наймички сатрап-капрал.
Вам і байдуже. А між вами
Найшовсь таки якийсь проява,
Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала —

* Морок — скифський Плутон (бог підземного царства). Т. III.

Та ще й у церкві, — і пропало,
Як на собаці.

Годі, дурні, і вам було б
На його вийти з рогачами,
А ви злякалися...*

Так то, так!

Найшовсь таки один козак
Із міліона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви, юродіві, тим часом,
Поки нездужає капрал,
Ви огласили юродівим
Святого лицаря! А бивий
Фельдфебель ваш, Сарданапал,
Послав на каторгу святого;
А до побитого старого
Сатрапа „навсегда“ оставсь
Препоблагосклонним.

Більш нічого

Не викроїлось, і драму
Глухими, темними рядами
На смітник винесли. А я...
О, зоре ясна моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Якраз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,

Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на зсмі!
А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали?! А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло?! Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в кіоті, а царі...
Та щур їм, тим царям поганим!

Нехай верзуться їм кайдани,
А я долину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темні і в нори,
Без дна глибокої, і вас,
Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада, із неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...

1857.

Нижній Новгород.

ДОЛЯ

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку,
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
„Учися, серденько, колись
З нас будуть люди!“ — ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала!

Які з нас люди?... Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою...

Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше: дальше слава,
А слава — заповідь моя.

9. II. 1858.

Нижній Новгород.

* Останні три рядки в автографі закреслені.

МУЗА

А ти, пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла.
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим сповила.
І колихала, і співала,
І чари діяла... І я...
О, чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала.
В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі,
Ти сіяла, пишалася,
Як квіточка в полі!
Із казарми нечистої
Чистою, святою
Пташечкою вилетіла,
І понадо мною

Полинула, заспівала
Ти, золотокрила...
Мов живущою водою
Душу окропила!
І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя.
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене! Вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду! Поможі
Молитву діяти до краю.
А аж умру, моя святая!
Моя ти мамо! — положи
Свого ти сина в домовину,
І хоть єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

9. II. 1858.
Нижній Новгород.

СЛАВА

А ти, задріпанко, шинкарко,
Перекупко п'яна!
Де ти в ката забарилась
З своїми лучами?
У Версалі на злодієм
Набор розпустила?
Чи з ким іншим мизкаєшся
З нудьги та з похмілля?
Горнись лишень ти до мене
Та вітнемо з лиха;
Гарнесенько обіймемось,
Та любо та тихо
Пожартуєм, чмокнемося
Та й поберемось,

Моя крале мальована.
Бо я таки й досі
За тобою чимчикую;
Ти хоча й пишалась,
І з п'яними кесарями
По шинках хилялась,
А надто з тим Миколою
У Севастополі,
Та мені про те байдуже...
Мені, моя доле,
Дай на себе подивитись,
Дай і пригорнутись,
Під крилом твоїм любенько
В холодку заснути.

9. II. 1858.
Нижній Новгород.

СОН

На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, — пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитес кричало
У холодочку під снопом.
Розповила, нагодувала,
Попестила; і ніби сном,
Над сином сідя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Не одинокий, а жонатий,

На вольній, бачиться, — бо й сам
Уже не панський, а на волі;
Та на своїм вселім полі
Свою таки пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть.
Та й усміхнулася небога.
Прокинулась — нема нічого!
На сина глянула, взяла
Його тихенько сповила
Та, щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла.

13. VII. 1858.
Петербург.

* * *

Я не нездужаю, нівроку,
А щось такев бачить око,
І серце жде чогось... Болить,
Болить, і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,

Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду Божого страшного!
А панство буде колихать,
Храмї, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного,
Та візантїйство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого!

22. XI. 1858.
Петербург.

ПОДРАЖАНІЄ ХІ ПСАЛМУ

Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало!
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвїнтар понесуть?...
А ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукаві уста,

Язик отой велеречивий;
Мовлявший: „Ми — не суета!
І возвелїчимо надиво
І розум наш і наш язик...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?“
„Воскресну я!“ — той пан вам скаже, —
„Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвелїчу

Малих отих рабів німих!
Я на сторбжі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша і слова“.
Неначе срібло куте, бите,
І семикрати перелите

Огнем в горнилі, — словеса
Твої, о Господи, такіі.
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі! І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти!

15. II. 1859.
Петербург.

МАРКУ ВОВЧКУ

На пам'ять 24. січня 1859

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
І виблагав! Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!

Світи на мене, і огрій,
І оживи мов побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднєв. І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную... О, доле!
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову!

17. II. 1859.
Петербург.

ІСАІЯ. ГЛАВА XXXV

(Подражаніє)

Радуйся, ниво неполицая!
Радуйся, земле, не повитая
Квітчастим злаком! Розпустись,
Рожевим крином процвіти!
І процвітеш, позеленівш,
Мов Іорданові святії
Луги зелені, берегії!
І честь Кармилова, і слава
Ливанова, а не лукава,
Тебе укритє дорогим
Золототканним, хитрошитим,
Добром та волею підбитим,
Свягим омóфором своїм.
І люди темнії, незрячі
Дивá Господнії побачать.
І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті.

Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива, —
Се Бог судить, визволяє
Довготерпеливих
Вас, убогих. І воздає
Злодіям за злая!
Тоді як, Господи, святая
На землю правда прилетить,
Хоч на годиночку спочить, —
Незрячі прóзрять, а кривії,
Мов сáрна з гаю, помайнують.
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебр-пустиня неполицая,
Зцілющою водою вмита,
Прокинесться; і потечуть
Веселі ріки, а озéра
Крутом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.

Оживуть степи, озéра,
І не верстовіі,
А вольнії, широкіі,
Скрізь шляхи святіі
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики,

А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться до купи,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселіі села.

25. III. 1859.
Петербург.

N. N.

Така, як ти, колись лілея
На Йордані процвіла
І воплотила, пронесла
Святеє слово над землею.
Якби то й ти, Дністрівий цвіте...
Ні, ні! Крий Боже! Розіпнутьь.
В Сибір в кайданах поведутьь.
І ти, мій цвіте неукритий...
Не вимовляю...

Веселий рай
Пошли їй, Господи, подай!
Подай їй долю на сім світі
І більш нічого не давай.
Та не бери її весною
В свій рай небесний, не бери,
А дай Твою красою
Надивуватись на землі.

19. IV. 1859.
Петербург.

ФЕДОРУ ІВАНОВИЧУ ЧЕРНЕНКУ

На пам'ять 22. вересня 1859 р.

Ой, по горі ромен цвіте,
Долиною козак іде
Та у журби питається,
Де та доля пишається?

Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі?

Не там, не там, друже-брате!
У дівчини, в чужій хаті,
У рушничку та в хустині
Захована в новій скрині.

7. VI. 1859.
Лихвин.

* * *

Ой, маю, маю я оченята,
Нікого, матінко, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати!

Ой, маю, маю і рученята,
Нікого, матінко, та обнімати,
Нікого, серденько, та обнімати!

Ой, маю, маю і ноженята,
Та ні з ким, матінко, потанцювати,
Та ні з ким, серденько, потанцювати!

10. VI. 1859.
Пирятин.

СЕСТРИ

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: „Де ж я прихилюсь?
І де подінуся на світі?“
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь!
Сіяє батько та горить!
Дивлюсь, у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра!
Многострадалиця святая!

Неначе в раї спочивав
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається — виринає
З-за хвилі човен, доплива...
І в хвилі човен порина.
„Мій братіку! Моя ти доле!“
І ми прокинулися. Ти...
На панщині, а я в неволі!...
Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог pomoже перейти.

20. VII. 1859.
Черкаси.

* * *

Колись дурною головою
Я думав: — Горенько зо мною!
Як доведеться в світі жить?
Людей і Господа хвалить?
В багні колодою гнилою
Валяться, старітисся, гнить,

Умерти й сліду не покинуть
На обікраденій землі?...
О, горе! горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Щодень Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!...

21. VII. 1859.
Черкаси.

* * *

Якби то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подививсь!
Упився б! здорово упивсь!

І, препрославлений козачий
Розумний батьку!... і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь.
Або б в калюжі утопивсь,
В багні свинячім.

Амінь тобі, великий муже!
Великий, славний! та не дуже...
Якби ти на світ не родивсь
Або в колисці ще упивсь...
То не купав би я в калюжі
Тебе преславного... Амінь.

18. VIII. 1859.
В Переяславі.

* * *

Во Іудеї во дні они,
Во время Ірода царя,
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні леїони
Паскудились. А у царя,
У Ірода таки самого,
І у порогу й за порогом
Стояли ліктори. А цар,
Самодержавний государ,
Лизав у ліктора халяву,
Щоб той йому на те, на се...
Хоч півдинарія позичив.
А той кишенею трясє,
Виймає гроші і не лічить,
Неначе старцеві дав.
І п'яний Ірод знову п'є!
Як ось, не в самім Назареті,
А у якомусь у вертепі —
Марія сина привелá
І в Вифлеєм з малим пішла...
Біжить почтар із Вифлеєма
І каже: „Царю, так і так!
Зінóвать, кукіль і будяк

Ростє в пшениці! Кляте плем'я
Давидове у нас зійшло!
Зотни, поки не піднялось!“
„Так що ж! — промовив Ірод п'яний, —
„По всьому царству постинать
Малих дітей; а то, погані,
Нам не дадуть доцарювать!“
Почтар, нівроку, був підпилий.
Оддав сенатові приказ,
Щоб тільки в Вифлеємі били
Малих дітей.

Спаси ти нас,
Младенче праведний, великий,
Од п'яного царя-владики!
Од гіршого ж Тебе спасла
Твоя преправедная Мати.
Та де ж нам тую матір взяти?
Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі,
Лакеї в золотій оздобі...
Онуча, сміття з помела
Його величества!... Та й годі.

24. X. 1859.
Петербург.

МАРІЯ

(Поєма)

Радуйся, Ты бо обновила вси
зачатія студно.
Акафист Пресвятїй Богородици,
ікос 10.

Все упованіє мое
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все упованіє мое
На тебе, Мати, возлагаю.
Святая сило всіх святих!
Пренепорочная, блага!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу

Твойого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донеслі
До самого, самого краю.
Достойно-пітая! Благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий конєць, о всеблага!
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим, і весєлим
Святую долєньку твою.

А нині — плач, і скорб, і сльози
Душі убогої — убогий
Остатню лепту подаю.

У Йосипа, у теслярá
Чи бондаря того святого,
Марія в наймичках росла.
Рідня була. Отож, небога,
Уже чимала піднялась,
Росла собі та виростала,
І на порі Марія стала...
Рожевим квітом розцвіла
В убогій і чужій хатині,
В святому тихому раю.
Тесляр на наймичку свою,
Неначе на свою дитину,
Теслу́, було, і струг покине
Та й дивиться; і час мине,
А він і оком не мигне
І думає: „Ані родини,
Ані хатиночки нема!
Одна-однісінька!... Хібá...
Ще ж смерть моя не за плечима?...“

А та стоїть собі під тинком
Та вовну білуя пряде
На той бурну́с йому святéшний,
Або на берег поведе
Козу з козяточком сердешним
І попасти́, і напоїть.
Хоч і далеко, так любила ж
Вона той тихий божий став,
Широкою Тиверіяду.
І рада, аж сміється, рада,
Що Йосип, сидячи, мовчав,
Не боронив їй, не спиняв
На став іти. Іде, сміється,
А він сидить та все сидить,
За струг, сердега, не береться...
Коза нап'ється та й пасеться,
А дівчина собі стоїть,
Неначе вкопана, під гаєм
І смутно, сумно позирає
На той широкий божий став.
І мовила: „Тиверіядо!
Широкий царю озерам!

Скажи мені, моя порадо!
Якая доля вийде нам
З старим Іосифом? О, доле!“ —
І похилилась, мов тополя
Од вітру хилиться в яру́.
„Йому я стану за дитину,
Плечми моїми молодими
Його старії підопру!“
І кинула кругом очима,
Аж іскри сипнули з очей.
А з добрих молодих плечей
Хитон полатаний додолу
Тихенько зсунувся. Ніколи
Такої божої краси
Ніхто не ўзрить!... Злая ж доля
Колючим терном провела́,
Знущалася над красоюю.
О, доленько!...

Понад водою
Ходою тихою пішла.
Лопух край берега найшла,
Лопух зорвала і накрила,
Неначе бриликом, свою,
Свою головоньку смутную,
Свою головоньку святуяю!
І зникла в темному гаю.

О, світе наш незаходимий!
О ти, пречистая в женах!
Благоуханний сельний крине!
В яких гаях, в яких ярах,
В яких незнаємих вертспах
Ти заховаєшся од спеки
Огнепалимої тії,
Що серце без огню розтопить
І без води прорве, потопить
Святії думоньки твої?
Де ти сховаєшся? Ніде!
Огонь заклінувся вже... годі!
Уже розжеврівся. І — шкода,
Даремне сила пропаде́.
До крові дійде, до кості
Огонь той лютий, негасимий,
І, недобитая, за сином
Повинна будеш перейти
Огонь пекельний! Вже пророчить,

Тобі вже зазирає в очі
Твое грядуще. Не зри!
Сльозу пророчую утри!
Заквітчай голову дівочу
Лілсями та тим рясним
Червоним маком. Та засни
Під явором у холодочку,
Поки що буде.

Увечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає
Заквітчана. Фавор-гора,
Неначе з злата-серебра,
Далеко, високо сіяє,
Аж спіпить. Підняла
На той Фавор свої святії
Очіці кроткії Марія
Та й усміхнулась. Зайняла
Козу з козяточком з-під гаю
І заспівала:

„Раю! раю!
Темний гаю!
Чи я, молодая,
Милий Боже,
В Твоім раї
Чи я погуляю,
Нагуляюсь?“

Та й замовкла.

Круг себе сумно озирнулась,
На руки козеня взяла
І веселенька пішла
На хутір бондарів убогий,
А, йдучи, козеня, небога,
Ніби дитину на руках
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригорнала
І цілувала. Козеня,
Неначе тев кошеня,
І не пручалось, не кричало,
На лоні пестилося, гралось.
Миль зо дві любо з козеням
Трохи, трохи не танцювала —
І не втомилась.

Вигляда

Старий, сумуючи під тинном,

Давненько вже свою дитину.
Зустрів її, і привітав,
І тихо мовив: „Де ти, в Бога,
Загалясь, моя небого?
Ходімо в кущу, опочій,
Та повечеряємо вкупі
З веселим гостем молодим;
Ходімо, доненько!“ — „Який?
Який се гость?“ — „Із Назарета
Зайшов у нас підночувать.
І каже: Божа благодать
На ветхую Єлисавету
Учора рано пролилась,
Учора, — каже, — привела
Дитину-сина. А Захарій
Старий нарек його Іваном.
Так бачиш що!“

А гость роззутий,

Умитий, з кущі вихожає,
В одному білому хитоні,
Мов намальований, сіяє,
І став велично на порозі,
І, уклонившись вітає,
Марію тихо. Йй, небозі,
Аж дивно, чудно. Гость стояв
І ніби справді засіяв.
Марія на його зирнула
І стрепенулась. Пригорнулась,
Неначе злякане дитя,
До Йосипа свого старого,
А потім гостя молодого
Просила, ніби повела
Очима в кущу. Принесла
Води погожої з криниці
І молоко і сир козиці
Ім на вечерю подала.
Сама ж не їла й не пила.
В куточку мовчки прихилилась
Та дивувалася, дивилась
І слухала, як молодий
Дивочний гость той говорив.
І словеса його святії
На серце падали Марії,
І серце мерзло і пеклось!
„Во Іудеї не було“, —
Промовив гость, — „того ніколи,

Що нині ўзриться! Равві,
Равві великого глаголи
На ниві сіються новій!
І виростуть, і пожнемо,
І в житницю соберемо
Зерно святее. Я Месію
Іду народу возвестить!“
І помолилася Марія
Перед апостолом.

Горить
Огонь тихенько на кабіці,
А Йосип праведний сидить
Та думає... Уже зірниця
На небі ясно зайнялась.
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці.
І гость за нею, і в ярочку
Догнав Марію...

Холодочком
До сходу сонця провела
До самої Тиверїяди
Благовістителя. І раді,
Радісінькі собі прийшли
Додому.

Жде його Марія
І, ждучи, плаче, молодії
Ланити, очі і уста
Марніють зримо. „Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала!
Цвіт зельний, наша краса!“
Промовив Йосип: „Диво сталося
З тобою, доненько моя!
Ходім, Маріє, повінчаймось,
А то... Й не вимовив: уб'ють,
На улиці, — і заховаймось
В своїм оазисі“.

І в путь
Марія нашвидку збиралась
Та тяжко плакала, ридала.
Отож вони собі ідуть;
Несе з торбиною на плéчах
Нову коновочку старий:
Спродать би то, та молодій
Купить хустиночку до речі,
Та й за повінчання оддать.

О, старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать,
А з тихої твоєї хати
Нам возвістилася. Якби
Пречистій їй не дав ти руку,
Рабами б бідні раби
І досі мерли би.

О, муко!
О, тяжкая душі печаль!
Не вас мені, сердешних, жаль,
Сліпі і малії душою,
А тих, що бачать над собою
Сокиру, молот, — і кують
Кайдани новії. Уб'ють,
Заріжуть вас, душеубійці,
І із кривавої криниці
Собак напоять.

Де ж подівсь
Дивочний гость отой лукавий?
Хоч би прийшов та подививсь
На брак той славний і преславний,
На брак окрадений! Не чуть,
Не чуть ані його, ані Месії,
А люди ждуть чогось і ждуть
Чогось непевного... Маріє!
Ти, безталанная, чого
І ждеш, і ждатимеш од Бога
І од людей Його? Нічого,
Ніже апостола того
Тепер не жди! Тесляр убогий
Тебе повінчану веде
В свою убогую хатину.
Молися й дякуй, що не кинув,
Що на розпуття не прогнав,
А то б цеглиною убили,
Якби не вкрив, не заховав!
В Єрусалимі говорили
Тихенько люди, що стялі
У гóроді Тиверїяді
Чи то якогось розп'яли
Провозвістителя Месії.
„Його!“ — промовила Марія
І веселесенька пішла
У Назарет. І він радіє,

Що наймичка його неслá
В утробі праведную душу
За волю розп'ятого мужа.

Ото вони собі ідуть,
Прийшли додому. І живуть
Повінчані, та не веселі.
Тесляр колисочку дсбѣлу
Майструє в сінях. А вона,
Пренепорочная Марія,
Сидить собі коло вікна
І в поле дивиться, і шиє
Малесеньке сороченя —
Комусь то цс?

„Хазяїн дома?“

Надворі крикнуло. „Указ
Од кесаря, його самого,
Щоб ви сьогодні, сей же час,
Ви на ревізію у гóрод,
У город Вифлеєм ішли!“
І зник, пропав той тяжкий голос,
Тільки луна в яру гулá.

Марія зараз заходилась
Пекти опрісноки. Спекла,
В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
У Вифлеєм. „Святая сило!
Спаси мене, мій Боже милий!“ —
Тільки й промовила. Ідуть,
Сумуючи собі обоє,
І, вбогіі, перед собою
Козу з козяточком женуть:
Бо дома ні на кого кинуть.
А може, Бог пошле дитину
В дорозі; от і молоко
Сердешній матері. Скотїна
Іде, пасучися, рядком
Ідуть за нею батько її мати
І починають розмовляти
Поволі, тихо. „Семіон
Протопресвітер“, — Йосип мовив, —
„Такеє то пророче слово
Сказав мені: Святий закон
І Авраама і Мойсея

Возобновлять мужі есеї.
І каже: поти не умру,
Поки Месію не узрю! —
Чи чуєш ти, моя Маріє?
Месія прийде!“ — „Вже прийшов,
І ми вже бачили Месію!“ —
Марія мовила.

Найшов

Опріснок Йосип у торбині,
Дає та й каже: „На, моя дитино,
Поки що буде, укріпись,
До Вифлеєма не близенько,
Та й я спочину. Утомивсь!“
Та й сіли на шляху гарненько —
Полуднувать. Отож сидять,
А сонце праведне швиденько
Додолу котиться. І глядь!
Сховалося, і смеркло в полі.
І диво дивнее! Ніколи
Ніхто не бачив і не чув
Такого дива! Аж здригнув
Святий тесляр. Мігла з востоку
Над сáмим Вифлеємом, боком,
Мігла огненная зійшла
І степ і гори осіяла.
Марія з шляху не вставала.
Марія сина привелá,
Єдиную тую дитину,
Що нас од кáторги спасла
І, пресвятая, неповинна
За нас, лукавих, розп'ялась!
А недалеко, край дороги
Отáру гнали чабани
Та й їх побачили. Небогу,
Її й дитяточко, взяли
І у вертеп свій принесли,
І чабани його убогі
Еммануїлом нарекли.

До сходу сонця, рано-рано,
У Вифлеємі на майдáні
Зійшовся люд і шепотіть,
Що щось непевне з людьми буде
Во Іудеї. Гомонить
І тихне люд. „О люди, люди!“ —
Чабан якийсь біжить, кричить:

„Пророчество Ієремія,
Ісаія збулось, збулось!
У нас, у пастирей, Месія
Родився вчора!... “ Загуло
У Вифлєемі на майдані:
„Месія!... Іісус!... Осанна!...“
І люд розходивсь.

Через час,
Чи через два, прийшов указ
І леіон з Єрусалима
Од того Ірода. Незриме
Й нечуте сталося тоді:
Ще діточки сповиті спали,
Ще кúpиль гріли матері, —
На марне гріли: не купали
Маленьких діточок своїх!
Ножі салдати сполоскали
В дитячій праведній крові!
Такев то на світі сталося!
Дивітеся ж, о матері!
Що роблять Іроди-царі!

Марія навіть не ховалась
З своїм младенцем. Слава вам,
Убогим людям, чабанам,
Що привітали, заховали
І нам Спасителя спасли
Од Ірода. Нагодували,
І напоїли, і дали
Кожух і свиту на дорогу,
І, небораки, додали
Ослицю дійну. І небогу
З її дитяточком малим
І посадили й провелі
Вночі тайними манівцями
На шлях Мемфійській. А мітла,
Мітла огненная світила,
Неначе сонце, і дивилась
На ту ослицю, що несла
В Єгипет кроткую Марію
І народженого Месію.
Якби де на світі хоть раз
Цариця сіла на ослицю,
То слава б стала про царицю
І про великую ослицю
По всьому світу. Ся ж несла

Живого істинного Бога!
Тебе ж, сердешну, копт убогий
Хотів у Йосипа купить,
Та здохла ти. Мабуть, доро́га
Таки завадила тобі?

У Нилі скупанев спить
В пелюшках долі, під вербою,
Дитяточко. А між лозою
З лози колисочку плете:
Та плаче праведная мати,
Колиску тую плетучі.
А Йосип заходився хату
Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися вночі.
З-за Нилу сфінкси, мов сичі,
Страшними мертвими очима
На тее дивляться. За ними
На голому піску стоять
По шнуру піраміді в ряд,
Мов фараонова сторбжа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда Божа
Встає вже, встала на землі.
Щоб фараони стерглись.

Марія найнялася прясти
У копта вовну. А святий
Іосиф взявсь отару пасти,
Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
Минає рік. Коло хатини
В повітоцці своїй малій
Той бондар праведний, святий,
І гадки, праведний, не має,
Барило й бочку набиває
Та ще й курникає. А ти?
Не плачеш ти і не співаєш,
Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як його вчити, навести
На путь святий святого сина
І як його од зол спасти?
Од бурь житейських одвести?...

Ще рік минув. Коло хатини
Коза пасеться; а дитина

І невеличке козеня
У сінях граються. А мати
Сидить на призьбі коло хати
Та вовну з кужеля пряде.
Аж ось і сам старий іде
З щіпочком тихо попід тином:
Носив у город шапличок,
Продать. Йому медяничок,
А їй нсмудрую хустину,
Собі ж несе на постолои
Ременю доброго. Спочинув
Та й каже: „Доню, не журись.
Царя вже Грода не стало!
Чогось увечсрі наївсь,
Та так наївся, що й опрігсь.
Такеє то мені сказали.
Ходімо, — каже, — у свій гай,
У свій маленький тихий рай,
Ходім додомоньку, дитино!“
„Ходім!“ — сказала та й пішла
На Нил сороченята прати
В дорогу синові. Паслась
Коза з козятком коло хати,
А Йосип сина забавляв,
На призьбі сідя, поки мати
На річці прала ті малі
Сорочечки. А пótім в хаті
Поморщив добре постолои
Собі в дорогу. Та й знялісь
До сходу сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину
Удвох в колисочці несли.

То сяк, то так прийшли додому.
Бодай не довелось нікому
Узріть такеє! Благодать,
Гайочок тихий серед поля,
Одна єдина їх доля,
Отой гайочок! І не знать,
Де він кохався. І хатина,
Все, все сплюндровано. В руїні
Їм довелось ночувать.
В ярк Марія до криниці
Швиденько кинулася. Там
Колись то з нею яснолиций
Зустрівся гость святий. Бур'ян,

Будяк колючий з кропивію
Коло криниці поросли.
Маріє, горенько з тобою!
Молися, серденько, молись!
Окуй свою святую силу...
Довготерпінієм окуй,
В сльозах кривавих загартуй!...
Нсбога трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
Було б, іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми б не знали
І досі правди на землі!
Святої волі! Схаменулась
І тяжко, важко усміхнулась,
Та й заридала. Полились
На цямрину святії сльози
Та й висохли. А їй, небозі,
Полегшало.

Елисавета,
Стара вдова, у Назареті
З малим синком своїм жилá,
Таки з Івасем. Та й була
Якась рідня їм. Вранці-рано
Свою дитину, безталанна,
Нагодувала, одягла
І за святим своїм пішла
У Назарет той до вдовиці
В сусіду, у наймічку проситись.

Дитяточко собі росло,
З Івасем удовенком гралось.
Уже чимале підросло.
Якось вони собі гуляли
Удвох на улиці, знайшли
Дві палички та й понесли
Додому матерям на дрóва.
Звичайні діточки! Ідуть
І веселенькі і здорові,
Аж любо глянуть, як ідуть!
Отож воно, мале, взяло
Другую паличку у Івася, —
Івась у коники ігрався,
Зробило хрестик та й несло
Додому, бачте, показати,
Що й він уміє майструвати.

Марія ще за ворітьми
Дітей зустріла, і зомліла,
І трупом пала, як узріла
Тої хрестик-шибеничку. „Злий!
Недобрий чоловік, лихий
Навчив тебе, моя дитино,
Зробиць оце! Покинь, покинь!“
А він, маленький, неповинний,
Святую шибеничку кпнув
І заривав, і пролились
Ще в перший раз младенчі сльози
На лоно матерне. Небозі
Ніби полегшало. Взяла
У холодочок завелá,
В бур'ян, в садок, поцілувала
Та коржиком погодувала,
Свіженьким коржиком. Воно ж
Попéстилось собі, погралось
Та й спатоньки, мале, лягло
Таки ж у неї на колінах.
Отож і спить собі дитина,
Мов янгеляточко в раю.
А на єдиную свою
Та мати дивиться і плаче
Тихенько-тихо: ангел спить,
То щоб його то не збудить!
Та й не догледіла. Неначе
Окропу капля, як огонь,
На його впала, і воно
Прокинулось. Швиденько сльози
Марія втерла, сміючись,
Щоб він не бачив. І небозі
Не довелось одурить
Малого сина. Подивилось
І заридало.

Заробила
Чи то позичила вдова
Півкопи тую на буквар.
Сама б учила, так не знала ж
Вона письма того. Взяла
Та в школу хлопця одвелá,
У ієсейську. Доглядала ж
Сама його, сама й навчала
Добру і розуму. Івась,
Таки вдовéнко, в його вдавсь,

То вдвох собі й ходили в школу
І вчились вкупочці. Ніколи
Ані пограється з дітьми,
Ані побігає. Самий
Один-однісінький, бувало,
Сидить собі у бур'яні
Та клепку теше. Помагало
Святому батькові в трудах.

Якось по сьомому годочку, —
Малий вже добре майстрував —
Одпочиваючи в куточку,
Старий на сина дивувався:
Який то з його майстер буде!
Які то люди з його будуть!
Та взявши відер, кандійок,
І батько, й мати, і воно
Пішли на ярмарок у сáмий —
Самісінький Єрусалим.
Хоч і далеко, так спродати
Дорожче можна. От прийшли,
Розташувались. Батько й мати
Сидять собі та продають
Добро́ своє. А де ж дитина?
Побігло десь. Шукає сина
Та плаче мати. І не чуть,
Де ділося. У синагогу
Зайшла благать благого Бога,
Щоб син її найшовсь. Аж глядь!
Межи равинами дитина,
Її хлоп'яточко, сидить
І навчає неповинне,
Як в світі жить, людей любить,
За правду стать! За правду згинуть!
Без правди горе! „Горе вам,
Учителі архиереї!...“ —
І дивувались фарисеї
І книжники його речам.
А радість матері Марії
Неізреченная. Месію,
Самого Бога на землі
Вона вже зріла...
Спродалісь,
Во храмі помолились Богу
І веселенькі у дорогу
Додому рушили вночі

По холодочку.

Виростали,
І вкупі вчились, ростучі,
Святії діточки. Пишались
Святії тії матері
Своїми дітками. Із школи
Путем терновим розійшлись
Обидва. Божії глаголи,
Святую правду на землі
І прорекли, і розп'ялись
За воленьку, святую волю!

Іван пішов собі в пустиню,
А твій — між люди. А за ним,
За сином праведним своїм,
І ти пішла. В старій хатині,
В чужій покинула його,
Святого Йосипа свого!
Пішла тинятись попідтинню,
Аж поки, поки не дійшла
Аж до Голгофи...

Бо за сином
Святая мати всюди йшла,
Його слова, його діла
Всі чула й бачила, і мліла,
І мовчки трепетно раділа,
На сина дивлячись. А він
Сидить, було, на Єлеоні,
Одпочива. Єрусалим
Розкинувсь гордо перед ним;
Сіяє в золотім вісоні
Ізраїльський архиерей!
Романський золотий плебей!
І час і два минс — не встане,
На матір навіть не погляне,
Та аж заплаче, дивлячись
На іудейську столицю.
Й вона заплаче, ідучи
У яр по воду до криниці,
Тихесенько. І принесе
Води погожої, і вмие
Утомлені стопи святії,
І пити дасть, і отрясе,
Одує прах з його хитона,
Зашие дірочку, та знову

Під смокву піде. І сидить
І дивиться, — о всесвятая! —
Як син той скорбний спочиває.
Аж ось і дівторá біжить
Із гóрода. Його любили
Святії діточки. Слідком
За ним по улицях ходили,
А іноді й на Єлеон
До його бігали малії.
Отож прибігли. „О, святії,
Пренепорочні!“ — сказав,
Як узрів діток. Привітав
І цілував, благословляя,
Погрався з ними, мов маленький,
Надів бурнус. І веселенький
З своїми дітками пішов
В Єрусалим на слово нóве,
Поніс лукавим правди слово.
Не вняли слову! Розп'ялі!...

Як розпинать його велі,
Ти на розпутії стояла
З малими дітьми. Мужики,
Його брати, ученикі,
Перелякались, повтікали.
„Нехай іде! Нехай іде!
Отак і вас він поведе!“ —
Сказала дітям. І упала
На землю трупом.

Розп'ялась
Твоя єдина дитина!
А ти, спочинувши під тином,
У Назарет отой пішла!
Вдову давно вже поховали
В чужій позиченій труні
Чужії люди. А Івана
І зарізали в тюрмі.
І Йосипа твого не стало.
І ти, як палець той, осталась
Одна-однісінька! Такий
Талан твій латаний, небого!
Брати його, ученикі,
Нетвєрдії, душеубогі,
Катам на муку не дались, —
Сховались, потім розійшлись,

І ти їх мусила збирати...
Отож вони якось зійшлись
Вночі круг тебе сумувати.
І ти, великая в женах!
І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огніним словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії!... Хвалá!
І похвалá тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святії,
По всьому світу розійшлись.
І іменем твого Сина,
Твоєї скорбної дитини,

Любов і правду рознеслі,
По всьому світу. Ти ж під тином,
Сумуючи, у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.
А потім ченці одягли
Тебе в порфіру. І вінчали,
Як ту царицю... Розп'яли
Й тебе, як сина. Наплювали
На тебе, чистую, кати;
Розтали, кроткую! а ти...
Мов золото в тому горнилі,
В людській душі возобновилась,
В душі невольничій, малій,
В душі скорблящій і убогій.

11. XI. 1859.
Петербург.

ПОДРАЖАНІЄ

Едуарду Сові

Посажу коло хатини
На wspomин дружині
І яблуньку і грушеньку,
На wspomин єдиній!

А я буду груші рвати,
Діткам подавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.

Бог дасть, виростуть... Дружина
Під дрéвами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

„Тоді, серце, як бралися,
Сі дрéва садив я...
Щасливий я!“ — „І я, друже,
З тобою щаслива!“

19. XI. 1859.
Петербург.

ПОДРАЖАНІЄ ІЄЗЕКІЇЛЮ

Глава 19.

Восплач, пророче, сине божий,
І о князях, і о вельможах,
І о царях отих. І рди:
Нащо та сука, ваша мати,
Зо львами кліщилась, щенята?
І добувала вас лихих?
І множила ваш род проклятий?

А потім з вас, щенят зубатих,
Зробились лівчища! Людей,
Незлобних, праведних дітей,
Жрете, скажені!.. Мов шуліка
Хватає в бур'яні курча,
Клює і рве його. А люди...
Хоч бачать люди, та мовчать.

Отож львєня те — дикє! люте!
Підстерєгли його, взяли.
Та, закувавши добре в пута,
В Єгипет люди одвели —
На каторгу. А люта мати
Спустила другє биснувате
Своє скаженєє звиря.
Та вже такого сподаря,
Що гради й весі пожирало.
Земля тряслася, трепетала
Од реву львичица твогò.
Окули люди і цьогò.
Заперли в щєлепи удила,
І в Вавилоні посадили
В тюрму глибоку. Щоб не чуть
Було на світі того рику
Самодержавного владики,
Царя неситогò ...

Минуть,
Уже потроху і минають,
Дні беззаконія і зла.
А львичица тогò не знають.
Ростуть собі, як та лоза
У темнім лузі. Уповають
На корінь свій, уже гнилий,
Уже червивий, і малий,
І худосильний. Вітер з поля
Дихне, погне і полама.
І ваша злая своєволя
Сама скупається, сама
В своїй крові. Плач великий
Вомісто львичицогò рика
Почують люди. І той плач —
Нікчемний, довгий і поганий —
Межи людьми во притчу стане,
Самодержавний отой плач!

6. XII. 1859.
Пєтербург.

ОСІЇ. ГЛАВА ХІV

Подражаніє

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі!
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші!
Україно!
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Госп'дє карá,
Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженогò Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить ... Покара,
Уб'є незримо. І правдиво!
Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою,
Гріховну твою утробу
І рек во гніві: „Потреблю
Твою красу, твою оздобу,
Сама розіпнешся! Во злобі
Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,

Мов недолежані курчата!
І плача, матерньогò плача,
Ісполню гради і поля,
Да зрит розтлінная земля,
Що я — держитель і все бачу!“

Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату; опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.
Спочивши, скорбная, скажи,
Пророчи своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє — огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуца,
Що не спасе їх добрий цар,
Іх кроткий, п'яний господар,
Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,

АВТОПОРТРЕТ Т. ШЕВЧЕНКА

Офорт 1860 р.

Не дасть коня вам óхляп сiсти
Та утiкати; не втечете
I не сховаєтесь. Всюди
Вас найде правда-мста, а люди
Пiдстерсжуть вас на тотез,
Уловлять i судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть
I на хрестi отiм без ката
I без царя вас, бiснуватих,
Розпнуть, розiрвуть, розiпнуть,
I вашей кровiю, собаки,
Собáк напóять!...

I додай,
Такєв слово iм додай

Без притчi; вiскажи: — Зробили,
Руками скверними створили
Свою надiю; й речетé,
Що цар наш Бог, i цар надiя,
I нагодує i огрiе
Вдову i сирот... Нi, не те!
Скажи iм óсь що: — Брешуть бóги,
Ti iдоли в чужих чертогах;
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхев, не древле слово
Розтлiннее, а слово нóве
Мiж людьми криком пронесе
I люд окрадений спасе
Од ласки царської...

25. XII. 1859.
Петербург.

* * *

Дiвча любе, чорнобриве
Несло з льоху пиво,
А я глянув, подивився...
Та аж похилився...

Кому воно пиво носить?
Чому босе ходить?...
Боже сильний! Твоя сила
Та тобi ж i шкодить.

15. I. 1860.
Петербург.

* * *

Ой, дiброво — темний гаю!
Тебе одягає
Тричi на рiк... Багатого
Собi батька мавш.
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собi дивується
На свою дiброву...

Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Вóзьме її та й огорне
В ризу золотую,
I сповiє дорогою
Бiлою габюю, —
Та й спати ляже, втомившись
Турбюю такою.

15. I. 1860.
Петербург.

ПОДРАЖАНIЄ СЕРБСЬКОМУ

Наiхали старости
Й молодик за ними:
Вони собi пiшли в хату
З батьком розмовляти;
А я в його, молодого,

В того чорнобривця,
Беру коня, та й нiчого —
Веду до криницi.
Кiнь утомлений, копита
Розкутi, розбитi,

Сіделечко мережане
Зопсуте, некрите.
— „Скажи, коню, до кого це
Ви так нагло гнались?“
— „До якоїсь чорнобривки

Всю ніч майнували“.
— „Чи ти ж, коню, будеш пити
З нашої криниці?
Чи буде та чорнобривка
Сей рік молодиця?“

4. V. 1860.
Петербург.

МОЛИТВА

Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і галярї,
І пута кутї пошли.

Робочим головам, рукам
На сїй окраденїй землї
Свою Ти силу ниспошли.

Менї ж, мїй Боже, на землї
Подай любов, сердечний рай
І більш нічого не давай!

24. V. 1860.
Петербург.

Царїв, кривавих шинкарїв,
У пута кутї окуй,
В склепу глибокїм замуруй!

А чистих серцем — коло їх
Постав Ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюли!

Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденїй землї
Свою Ти силу ниспошли!

Менї ж, о Господи, подай
Любити правду на землї
І друга щирого пошли!

25. V. 1860.
Петербург.

Злоначинаюущих спини,
У пута кутї не куй,
В склепи глибокі не муруй!

А чистих серцем? — Коло їх
Постави ангели свої
І чистоту їх соблюди!

А доброзидущим рукам
І покажи, і поможи,
Святу ю силу ниспошли!

А всім нам вкупї на землї
Єдинонїслїе подай
І братолюбїе пошли!

27. V. 1859.
Петербург.

Тим неситим очам,
Земним богам-царям,
І плуги й кораблі,
І всі добра землї,
І хвалебні псалми —
Тим дрібненьким богам!

Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелоги орать,
Думать, сїять, не ждуть
І посїяне жать
Роботящим рукам.

Добросердним-малим,
Тихолюбцям-святим,
Творче неба й землі,
Долгоденствіє їм
На сім світі; на тім...
Рай небесний пошли!

Все на світі — не нам,
Все богам, тим царям!
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
Моя любо!... А нам —
Нам любов між людьми!

31. V. 1860.
Петербург.

* * *

Колись то ще, во время оно,
Помпій Нума, римський цар,
Тихенький, кроткий государ,
Втомившись пишучи закони,
Пішов любенько погулять
І одпочить. Та, спочивавши,
Додумать, як би то скувать
Кайдани на римлян. І взявши
Гнучкий одноліток лози,
Каблучку заходивсь плесті,
На шию б то. Коли погляне —

У холодочку під платаном
Дівча заквітчане спить...
Дрядам нічого робить
Перед такою красою,
Перед богинею такою!
Сама Егерія в гаю,
Кленучи доленьку свою,
Повісилась. А мудрий Нума
І на дівча і на цвітї
Дивується собі і дума:
Який би ретязь ще сплестї?

28. V. 1860.
Петербург.

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ

В Путивлі градї вранці-рано
Співає-плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує,
Словами жалю додає.
„Полечу“, — каже, — „зигзицею,
Тїєю чайкою-вдовицею,
Та понад Доном полечу́,
Рукав бобровий омочу́
В ріці Каялі. І на тілі,
На княжїм білім, помарнілім,
Омию кров суху́, отру
Глибокі, тяжкі рани...“

І квілить-плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу́:
„Вітрило-вітре мій єдиний!
Легкій, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,

На князя, ладо мое миле,
Ти ханові метаєш стріли?
Не мало неба, і землі,
І моря синього. На морі
Гойдаїй насади-кораблі!
А ти, прелютний... Горе! Горе!
Мое веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав!“

Сумує, квілить, плаче рано
В Путивлі градї Ярославна.
І каже: „Дужий і старий,
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив єси високі скали,
Текучи в землю половчина,
Носив єси на байдаках
На половчан, на Кобяка
Дружину тую Святославою...
О, мій Словетицю преславний!

Мое ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посиалала, —
Сльозами моря не долить!“

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу, на брамі.
Святе сонечко зійшло
І каже: „Сонце пресвяте

З передсвіта до вечора,
А з вечора до дівота
Летить стріла каленая,
Бряжчить шабля о шеломи,
Трищать списи гартовані
В степу, в незнаемому полі,
Середі землі Половецької.
Земля чорна копитая
Поорана, поритая:
Костьми земля засіяна,
А кровію политая.
І журба-туга на тім полі
Зійшла для Руської землі.
Що гомонить отам, зичить
Удосвіта? То повертає
Той Ігор військо на пригоду
Тому буй-туру Всеволоду.

В Путивлі граді вранці-рано
Сумує, плаче Ярославна:
„Полечу“, — рече, — „зозулюю,
Понад Дунаєм полечу!
Рукав бєбряний омочу
В ріці Каялі... І омюю
На княжому дебєлім тілі
Засохлу кров його... Отру

Тихе поле аж крикнуло,
Аж заридало, потряслося,

* Чорновий начерк олівцем.

На землю радість принесло
І людям і землі, — моєї
Туги-нудьги не розвелю.
Святий, огненний господине!
Спалив еси лути, степи,
Спалив і князя і дружину, —
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!“

4. VI. 1860.
Петербург.

* * *

І бились день,
І другий билися,
Та коло полудня на третій
Поникли Ігореві стязі.
Отак на бєрезі Каялі
Брати різнилися, бо нестало
Крові-вина!... Допирували
Хоробрі русичі той пир,
Сватів упоїли,
А самі простяглися
За землю Руськую. Хилилась
І слалась, плачучи, трава;
Високі гнулися дерева,
Додола гнулися, журились!...

6. XII. 1859.
Петербург.

* * *

Глибокії на любім ладо рани“.
І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі городі.
Й рече:
„Вітрило-вітре, господине!
Нащо ти вієши, несеш
На легкому крилі своєму
Хиновські стріли?“

14. IX. 186.
Петербург.

* * *

Тугу-журбу та ту неволю
На землю руську пронесло.*

С. П. Б. 1860 р. (?)

* * *

Умре муж велій в власяниці.
Не плачте, сироти, вдовиці!
А ти, Аскоченський, восплач
Воутріє на тяжкий глас.
І Хомяків, Русі ревнитель,
Москви, отечества любитель,

О юбкобóрцеві восплач.
І вся, о „Русская Бесѣда“!
Во глас єдиний исповѣдуй
Свої гріхи.
І плач! і плач!

17. VI. 1860.
Петербург.

ГИМН ЧЕРНИЧИЙ

Удар, громе, над тим домом,
Над тим Божим, де мремó ми,
Тебе ж, Боже, зневажаєм,
Зневажаючи співаєм:
Алилуя!

Якби не ти, ми б любились,
Кохалися б та дружились,
Та діточок виростали,
Научали б та співали:
Алилуя!

Одурив ти нас, убогих,
Ми ж, окрадені небоги,
Самі тебе одурили
І, скиглячи, возопили:
Алилуя!

Ти постриг нас у черниці,
А ми собі — молодиці...
Та танцюєм, та співаєм,
Співаючи, примовляєм:
Алилуя!

20. VI. 1860.
Петербург.

* * *

Над Дніпрóвою сагóю
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро берег рив-риє,
Яворові корінь мие.
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився,

Що без долі, без родини,
Та без вірної дружини,
І дружини, і надії —
В самотині посивіє!

Явір каже: „Похилюся
Та в Дніпрóві скупаюся“.
Козак каже: „Погуляю
Та лóбую пошукаю“.

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи співають —

Повбирані, завітчані
Та з таланóm заручені,
Думки-гадоньки не мають,
В'ються-гнується та співають...

24. VI. 1860.
Петербург.

* * *

Росли укупочці, зросли;
Сміялись, гратись перестали.
Неначе й справді розійшлись!...
Зійшлись незабаром, побрались;
І тихо, вєсело прийшли,
Душею-серцем неповинні,
Аж до самої домовини...
А між людьми ж вони жили!

Подай же й нам, всещедрий Боже!
Отак цвісти, отак рости,
Так одружитися і йти,
Не сварячись в тяжкій дорозі,
На той світ тихий перейти.
Не плач, не вопль, не скрежет зуба —
Любов безвічну, сугубу
На той світ тихий принести.

25. VI. 1860.
Петербург.

* * *

Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
Защо ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано,
(Премудрого одурено),
Багрянцями закрито
І розп'ятієм добито?...

Не добито! Стрєпснися
Та над нами просвітіся,
Просвітіся!... Будем, брате,
З багрянцїв онучі драти,
Люльки з кадил закуряти,
Явленними піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!

27. VI. 1860.
Петербург.

ЛИКЕРІ

На пам'ять 5. серпня 1860 р.

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі! Мій ти друже,
Моя ти любо! Не христись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люди,
І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог, —

Карать і милувать не буде:
Ми не раби його — ми люди!
Моя ти любо! Усміхнись,
І вольную святую душу
І руку вольную, мій друже,
Подай мені! То перейти
І Він pomoже нам калюжу,
Поможе й лихо донесті
І поховать лихе дебеле
В хатині тихій і веселій.

5. VIII. 1860.
Стрельна.

Н. Я. МАКАРОВУ

На пам'ять 14. вересня.

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт перед світом
В садочок укрався.

Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!

14. IX. 1860.
Петербург.

* * *

І Архимед і Галілей
Вина й не бачили. Єлей
Потік у чрево чернече!
А ви, святії предотечі,
По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим. Буде бите

Царями сіяєє жито!
А люди виростуть. Умрутъ
Ще незачатіі царята...
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

24. XI. 1860.
Петербург.

Л.

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу.
Посіжу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселяя присняться мати,

Давне-колишній та ясний
Присниться сон мені!.. і ти!...
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся! І в малій
Райочок мій з-підтиха-тиха
Підкрадешся, наробиш лиха...
Запалиш рай мій самотний.

27. IX. 1860.
Петербург.

* * *

Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на ко́го.
Я сам себе, дурний, дурію,
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг — убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жніва
Колись то будуть. І дурію!
Себе таки, себе само́го,
А більше, бачиться, ніко́го?

Долею полийся!
Розвернися ж на всі бо́ки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люди, жито жати...
Веселі жнива!...
Розвернися ж, розстелися ж,
Убогая ниво!

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
Орися ж ти, розвернися,
Полям розстелися!
Та посійся добрим житом,

Чи не дурію себе я знову
Своім химерним добрим словом?
Дурію! Бо лучче одурить
Себе таки, себе само́го,
Ніж з ворогом по правді жить
І всеє нарікати на Бога!

5. X. 1860.
Петербург.

САУЛ

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас,
І понад Индом і Євфратом
Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан, було, в своєму раї.
І гадки-гадоньки не мав,
Пасе, і доїть, і стриже
Свою худобу, та співає...
Аж ось лихий царя несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.
Вночі підкрались, зайняли
Отари з поля; а пасущих,
І шатра їх, убогі кущі,
І все добро, дітей малих,
Сестру, жону, і все взяли,
І все розтїли, осквернили,
І осквернених, худосилих,
Убогих серцем, завдали
В роботу-каторгу. Минали
За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупилися, росли,
І Вавилони мурували.
А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші панотці)
В храмах, в пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси. І царі
Самі собі побудували
Храми, кумірні, олтарі.
Раби німії поклонялись.
Жидам сердешним заздро стало,
Що й невеличкого царя
І з кізяка хоч олтаря
У їх немає. Попросили
Таки старого Самуїла,
Щоб він, де хоче, там і взяв,
А дав би їм, старий, царя.
Отож премудрий прозорливець,
Поміркувавши, взяв елей,
Та взяв од козлищ і свиней
Того Саула здоровила,

І їм помазав во царя.
Саул, не будучи дурак,
Набрав гарем собі чималий
Та й заходився царювати.
Дивилися, та дивувались
На новобранця чабани
Та промовляли, що й вони
Таки не дурні: „Ач якого
Собі ми виблагали в Бога
Самодержавця!“ А Саул
Бере і гóрод, і аул,
Бере дівча, бере ягницю,
Будує кедрові світлиці,
Престол із золота кує,
Благоволєньє оддає
Своїм всеподданнішим голим.
І в баграниці довгополий
Ходив по храміні, ходив,
Аж поки, лобом неширокий,
В своїм гаремі одинокий,
Саул сердега одурів.

Незабаром зібралась рада.
„Панове чесная громадо!
Що нам робить? Наш мудрий цар,
Самодержавець-господар,
Сердешний одурів. Панове!
Чи нам його тепер лічить?
Чи заходиться та зробити
Царя здорового?“ По мові,
По мудрій раді розійшлись
Смутній пастирі. В кедровій
В новій палаті цар не спить,
Не їсть, не п'є, не гомонить.
А мовчки долі, всемогучий,
Дере порфіру на онучі
І ніби морщить постолі,
Плете волоки, озуває
І у кедрових стін нових
Про батькове осля питає.
То возьме скипетр і заграє,
Мов на сопілці.

Чабани,

Веніяминові внучата,
Тельця отрокам принесли,
Щоб їм дозволено співати
У сінях царських. Заревла
Сивоборода, волохата
Рідня Саулова пузата,
Та ще й гусяра привела,
Якогось чабана Давида.
„І вийде царь Саул, і вийде“, —
Чабан співає, — „на войну!...“
Саул прочумався, та й ну,
Як той москаль, у батька, в матір
Свою ріденьку волохату
І вздовж, і впоперек христить.

А гусяра тогo Давида
Трохи не вбив...
Якби він знав,
Яке то лихо з його вийде,
З того лукавого Давида,
То мов гадюку б розтоптав
І ядовитую б розтер
Гадючу слину! А тепер
Плугами, ралом не розберем
Прокляту ниву: проросла
Колючим терном... Горе! Горе!
Дрібніють люди на землі,
Ростуть і висяться царі!

13. X. 1860.
Петербург.

* * *

Минули літа молодії.
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зима!
Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема
Анікогісінько. Нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє...
Морозом очі окує,

А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу!
Сиди ж один собі в кутку.
Не жди весни — святої долі!
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить!
І думу вольную на волю
Не прийде випустить... Сиди —
І нічогісінько не жди!...

18. X. 1860.
Петербург.

* * *

Титарівна-Немирівна
Гаптує хустину
Та колише московщєня,
Малую дигину.

Титарівна-Немирівна
Людьми гордувала...
А москаля-продисвіта
Нищечком вітала!

Титарівна-Немирівна
Почесного роду...
Виглядає пройдисвіта
Москаля з походу.

19. X. 1860.
Петербург.

* * *

Хоча лежачого її не б'ють,
То і полежать не дають
Лсдачому... Тебе ж, о суко!
І ми самі, і наші внуки,
І миром люди прокленуть!
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих оддоєних щенят,
Що ти щенила. Мўко! Мўко!

О, скорб моя, моя печаль!
Чи ти минеш коли? Чи псами
Царі з міністрами-рабами
Тебе, о люту, зацькують?
Не зацькують! А люди тихо,
Без всякого лихого лиха,
Царя до ката поведуть!

20. X. 1860.
Петербург.

* * *

І тут, і всюди — скрізь погано.
Душа убога встала рано,
Напряла мало та й лягла
Одпочивать собі, небога.
А воля душу стерегла.
„Прокинься“, — каже. — „Плач, убога!
Не зійде сонце. Тьма і тьма,

І правди на землі нема!“
Лсдача воля одурила
Маленьку душу. Сонце йде
І за собою день веде.
І вже тії хребетносили,
Уже ворущаться царі...
І буде правда на землі!

30. X. 1860.
Петербург.

* * *

О люди! люди небораки!
Нащо здаліся вам царі?
Нащо здаліся вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!

Вночі і ожеледь, і мряка,
І сніг, і холод. І Невá
Тихссенько кудись неслá
Тоненьку кригу попід мостом.
А я, ото ж таки вночі,
Іду та кашляю йдучі.
Дивлосьь: неначе ті ягнята,
Ідуть задріпані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)

За ними гнеться, шкандибáе,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу... Де ж той світ?
І де та правда? Горе! Горе!
Ненагодованих і голих
Женуть (послїдній долгь отдать),
Женуть до матері байстрят
Дівчаточок, як ту отару.
Чи буде суд? Чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми?
Повинна бути, бо сонце стане
І осквернену землю спáлить.

3. XI. 1860.
Петербург.

* * *

Якби з ким сісти хлїба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і якнебудь на сім світі,
А все б таки якось жилось.

Та ба! Нема з ким. Світ широкий,
Людей чимало на землі...
А доведеться самотнім
В холодній хаті кривобокій,

Або під тином простягтись.
Або... Ні, треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одурити
В самотині... Пшениця, жито

На добрім сіялись лану,
А люди так собі пожнуть
І скажуть: „Десь його убито,
Сердешного, на чужині...“
О горе, горенько мені!

4. XI. 1860.
Петербург.

* * *

І десь іде, і ніч іде...
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки!

5. XI. 1860.
Петербург.

* * *

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
Та попід горою.
Хлюпоцуться качаточка
Поміж осокію.
А качечка випливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

Тече вода край горіда.
Вода ставом стала.
Прийшло дівчá воду брати, —
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Своїм зятем звати?

7. XI. 1860.
Петербург.

* * *

Якось то йдучи уночі
Понад Невію... Та йдучи,
Міркую сам собі з собою:
„Якби то, думаю, якби
Не похилилися раби,
То не стояло б над Невію
Оцих осквернених палат.
Була б сестра, і був би брат.

А то... нема тепер нічого —
Ні Бога навіть, ні пів-Бога...
Псарі з псарятами царяť,
А ми, дотепні доїжджачі,
Хортів годуємо та плачем.
Отож, як бачите, вночі,
Понад Невію ідучи,
Гарненько думав. І не бачу,

Що з того боку, мов із ями
Очима лупа кошеня, —
А то два ліхтарі горять
Коло апостольської брами.

Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом, і тричі плюнув,
Та й знову думать заходивсь
Про те ж таки, що й перше думав.

13. XI. 1860.
Петербург.

* * *

Бували війни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї, —
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало, —
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть. І без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрончить трон, порве порфіру,

Роздавить вашого кумира,
Людськії шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане. Будяки
Та кропива́, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній, — і все те, все
Потроху вітер рознесе,
А ми помолимося Богу
І небагатіі, небогі.

26. XI. 1860.
Петербург.

Н. Т.

Великомученице кумо!
Дурна вси та нерозумна!
В раю веселому зросла,
Рожевим цвітом процвіла
І раю красного не зріла,
Не бачила, бо не хотіла
Поглянути на божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була вси, незряца,
Недвиги серцем; спала день,
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло,
І процвітало, і на небо
Хвалу Творителю несло.
А ти, кумасю, спала, спала,
Пишалася, та дівувала,

Та ждала, ждала жениха,
Та ціломудрів хранила,
Та страх боялася гріха
Прелюбодійного. А сила
Сатурнова іде та йде,
І гріх той праведний плете,
У сиві коси заплітає.
А ти ніби не добачавш:
Дівуєш, молишся, та спиш,
Та Матір Божію гнівиш
Своїм смиренієм лукавим.
Прокинься, кумо, пробудись
Та кругом себе подивись,
Начхай на ту дівочу славу
Та щирим серцем, не лукаво,
Хоть раз, сердего, соблуді!

2. XII. 1860.
Петербург.

* * *
Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли;
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались,
Неначе князі. Діти грались,

Росли собі та виростали...
Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались.

5. XII. 1860.
Петербург.

* * *
Кума моя і я
В петрополіськiм лабіринті
Блукали ми — і тьма, і тьма...
„Ходімо, куме, в піраміду —
Засвітим світоч“ . І зайшли,
Єлей і миро принесли.
І чепурненький жрець Ізиди,

Чорнявенький і кавалер,
Скромненько длань свою простер,
І хор по манію лаєка,
Чи то жерця: „Во Іудеї
Бисть царь Саул“ . Потім хор
Ревнув з Бортнянського: „О скорб,
О скорб моя! О скорб велика!...“

1860.
Петербург.

* * *
Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходиться риштувать
Вози в далеку дорогу?
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуем спочивать...
Втомилися і підтоптались,
І розуму таки набрались,
То й буде з нас! Ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...
Весела хата, щоб ти знала!...

Спочинемо... А тим часом
Твої сестри-зорі,
Безвічні, попід небом
Попливуть, засяють...
Підождімо ж, моя сестро,
Дружино святая!
Та нескверними устами
Помолимось Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу...
Над Летою бездонною
Та каламутною
Благослови мене, друже,
Славою святою!...

Ой, не йдімо, не ходімо, —
Рано, друже, рано;
Походимо, посидимо,
На сей світ поглянем!
Поглянемо, моя доле...
Бач, який широкий,
І широкий та веселий,
Ясний та глибокий...
Походимо ж, моя зоре!
Зійдемо на гору,

А поки те, да се, да бне,
Ходімо просто-навпростець
До Ескулапа на ралець —
Чи не одурить він Харона
І Парку-прялку? ... І тоді,
Поки б хімєрив мудрий дід,
Творили б лежа епопею,
Парили б скрізь понад землю —

Та все б гексаметри плелі,
Та на горище б однесли
Мишам на снідання... А потім
Співали б прозу — та по нотах,
А не якнебудь...

Друже мій,
О мій супутниче святий!
Поки огонь не захолонув,
Ходімо лучче до Харона —
Через Лету бездонную
Та каламутную
Перепливе́м, перенесем
І славу святую,
Безвічну́ю, молодую...
Або — цур їй, друже!

І без неї обійдуся —
Та як буду здужать,
То над самим Флегетоном,
Або над Стиксом, у раю,
Нсначе над Дніпром широким,
В гаю, предвічному гаю,
Поставлю хаточку, — садочок
Кругом хатини насажу;
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу;
Дніпро, Україну згадаем,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм...

14.—(?) II. 1861.
Петербург.

СЛОВНИЧОК ДО КОБЗАРЯ

(Примітки й пояснення)

А

Аарон — жидівський первосвященик, брат Мойсеїв.
Авіньйон — місто в південній Франції, де жив папа Бенедикт XIII.
автодафе — з лат. *actus fidei*, смертна кара через спалення на вогні.
агарянський — магометанський, турецький.
ад — пекло.
Аж церков бачать — Мотронинський монастир. Ігумен монастиря Мелхисидек Значко-Яворський ставився прихильно до гайдамацького повстання. Див. — священик достану.
акафист — благально-всичальна пісня-молитва до святого.
Алкід або Геракл (Геркулес), син Алкея (в грецькій мітології), прославився надзвичайною силою й своїми перемогами в підземному царстві.
Альбано — озеро недалеко від Риму.
Альта — невеличка річка, що вливається недалеко Переяслава до Трубайла (Трубежа).
амфора — у греків і римлян велика посудина з опаленої глини з вузьким горлом і двома вухами по боках. Амфора внизу звужується і своїм острим кінцем втикається в землю.
Анафан або Натан — пророк часів царя Давида.
анітелень — ні слова, ні пари з уст, див. нічичирк.
Аполлон або Феб — грецький бог сонця, а також бог мистецтв.
Аппіїв шлях (via Appia) — це добре вибрукований шлях із Риму на південь Італії.
арена (лат. *arena*, пісок) — 1) місце, посипане піском в амфітеатрі, 2) середина цирку, де відбуваються циркові продукції.
арія — пісня з опери, оперети.
Архимед — славний грецький математик (287—212 перед Хр.).

архистратиг Михаїл — опікун Києва й цілої України.
аршин — 71 сантиметр (стара російська міра).
Аскочнський В. І., проф., видавець часопису „Домашня Бесѣда“ в Петербурзі; реакціонер (1813—1879).
Атила — гунський король, що прийшов із своїми дикими ордами з Азії в половині X ст. по Р. Хр., завоював був Європу аж до Франції й заложив свою державу над Дунаєм (тепер Угорщина).
аул — татарське село.
Афини, Атени — головне місто в Греції.

Б

баговиння — водорослі (*Conferva rivularis*).
багряниця — червона (пурпурова) одежа (мантія), що її носили царі.
Базиліяни (польськ.) — Василіяни, уніяцькі ченці, що мали в Україні свої школи.
байдара — великий човен, судно.
байдики бити, байдикувати — нічого не робити, лінуватися.
Байкал — Байкальське озеро; сюди були вислані дсакаристи. До них мав Шевченко велику пошану й симпатію (див. декабристи).
байрак — яр, зарослий лісом.
байстріюки Катерини — прибічники й фаворити цариці Катерини, що їм пороздавано запорозькі землі.
бакаляр — студент високої школи; учитель.
Бакчисарай (Бахчисарай) — колишня столиця татарських ханів у Криму.
бал — баль, бенкет.
балка — яр у степу, зарослий кущами; яр, зарослий лісом — байрак.
Балкани — великі гори в Болгарії.
бандурист — бандуристом називав Шевченко М. Маркєвича, бо той писав поезії на

- українські теми моск. мовою (Українські мелодії).
- баринш — зиск при продажі, прибуток, користь, надбійка.
- баркас — найбільше веслове судно.
- Батурин — столиця гетьмана Мазепи. 2 листопада 1708 р. москалі взяли Батурин зрадою, запалили його, а людиність звірські катували й мордували.
- бахур — розпутник, волоцюга, лабузник, ловшас, джигун.
- баша або паша — турецький старшина або генерал.
- бгати (пирого, коровай) — робити з тіста.
- бсбрянний — бобровий.
- бсвзь — йолоп, дурень.
- Бсндери — місто в Басарабії; сюди прибули гетьман Мазепа й Карло XII. по нещасній битві під Полтавою р. 1709.
- Бсрестечко — містечко на Волині; тут р. 1651 в битві з поляками загинуло 40.000 козацького війська через зраду татарського хана, що захопив Хмельницького в полон.
- берлин — великий панський повіз, карета.
- б'ляя (моск.) — білий банкнот (50 карбованців).
- бивний — бувший.
- билиця — те, що було (небилиця — те, чого не було, вигадка, казка).
- біла пташка — душі козаків, що загинули при будіванні Петсрбургу.
- білиця — в білій сукні (черниця ще не пострижена).
- біолиций — с. т. місяць.
- благая — добро, благі, добрі діла.
- благий — щасливий, добрий; благі літа — щасливі літа.
- благовістити — сповіщати, голосити добру (благу) вість.
- благовіститель — благовісник (архангел Гавриіл — „Марія“).
- благоволити — зробити щось із своєї ласки, з доброї волі.
- благоденствувати — добре жити, добре матися.
- благоуханний — пахучий, запашний.
- благочинний — старший священник, наглядач благочинії, декан.
- блскота — блскот, болиголов.
- блудний — розпусний, розпутний, блудящий.
- блудолиз — той, що вилизує по своїх панах миски з їдою, панський або царський прихвостень.
- Бог витає над селом — носитьсця невидимо, перебуває над селом.
- Богдана могила — могила Б. Хмельницького біля Персяслава.
- богила — болиголов, свербигуз, дика пс-трушка.
- богослов — той, що скінчив духовну школу (академію, семінарію), також студент вищих клас цих шкіл.
- Богун Іван — один із помічників Б. Хмельницького підчас війни проти Польщі 1648—1654 рр., страчений поляками р. 1664.
- бонзи — буддійські священники.
- Борисполь (Барішполь) — містечко на Полтавщині, Персяславського повіту.
- бороншо — мука.
- Бортнянський Дмитро (1751—1825) — українсьць, відомий композитор, реформатор церковної музики в Росії, управітель придворної царської капели.
- борці ходили — на вслікі свята ходили переодягнені хлопці (ведмедем, татарином), по чужих селах і викликали місцевих хлопців боротися (було це звичаєм в Україні в 18. і на початку 19. ст., пояснення проф. В. Б. Антоновича).
- бо тут Сибір була колісь — себто місце засланія каторжан.
- брати різнились — розлучились.
- братія — брати, також — прості, звичайні люди.
- брат названий — Максим Залізник.
- Братство — Братський монастир на Подолі у Києві, де містилася знаменита школа — Києво-Могилянська Академія.
- братство віру заступило — січове братство, запорозьке військо обороняло віру.
- бридня (брєдня) — дурниця, брєхні, брєхні.
- бриль — капелюх.
- британські легіони — римське військо в Британії (Англія).
- Броварі — село біля Києва на лівому боці Дніпра, на Чернігівщині.
- Броварський ліс — проти Києва, на лівому березі Дніпра (див. Броварі).
- Брути — Люцій-Юній Брут р. 510 перед Хр. повалив із трону царя Тарквінія Гордого і Рим став республікою. Марк-Юній Брут, приятель Цезарів, організував змову проти останнього (43 р. перед Хр.), бо боявся, що Цезар приверне монархію в Римі.
- бувальщина — те, що було (див. билиця).
- буй-голова — буйна голова, той чоловік, що має буйні, сміливі задуми.
- буй-тур Всеслод — брат князя Ігоря Святославича, пішов проти половців разом із братом Ігорем; за свою хоробрість та відвагу названий „буй-туром“.
- булава — знак гетьманської влади.
- булла — папська грамота (посланіє).

бунчук — знак гетьманської влади: держалко з металевим яблуком на кінці, звідки звисав кінський хвіст.
бурнус — верхній одяг у народів сходу.
бурса — інтернат, де живуть ученики (студенти) спільно; бурса — Київська Академія.
бурсацтво — бурсаки, студенти, що живуть у бурсі (інтернаті).
бурта — 1) купа подовжня, 2) насип, бугор.
бусурман (бусурмен) — мусульманин, визавець мусульманської віри.

В

Вавилон — столиця вавилонського царства в Месопотамії (Азія).
Вавилони — великі міста.
Вавилоня дщерь океянна — проклята дочка Вавилону.
вага — вагання.
Валькірії — богині війни в германській мітології.
вальс — німецький танець.
Варвара — моці св. Варвари в Михайлівському монастирі в Києві.
варена — варенуха, горілка зварена з медом, овочами та корінням.
варнак — штемпований (позначений) каторжанин, що втік із в'язниці.
ватага — 1) товпа, юрба, загін, 2) отара дрібної худоби (овець, телят), 3) рибальський зимовник; у такому зимовнику розташувалася експедиція Бутакова для дослідження Аральського моря, в якій брав участь Шевченко 1848—49 рр.
ватагу пройди свита водив за собою... Коли греки зруйнували Трою, частина троянського війська, під проводом Енея, рятується на човнах, довго блукає по морі, зазнає багато пригод і нарешті припливає до італійського берега, де, за народними римськими переказами, заснує нову державу — римську. На основі цих переказів написав римський поет Вергілій знаменитий епос „Енеїду“. Цей твір І. Котляревський не тільки „перелюцював“ на нашу мову, але замість троянців вивів нашпих бурлак-запорожців, що, по зруйнуванні Січі царицею Катериною 1775 р., шукали собі нового місця осідку. Тут Еней вже не троянський герой, але наш „парубок моторний і хлопець хоч куди козак“, отже Енеїда Котляревського має український національний характер.
ватажник — пастух овець.

Вашінгтон Джордж — перший президент Сполучених Держав Америки.
вельюдний — многолюдний, багатолюдний.
велеречивий — 1) високомовний, красномовний, 2) широкомовний, балакучий, говіркий.
велика зима — року 1787 була люта й довга зима, сніг лежав до м. червня.
велика руїна — так називає Шевченко Україну під пануванням Москви.
Великий Луг — низина на Дніпрі, нижче Хортиці, де Дніпро розливається на багато рукавів, озер, проток. Ця низина, вкрита очеретами, травою, корчами, була доброю кривкою для запорожців, а крім того було тут багато дичини й риби, тому також Луг — батько.
Великий Луг і Матір Січ — слова запорозької пісні: „Ой Січ-мати, а Великий Луг-батько“.
великомученицький святий — мова йде про рос. поета Лермонтова або Рилєєва. Їх твори прислали приятелі Шевченкові до Оренбургу.
вельї (ц. - слов.) — великий.
вельможні байстрята — байстрята високого походження, напр. цариці Катерини та її прибічників.
Венера — в римській мітології богиня краси й кохання.
вепер, вепра — дикий кабан, дик.
Вербівка — село Звенигородського повіту.
вертеп — печера.
вертоград — сад, горід; вертоградар — садівничий.
Версаль — королівський палац під Парижем.
верства — 1) міра довжини — 1.500 сажнів, 2) верстовий стовп.
верша — риболовне знаряддя з пруття.
Верхотворець (сивий) — Господь Бог.
веснянка — начр. пісня „А вже весна, а вже красна, із стріх вода капле“.
весслочка, весслака — райдуга.
весь (ц. слов.) — село.
вѣрнїй дѣло (моск.) — буде певніша справа, ліпше буде йти діло.
взаперті — замкнений, у неволі, під замком.
взискаючий Бога — той, що шукає Бога.
Вибла могила — висока могила коло Пересяслава.
вигаптувати — вишити золотом чи сріблом.
визерунок — вінієта, прикраса книжки по краях сторінки.
вильоти — відкидні рукави; з вильотами свита — свита з відкидними рукавами.
випручати — виставляти, витягати.
Вифлєм — місто, де народився Ісус Христос.

Вифлємська каплиця — в Празі, де проповідував Гус.
вихиляся — вигинання, вихиляння.
Вишгород — село над Дніпром між Києвом і Межигір'ям.
вишник — вишневий сад.
віват! з лат. *vivat!* — най живе!
відро (вина, горілки) — 20 пляшок.
Візантія — давня грецька назва Царгороду (Константинополя, тепер Стамбулу). Візантією називалася грецька держава, що існувала до середини XV ст. (р. 1453 турки взяли Царгород).
Вільно — столиця Литви. Шевченко, ще будучи кріпаком, перебував у Вільні зо своїм паном Енгельгардтом (рр. 1829—30).
вінценосная громада — люди, що носять вінцець, царі.
віршомаз — поганій ритмач-нездара („Сон“ — тут має Шевченко на увазі постів, що представляли в своїх віршах царя і царицю, як богів, розуміється, щоб здобути собі їх ласку).
віскривий — сопливий, шмаркатий. Народне повір'я каже, що скарб з'являється в образі сопливого (шмаркатого) діда; треба догадатися втерти йому носа й так добути гроші.
вісон — дорога тканина.
в колодочки вбитися, або порости в пір'я — набратися сили, вирости.
в крепості завдати — віддати в кріпацтво, закріпачиги.
власяниця — сорочка з грубого волосу, що її одягали ченці-аскети; така сорочка натурала (гризла) тіло.
внушити — роз'яснити, наставити, довести до свідомості, до пізнання чогось.
вовкулак — людина, що перскинеться чарамми в вовка.
во время люте — в тяжкі часи, в добу лихоліття.
во дні они (ц.-слов.) — колись, давно, в давні часи.
воеводи, Петрові собаки — воєводи царя Петра I., що страшно мордували український народ по нещасливій полтавській битві 1709 р.
воздати — відплатити, віддати належне.
воззри (ц.-слов.) — подивися.
возліся — узліся, підліся.
возлюбленник муз і грацій — так називає Шевченко артиста М. Щепкина, свого приятеля.
возобновленній покої — відновлені, поновлені.
волока — зав'язка до постолів.

Волощина — частина Румунії.
волхв — ворожбит, чарівник.
вомісто — замість.
вонми (ц.-слов.) — вислухай.
воплотити — втілювати, втілювати (плоть — тіло).
вопль — крик, плач.
Воронівка — село Звенигородського повіту.
восприянути — пробудитися, прокинутися; підвестися душею.
воть-те (моск.) — ось тобі.
воцаритися — запанувати, стати царем.
вповні шлях перейти — комузь перейти шлях із повними відрами — принести успіх, щастя; перейти шлях із порожніми відрами — принести або ворожити нещастя.
в прийом — прийом — там, де відбувається бранка до війська.
вората (ц.-слов.) — ворота.
врачуеш — лікуеш.
всєднєвний — щоденний.
всєвітній цар волі („Сон“) — Шевченко тут має на увазі політичних засланих, т. зв. декабристів, учасників повстання 14 грудня 1825 р. в Петербурзі.
вскую — чому, чого.
всєідна неділя — це є тиждень, коли нема посту в середу й п'ятницю, останній тиждень перед масницею.
Всєтворящий — той, що все може зробити, всемогутий.
всєвітня столиця — Рим.
всує — надаремно.
втєребити — всунути, встромити.
Вторая доконала вдову-сиротину, с. т. цариця Катерина II. докінчила те, що розпочав Петро I.: знесла р. 1764 гетьманство, р. 1775 зруйнувала Запоріжжя, запровадила кріпацтво в Україні.
второпати — зрозуміти.
В'ячеслав IV. — чеський король (1378—1418). що дав Гусові залізний лист безпеки, коли той їхав до Констанци на собор, але це не помогло, бо Гуса арештували й посадили в в'язницю.

Г

габа — біле турецьке сукно, покривало; берєги, край, облямівка матерії (хустки).
гам (москов.) — крик, галас.
Гамалія — отаман Гамалія в історії невідомий. Шевченко й не мав на увазі описати якусь певну історичну подію, але хотів дати образ козацького походу на Туреччину.

Ганка В'ячеслав (1791—1861) — один із чеських будителів, автор т. зв. „Кралс-дворського рукопису“. Є це збірка чеських поезій, яку Ганка видавав за літературний пам'ятник ІХ століття, але в дійсності була це підробка.

гарем — покої, де живуть султанові жінки.

гаспид — гад, змії.

гексаметр — шостистоповий вірш, що його уживали греки й римляни (головно в спевях) за такою схемою:

2 0 0 / 2 0 0 / 2 0 0 / 2 0 0 / 2 0 0 / 2

герольди — вістуні, що проголошували наказ короля.

герш-ту — з нім. hörst du, чи чуєш?

гетера — повія.

гетьманщина — українська держава під проводом гетьманів (1648—1764).

гетьмани-усобники — Шевченко все виступає проти тих гетьманів, що свої особисті інтереси ставили вище від справ державних, продавалися то Москві, то Польщі.

гич — гичка: стебло з листям, образowo значить: все; нігич — нічого; і гич не до речі — і все не до речі.

Гіменей — мітол. бог подружжя.

гладкий — грубий, товстий.

Глаухів — мале місто в Чернігівщині, куди було перенесено гетьманську столицю (по зруйнуванні москалями Батурина).

Гнилий Тікич — річка, що перепливає Лисянку.

говіти — постити, молитися, приготуватися до сповіді і закінчити говіння причастям.

Гоголь Микола (1809—1852) — українець родом (нар. в Сорочинцях на Полтавщині), російський письменник, висмівав у своїх творах темні сторони російського життя, де бачив тільки негативні явища; не бачив типів позитивних; натомість теми з українського життя опрацьовував із великою любов'ю та теплотою почуття (Гарас Бульба). Москву й Петербург ненавидів і 12 літ прожив у чужині (першажво в Італії) й коли б не було необхідности (родинні справи), то, казав Г., ніколи б в Росію не вернувся.

Головатий Антін — запорозький полковник, заложив р. 1784 Бузьке козацьке військо (з тих запорожців, що по зруйнуванні Січі залишилися у Росії). Р. 1792 це військо оселилось на Кубані і першим кошовим Кубанського Війська був А. Головатий.

голосний — славний, відомий.

гончий — мисливський пес.

гордня — гордоці, пиха.

Гордієнко Кость — кошовий отаман Запоріжжя, р. 1709 брав участь із цілим військом запорозьким у визвольній боротьбі Мазепи проти Москви.

Горлиця — весела пісня: „Ой, летіла горлиця через сад“.

горнило — піч, де перетоплюють металъ.

господа — дім і хазяйство.

готическій съ часами домъ — дім у готичному стилі з годинником.

град (ц.-слов.) — город, місто.

грека доброго — Сократа (див. це слово).

гречкосій — хлібороб.

Григорович Іван Григорович (1786—1865) — українець із Полтавщини, був секретарем Академії Мистецтв в Петербурзі, коли там учився Шевченко; допомагав Ш. виволитися з кріпаштва й вступити до Академії Мистецтв. 22. квітня 1838 — день, коли Ш. став вільним.

„Гриць“ — відома в Україні пісня: „Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці“.

гробкопатель — той, що копає гроби, гробар.

грядущий (ц.-слов.) — майбутній, будучий.

гульвіса — гультяй, гуляка.

гусла — гуслі, скрипка; тут — музика.

І

Іалатан Гнат — прилуцький полковник, що зрадив Мазепу.

Іалата — передмістя Царгороду.

Іалера — велике веселе судно.

Іалілей (Galileo) — знаменитий італійський астроном і фізик (1564—1642).

іальські легіони — римське військо в Італії (Франція).

іінекей (грецьк.) — жіноча половина дому в багатих греків або римлян.

іладіатори (лат. gladius — меч) — борці, що билися короткими мечами в римському цирку.

Іонта Іван — сотник придворних козаків польського магната Потоцького — був висланий уманським губернатором Младановичем із своїми козаками проти Залізняка, що вів гайдамаків на Умань. Вважаючи, що гайдамаки боряться за святе діло, приєднався Іонта до Залізняка і разом із ним узяв Умань 9. червня 1678 р. Іонта був заможний чоловік (Потоцький подарував йому два села — Росошки й Орадівку), мав родину, збудував на свої кошти церкву в с. Володарці.

ірації — богині краси у римлян.

Д

да гріють — най гріють, щоб гріли.
далебі — їй-Богу.
Дамаск — місто в Сирії, в Малій Азії.
да не скажс — най не скажс, щоб не ска-
зав.
Данте — Данте Аліг'єрі, знаменитий італій-
ський поет (1265—1321). У своїм творі (Бо-
жественна Комедія) розповідає про муки
грішників у пеклі.
Дарданели — протока між Мармуровим
і Егейським морем.
Дар'я — Сир-Дар'я, річка, що впадає в Араль-
ське море.
да свершиться — най станеться.
да шість тисяч... душ передувала — на
бутові залізниці Москва—Петербург се-
ляни-кріпаки тисячами гинули від не-
людських умов праці.
дворець — царські палати.
дебелій — товстий, міцний.
декабристи — революціонери в Росії в пер-
шій половині ХІХ ст., мали три органі-
зації: Південне товариство, Північне то-
вариство і товариство з'єднаних слов'ян.
Повстання декабристів 14. грудня 1825 р.
в Петербурзі було здушене. П'ятьох про-
відників повстання повісили, а інших ви-
слав цар Микола І. до Сибіру.
Декий — римський цісар Децій (249—251),
що переслідував християн.
день радості — день визволення України.
дерно, дернина — моріг, моріжок.
деспот (грецьк.) — жорстокий володар, цар
(первісне значення — пан).
дзиглік — стільчик.
дивітеся ділам Його — дивуйтеся...
димар — частина димоходу (комин) від печі
до покрівлі.
динарій — староримська срібна монета.
дія — діючи.
Діяна — місяць, властиво — у римлян бо-
гиня місяця й полювання.
днедавній — стародавній.
добровонний — пахучий, запашний.
доброзичущий (ц.-слов.) — той, що робить,
творить добро.
довідать гостей — провідати, відвідати.
догма — церковна правда (основа).
доїжджачий — панський слуга, що доглядає
мисливських псів.
докол — доки, до якої пори.
долгоденствіє (ц.-слов.) — довгі дні, довге
життя.
Долгорукий — князь М. Долгоруков, гене-
рал-губернатор Лівобережної України.

домаху гартув — домаха — шабля дамась-
кої сталі.
до оди пишно-чепурної — оди, як вірші по-
хвальні, писалися високим стилем, себто
слова й вирази оди не були буденні, зви-
чайні, але підшукувались слова й поняття,
що викликали враження величності, краси,
урочистости і т. д.
Дорошенко — гетьман Петро Дорошенко
(1665—1676).
дослуживсь до чину — до рангу (вищого,
старшинського).
досвітки — вечірні сходини молоді вощни
і взимі; хата, де збираються — досвітчана
хата.
достеменний — правдивий, цілком такий,
як...
„достойно“ одзвонили — на Службі Божій
підчас співу молитви „Достойно естъ“ —
дзвонять.
„достойно пітая“ — гідно оспівана.
дрєвляни — деревляни, старе українське
плєм'я в Правобережній Україні.
дріяди — в грецькій мітології богині, що
опікуються лісами й деревами (німфи-
мавки).
друга сила — Москва (Давидові псалми).
дружина — в Україні чоловік жінку й жінка
чоловіка зве дружиною.
дружка — молода дівчина, запрошена на
весілля; одна з дружок називається стар-
шою.
дукачик — дукат, червонець.
дулвина — міцна сталь.
дуліби — старе українське плєм'я в Право-
бережній Україні.
думний — задуманий, замислений.
душі пропиває — пропиває гроші, одержані
за проданих кріпаків.
Дюк — французький граф.

Е

Егерія — німфа (лісова дівчина-мавка), що,
як передає легенда, була жінкою й до-
радницею римського царя Нуми Помпілія.
едомляни, едомські діти — ідумеї, народ, що
жив на південь від Палестини й часто на-
падав на жидів.
елегія — ліричний вірш сумного характеру.
Елек або Елек — річка, притока Уралу.
епілог (грецьк.) — кінець промови; остання
частина в літерат. творі.
епопея — великий епічний твір.
есаул (осавул) — 1) військовий старшина для
доручень, 2) дозорець, панський (помі-

цицький) розсильний, прикажчик, пригонич.
Ескулап — у грецькій мітології бог лікування; лікар.

Є

Євфрат — річка в Месопотамії.
єдваб — шовк.
Єсон — гора над Єрусалимом.
єлико мога (ц.-слов.) — скільки можна, як тільки можна.
Єнісей — річка в Сибіру.
єретик — чоловік, що виступає проти науки церкви.
Єрмон або Гермон — гора у Сирії.
есеї — жидівська релігійна секта.
єфрейтор малий — урядовець Пісарев у канцелярії Бібікова (київський генерал-губернатор).
„Ще Польща не згінела“ — початкові слова польського національного гімну.

Ж

жестокий — жорстокий.
живі мисліте — правдиве, реальне життя, не шкільне, теоретичне.
Жіжка Ян — шляхтич із Троцнова, провідник повстання гуситів.
Жовті Води — притока Інгульця в Херсонщині.
Жовті Води і Корсунь — тут Б. Хмельницький розбив поляків на початку війни 1648 до 1654 р. На чолі польського війська стояв коронний гетьман М. Потоцький.
Жуковський Василь Андрієвич — російський поет, належав до того кола людей, що допомогли Шевченкові визволитися з кріпацтва (сталося це 22. квітня 1838 р.).

З

забандюрилось — забажалося, забалося.
забен буду — най буду забутий.
Заворожи мені, вохве — цей вірш в „Основі“ 1861 р. був з присвятою М. С. Щепкину.
Закрет — передмістя Вільни (гарний лісок на горі над річкою Гісією).
Залізник Максим — запорожець, провідник гайдамацького повстання 1768 р.
Замчище — місце, де колись стояв замок (у Перяславі).
занози — затички (дві), що ними забирають (замкають) шиї волів у ярмах.
запродав гетьман у ярмо християн — Шев-

ченко має на увазі гетьманів Петра Дорошенка або Юрія Хмельницького, коли багато українців попало до турецько-татарської неволі.

запродана жидам віра — польські магнати в Україні, особливо на Правобережжі, часто віддавали церкви в оренду жидам.
застукати когось — зловити несподівано, спіймати, заскочити.
заступ — рискаль.
зато́го — от-от, скоро вже, незабаром.
Захарія й Єлизавета — батьки Івана Христітеля.

захвасувати (нім.) — завдати, засадити.
захилий — виснажений, безсилий, кволий.
звичайний — чемний, ввічливий, той, що знає звичаї, як треба поводитися.

Згадайте, братія моя — Шевченко звертається до членів Кирило-Методіївського Братства, що сиділи в Петропавлівській кріпості. Цю поезію написав Шевченко 1847 р. в Орській кріпості, на засланні. Коли ж поет пізніше переписував свої вірші, написані в казематі, с. т. в Петропавлівській кріпості в Петербурзі, як окрему збірку, то поезію „Згадайте, братія моя“ поставив у цій збірці на першому місці, як вступ, порушивши таким чином хронологічну послідовність. Цю збірку присвятив Шевченко своїм „союзникам“, с. т. членам Кирило-Методіївського Братства.

Зевес — у грецькій мітології найстарший бог (див. Юпітер).

земля козака — Україна.

зигиця — зозуля.

зик — пронизливий крик.

зикнути — крикнути.

зично — голосно.

зіновать — бур'ян, рослина з родини стручковатих.

Зіновій — Богдан Хмельницький.

з ножем окровленім — покритим кров'ю, скривавленим.

золотий Тамерлан — татарський хан т. зв. Золотої Орди.

зорю б'ють — у війську трублять або в бубни б'ють, як знак, що треба йти спати чи вставати.

зримо — видно, явно, на очах.

I

Іван Гус (1369—1415) чех, професор і ректор університету в Празі, виступав проти т. зв. індульгенції (відпущення гріхів за гроші) і друтих надужитъ римського папи. Тому

що він не хотів зріктися своїх думок і писань, спалили його, як еретика, на огнищі в Константиї 6. липня 1415 р.

Іван Підкова — в 70 рр. XVI ст. на деякий час захопив владу в Молдавії, що належала Туреччині, але скоро був примушений звідти відступити. Р. 1578 польська влада скарала Підкову на смерть. Шевченко мав на увазі вивести Підкову не як історичну постать, а як художній образ.

Іван святий — моці Івана Воїна в Києво-Печерській Лаврі. Прочани купували шапочку св. Івана, одягали її на голову святого і вірили, що ця шапочка охороняє чоловіка від болю голови.

і виріс я на чужині — р. 1843 Шевченко перший раз (по звільненні з кріпацтва) поїхав в Україну, а цей вірш — це його враження з тої подорожі.

Ізекііл, Єзекііл — біблійний пророк.

Ізида — в єгипетській мітології богиня творчих сил природи (плодючости).

і знову потекла мужицька кров — цим віршем відгукнувся Шевченко на кримську війну 1853—1856 р. (Туреччина, Франція, Англія — проти Росії).

ізраїльський архиєрей — Єрусалим, головне місто жидівське.

і його забудьте, други — „Його“ — це царя Миколу, або студента Петрова, що доніс на членів Кирило-Методіївського братства (Згадайте, братія моя).

Іква — річка на Волині.

і кров полилася аж у Волинь — гайдамацького повстання там не було.

Інгул — притока Буга.

інститут — школу для виховання благородних (дворянських, шляхетських) дівчат засновано в Києві р. 1834.

інтродукція — вступ, звичайно до музичного твору, тут — до твору літературного.

Іордан (Йордан) — річка в Палестині.

Іржавець — село Прилуцького повіту на Подтавщині, де знаходиться чудовний образ Божої Матері, що нібито плаче за козаками.

ірій — теплі сторони, куди відлітають птахи на зиму.

Ісаія — біблійний пророк.

Ісаія ликуй — церковна пісня підчас вінчання.

ісправник — начальник повітової поліції в Росії.

істукан — статуя поганського бога.

ішли жомери п'ючи — так стоїть у автографі Шевченка. За життя Ш. цей вірш не був опублікований. По смерті Ш. усі видавці, починаючи з видання Кобзаря 1867 р.

(видав Кожанчиков, редагував М. Костомаров), друкували цей рядок так: „ішли мажі рипучі“ (на зразок нар. пісні). Слово „жомери“, як думають новіші дослідники, походить від молдавського слова „мошер“ (moşier) — поміщик, власник маєтку. Це слово можливе тут тим більше, що поді цього твору відбуваються в Молдавії.

І

імость — з польського *jejmność* (скорочене: *jej miłość*) її милість, титул панів або паньство — страпа, іжа.

К

кабиця — огнище в сінях або на дворі.

кав'яр — солона риб'яча ікра.

кажан — нічна крилата миша, лилик.

кайзак — так називають киргизів.

каламар — старе укр. слово (з грцької мови) — чорнилиця.

Калуга — губерніяльне місто в Московщині. кандійка — миска з увігнутими віпцями.

Канів — повітове місто на північний захід від Черкас.

канув — пропав.

Капітолій — кріпость і головна святиня (храм бога Юпітера) в давньому Римі; там жє засідав римський уряд.

Капрал Гаврилович Безрукий — київський генерал-губернатор Дмитро Гаврилович Бібіков (не мав одної руки). Шевченко називає його капралом за грубе поводження з людьми.

карались Господом Ляхи — Польщу почали ділити Австрія, Прусія й Росія.

Карамзін М. (1766—1826) — московський історик, доказував, що доба київської української держави — це початок історії російської держави.

караул — сторожа, варта, чета, вартові.

карбівничий або карбівник — лісник (робить карби на деревах, значить дерева), побсрежник.

Кармил — гора в Палестині.

катакомби — печери під Римом, де ховали мерців; тут ховалися християни від переслідувань римської влади.

Каяла — річка, біля якої скінчився нещасний бій князя Ігоря з половцями.

квартирка, квартирочка — одна шибя у вікні, що відчиняється.

кебета — талант, дотеп, хист.

кедр — дерево (*Pinus cembra*).

Керелівка — село Звенигородського повіту.

Т. Шевченко провів там свої дитячі літа.
кете — дайте, подайте; кс — дай, подай.

кітва — 1) кухоль, 2) коновка, відро.

кісник — стрічка, що її дівчата вплітають у коси.

кивот — скриня в Єрусалимському храмі, в якій були сховані скрижалі з 10-ма заповідями Божими.

Киприда-Афродита (у греків) або Венера (у римлян) — богиня краси й кохання.

киргизи — кочове плем'я монгольської раси.

кірся — довга сукняна верхня одіж; велика свита з каптуром, кобеняк, манта.

Кирило — це гетьман Кирило Розумовський (1750—1764), що вдягався по-сиропейськи й перший з укр. гетьманів носив модну тоді перуку.

Кисіль Адам — київський воевода, виступав по стороні Польщі підчас повстання Б. Хмельницького.

китайка — червона тканина (шовк із Китаю).

В нар. пісні: ...козаченька вбито, червоною китайкою личенько прикрито.

кичка — м'яка підкладка з вовни (подушка вальдсм, кишкою) в кінському хомуті.

клеїноди гетьманські — ознаки гетьманської влади (бунчук, булава, хоругви і літаври).

Клечальна неділя — Зелені Свята, бо клечанням (зеленими галузками) прикрашають (мають) хати.

клобук — чернеча шапка, каптур.

клуночок, клунок — торбинка, клумак.

клуня — стодола.

кобила — прилад — дерев'яна колода, дошка, що на ній катували; до кобили прив'язували людину й били.

Кобяк — половецький хан, що попав у полон до великого київського князя Святослава Всеволодовича (р. 1184), див. Святослав. коверзувати — глузувати, глумитися, збиткуватися, знущатися, попіхати.

коворот (коловорот) — ворота на заставі в селі. Козачковський Андрій Осипович (1812—1889) — приятель Шевченка, лікар у Переяславі.

Козлів — місто на Кримським побережжі Чорного моря, тепер Евпаторія.

Козлоногий п'яний дід — Фавн; у римській мітології — це пів-людина, що має козлячі ноги й рижки на голові. Фавн все ходить із Бакхом (Бахусом) — богом вина й веселощів, тому він все п'яний.

Коклес Горацій — римський герой, що сам один боронив міст від ворогів.

колега — товариш.

Коллар Ян — чеський поет (1793—1852).

Колівщина — повстання гайдамаків, „ко-

лів“, бо вони були озброєні колами (кіл — колоти).

колізей — римський цирк.

кома (грецьк.) — протинка.

компанійці — компланійські полки, що вперше завів гетьман Петро Дорошенко (1665 до 1676), як гетьманську гвардію.

Конашевич — гетьман України Петро Конашевич-Сагайдачний (1614—1622).

конклав — збори кардиналів, найвищих духовних достойників; звичайно конклав збирається для вибору нового папи.

конфедерат — член польської конфедерації (див. це слово).

конфедерація — польська шляхетська протикоролівська спілка гуртувала поляків проти Росії, козаччини та православних. Відомі конфедерації в Барі на Поділлі та Радомська.

копа — 60 штук (копійок, яець).

копти — нащадки давніх єгиптян.

корити — докоряти, дорікати.

кормило — стерно, керма, деменб.

королі із Польщі втікають — р. 1573 був вибраний на польського короля франц. принц Гєнрих Валуа, що потім таємно покинув Польщу.

Корсунь — містечко Канівського повіту на Київщині над річкою Россою.

Корф — див. фон Корф.

коряк — ківш.

косар непевний — смерть.

Костомаров Микола Іванович (1817—1885)

— приятель Шевченка, був заарештований, як і Ш., за участь у Кирило-Методіївському Братстві. Обоє були ув'язнені в Петропавлівській кріпості в Петербурзі. Кризь в'язничне віконце побачив Ш. матір Костомарова, що відвідувала сина. Її пригнічений вигляд був імпульсом для Ш. до написання вірша „Веселе сонечко ховалось“ (М. Костомарову).

косяна комора — людський кістяк, людське тіло.

Котляревський Іван (1769—1838) травестував (див. це слово) твір римського поета Вергілія „Енеїду“ чистою українською мовою (1798) і тим став батьком нової укр. літератури. Автор знаменитої „Наталки-Полтавки“ (1819) і комедії на 1 дію „Москаль-Чарівник“.

кошуленька, кошуля (польськ.) — сорочка.

коч — панський повіз, бричка.

Кочубей-Нагай — Василь Кочубей зробив доноса на гетьмана Мазепу царськi Петрові І. Шевченко називає його Нагаєм, бо Кочубей був татарського роду.

кравчина — так називає Шевченко Северина
Наливайка, бо, кажуть, він був кравцем або
сином кравця.
краков'як — польський національний танець.
крижем — хрестом (лежати, падати).
крин — *Lilium candidum* — лілія біла.
крин селяний — польова лілія.
кровать (моск.) — ліжко.
кровля — покрівля, дах.
кроткий — смирний, тихий.
круглолиций — місяць.
круторогі — с. т. воли.
круча — стромовина, строма, урвище, урви-
сько.
кубелечко — гніздечко.
куга — водяна рослина — *Turha L.* — рогіз.
кумир — статуя поганського бога, ідол, бов-
ван, божок.
кумирні — поганські божниці.
Кунштук з нім. *Kunststück* — мистецький
твір; книжка з кунштукками — з образками,
травюрами, ілюстраціями, малюнками.
куринь — 1) шалаш, катряга, буда; 2) скла-
дова частина запорозького війська.
курникати — співати собі під ніс, мугикати,
куржикати.
Кухаренко Яків (1788—1862) — отаман
Чорноморського Козацького Війська, прия-
тель Шевченка.
куща — куринь, намет.

Л

Ликера Полусмаківна, що з нею розійшовся
Шевченко (хотів із нею одружитися, але
з цього нічого не вийшло).
Ладо — слов'янська богиня весни й любови.
ладо — чоловік, муж, дружина.
Ладога — Ладозьке озеро; тут запорозькі
козакі виконували найтяжчі праці при бу-
дуванні каналів, де їх дуже багато загинуло.
Лазаревський Федір — приятель Шевченка
з Оренбургу.
Ла мод (франц.) *La mode* — мода, журнал
мод.
ланити — щоки, лице.
лановий (від слова лан) — доглядач над ро-
бітниками в полі.
лантух — міх.
легіон — військова одиниця в римській армії.
лейстровий козак — той, що був записаний
до реєстру.
Лель — син слов'янської богині весни й лю-
бови, що називався Ладо.
лепський — гарний, добрий.
Лета — у грецькій мітології річка на тім

світі; через цю річку пересовив душі помер-
лих пересвізник Харон. Хто нап'ється води
з Лети, забуває все, що було з ним за
життя на землі.

лжеш — брешеш.

Ливан — гора в Сирії.

Ликера — Полусмаківна, з нею хотів одружи-
тися Шевченко. Л. П. служила у панів
Карташевських у Петербурзі; вони не хо-
тіли пускати дівчину з Шевченком, бо вони
не були вінчані. Вірш Ликері — це обу-
рення Шевченкове з цієї причини.

лиман (грецьк.) — морська затока, пристань.
У Шевченка — місце, де Дніпро багатьма
рукавами впадає в Чорне море.

лимар (римар, з нім.) — ремісник, що спра-
цьовує ремінь.

Лисянка — містечко Звенигородського по-
віту над Гнилим Тікичем.

лицемір — облудник.

лиштва — обшивка на краю жіночої спідниці.

ліврея — парадна одяга для слуг (льокаїв).

лідійський пісок — пісок з Лідії (Мала Азія).

ліктори — слуги при високих римських уря-
довцях.

„лінія“ — Шевченко має на увазі лінії укрі-
плень на Кавказі та над Озівським морем,
що їх мусіли робити українські козаки.
Багато тисяч козаків загинуло на цих
працях від хороб та голоду.

літання-літанія — благально-величальна піс-
ня-молитва до святого у католиків (акафист
у православних).

Лобода Іван — (власне Григор) гетьман реє-
стрових козаків у кінці XVI ст. Один із
провідників повстання 1594—1596 рр. проти
польської шляхти.

лоби поголити — забрати до війська.

лоно — груди (матері).

лопуцьок — стовбур молодого рослини без
верхньої кори, що його можна їсти.

луда або полуда — плівка на очах, що засло-
няє зір.

Луг — див. Великий Луг.

луч — промінь.

люх — пивниця.

любя — люблячи.

Люципер — чорт, сатана (Шевченко в своїх
рукописах писав „Луципер“).

М

маги — перські жерці.

магнати — польські шляхтичі, що мали вели-
чезні маєтки, а часом і своє військо.

мажа — чумацький віз.

мазур — польський національний танець.
Макаров Н. Я. — поміщик із Чернігівщини; його кріпачкою була Ликера Полусмаківна, що з нею хотів одружитися Т. Шевченко, але з цього нічого не вийшло.
Маковія — святкується 1-го серпня (ст. ст.).
мамаліга — кулеша з кукурудзяної мукки.
Манастирище — село біля Трахтемирова (див. це слово), там, де колись стояв трахтемирівський монастир.
Маркевич Микола (1804—1860) — український історик, етнограф, автор „Історії Малоросії“.
Марко Вовчок (Марія Маркович) — відома українська письменниця, авторка народних оповідань, пов. „Інститутка“ та інш. Шевченко високо цинив її творчість.
маслосвятіє — соборовання, помазання миром (еґсеґ) хворого.
мак — 1) старе дерево серед молодого лісу (Б. Грінченко), 2) сторожова фігура, 3) висока еґжа на березі моря, освітлена вночі: показує напрям кораблям.
медоточні уста — солодкі (приємні) слова, але нещирі.
Медуза — людина з страшними очима, замість волосся на голові мала гадюки.
Межигорський Спас — монастир у Межигір'ї біля Києва, куди колись постригалися в ченці старі заporожці.
Мемфіс — місто в північному Єгипті.
Мемфіський шлях — до міста Мемфісу (див. це слово).
мерзнений каламар — приривлива назва дрібних канцелярських урядовців.
мерзїти — ставати мерзеними, гідким.
мерції — скорше, неґайно.
Месїя — Спаситель.
метелиця — український народний танець.
милиця — дерс'яна нога (палиця), що з нею ходять каліки.
Милостиві Ми — так починалися манїфести московських царів.
миля — сім верстов (див. це слово).
„Ми сидїли нишком“ — коли Московщина руйнувала Україну, Катерина II. касувала наші автономні права, українці сидїли тихо й не протестували.
мислите — це назва старослов. букви м.
митарство — ходження людської душі по смерті по муках.
мінея — церковна книга, де описане життя святих на кожний день місяця.
мірра — пахуча смола.
містерія (грецьке слово) — таїнства. „Великий Льох“ — теж містерія, бо там говориться про таємницю визволення України.

мітла простяглася — комета, що відує народження близнят (Всликий Льох).
„Младенчески сны“ — дитячі сні.
младий (ц.-слов.) — молодий.
мна — склади букв у церковно-слов'янській букварі.
могорич — гостина з нагоди купна або продажу.
Москалева Криниця — цей сюжет Шевченко опрацював двічі: р. 1847 (в Орській кріпості) і по-друге р. 1857 в Новопетровському форті, гадаючи, що перша редакція цього твору загублена.
москалі за Дунаєм турка воювали — війна Росії з Туреччиною 1807—1812 та 1828 до 1829 pp.
москаль — 1) чоловік московської народности, 2) москалями українці в б. Росії називали взагалі вояків царської армії.
московка — так називали в Україні жінок, що виходили заміж за москалів, с. т. за вояків московського війська.
мости панс — милостивий пане.
моторити — придумувати, загадувати.
мошечка — мушечка, дрібна мушка.
„Муж велїй в власниці“ — митрополит пестербурзький Григорій, московський реакціонер († 1860).
мужа свята (церк.-слов.) — мужа святого.
музи — жіночі істоти в грецькій мітології, сестри бога Аполлона або Феба, що опікуються мистецтвом. Всіх муз було дев'ять: Кліо, Талія, Ерато, Евтерпа, Полігмнія, Калліопа, Терпсіхора, Уранія, Мельпомена.
мурза — татарський старшина.
мусяжковий (польськ.) — бронзовий.
муштровані люди — військо, вояки.

Н

на вахті стоя — стоячи на варті.
навдивовижу — на диво, на прочуд.
навмання — наосліп, наврогад.
Наґай або Ноґай — хан Золотої Орди, визначний полководець XIII ст.
над козаками хусточки — над козакою моголою був звичай виставляти на дрючку білу хустину.
названий брат — побратим.
Назорей — Ісус Христос; також християнин.
найпаче — найбільше, головно.
наказний гетьман — це Павло Полуботок (1722—1724), що його цар Петро викликав до Петербургу і ув'язнив разом із кількома старшинами в Петропавлів-

ській кріпості за те, що Полуботок вимагав повернення давніх прав України. Полуботок там і помер 29 грудня 1724 р. на вжиток повірив — на слово повірив. на кров продать — вірування, ніби жиди по-трібують до своєї пасхальної „маці“ кров християнську.

на Ладоту виганяли... — див. Фінляндію за-сіяла.

Наливайко Северин (не Павло) — провідник козацького повстання проти Польщі в рр. 1595—1596. Спочатку повстання всли гетьман К. Косинський, а потім Г. Лобода. Наливайко був страчений у Варшаві р. 1597. Легенда каже, що нібито його спале-но живцем. Наливайко гетьманом не був.

налігач — шнур, що ним прив'язують за роги скотину.

на листві листя — лиштва спідниці, прикра-шена вишитим листям.

наміста разок — шнурочок коралів.

намисто — шнур коралів.

На незабудь В. І. Штернбергу. Чотири рядки (Поїдеш далеко) написав Шевченко в при-мірнику „Кобзаря“ з р. 1840 й подарував його своєму приятелєві Штернбергові, що від'їжджав тоді за кордон, до Італії.

На пам'ять 24 грудня 1857 — день, коли ві-домий артист М. С. Щепкин прийїхав до Нижнього Новгороду на побачення з Шев-ченком.

На пам'ять 22. квітня 1838 р. — день, коли Шевченко став вільним (вкуплено його з кріпацтва).

На пам'ять 24. січня 1859 — це, мабуть, день знайомства Шевченка з М. Вовчком. З нєю Шевченко познайомився, вернувшись із за-слання.

на позорище — на ганьбу, на наругу.

на пригорі — на горбку.

на припоні — на прив'язі.

на прю — на боротьбу, на спір.

нарікати — лаяти, дорікати, також скаржи-тись.

насіпала бурта на Орелі — див. Фінляндію за-сіяла.

на стогнах — на площах.

на тихому Дунаї новим кошем стали — по зруйнованні Січі 1775 р. значна частина запорожців втекла Дніпром на територію, що тоді належала Туреччині. Р. 1778 ту-рецька влада дозволила їм організувати Січ в гирлі Дунаю.

на хирю — на лихо, на біду.

нашоршити уха — наставити уха, щоб уважно слухати.

не вбгаю в віршу цього слова — слово, що його не може „вбгати“ Шевченко, це довге слово „університет“. Р. 1832 мос-ковський уряд закрив у Вільні польський університет по польським повстанні.

невсипущий — невтомний, запопадливий до праці.

недвиг сердцем — непорушна сердцем.

Не додому вночі ідучи — в цім вірші звер-тається Шевченко до свого оренбурзького приятеля Ф. М. Лазаревського.

недоуми — нерозумні люди.

нежитіє (салдатське) — життя погане, такс, як би то було й не життя.

не зрить — не бачить.

незрячий — сліпий, неосвічений, темний.

нецілєнний — невилікуваний.

немовлящій — немова, немовля, той, що не вміє говорити.

неснатя — ненаситність.

ненароком — ненарочито, невимисне, нехо-тячи, випадково.

неодукований — неосвічений, невихований (сдукація — виховання).

несофіт (грецьк.) — наверхній до християн-ства, новий член християнської громади.

Нерон — римський цїсар (54—68).

неситний — так називає Шевченко російського царя Петра І.

Не стреміли б списи в стрісі у Петра у свата — слова народньої пісні про руйнування Січі: Ой, ви, запорожці, ой, ви, молодці, та деж ваші списи? Наші списи у пана у стрісі, самі ми у лісі“.

нехрищені діти — ті, що померли нехри-щеними, потерчата.

нечестивий — грішний, безбожний.

Нечоса — це Григорій Потьомкин, фаворит цариці Катерини, що був записався до запорозького реєстру як Грицько Нечоса. неісплати — зіслати, зсілати.

Ніє розвалат! — не дозволяю! Цим словом кожен член польського сейму міг уневаж-нити постанову цілого сейму (сеймові по-станови мали бути одногосні); це при-вело Польщу до безладдя, а пізніше до її упадку).

нігіч — див. гіч.

німфа — мітол. лісова дівчина, мавка.

Німфа Егерія — див. Егерія).

нічичирк — ані слова, ані найменшого звуку, ні пари з уст.

нові ляхи — українські пани, поміщики, що утискували простий народ.

носив і свиту і жупан — свиту носять прості селяни, жупан — пани.

Н. Т. — Надія Тарновська, знайома Шв-

ченкова, дочка українського поміщика Тарновського.
нотабене, лат. Nota Bene — зверни увагу.
Нума — Нума Помпілій, римський цар.
няньки, дядьки, отчєства чужого — себто Росії.

О

оазіс, оаза — місцевість у пустині, де є вода й рослинність.
обеленіти — наїстися белени (моск.), дурману, одуріти.
обмінений хліб — старости приносять до батьків молоді хліб, а звідти несуть хліб молодому.
обоз — 1) військовий табір, стан, 2) вози з харчами чи військовою зброєю, 3) валка возів, що везли рекрутів.
оболонки — шибки в вікнах.
обоюду — з обох боків.
обрив (моск.) — круча, провалля.
овній (ц.-слов.) — овечий.
Оглав — село біля Борисполя.
огонь Рогніда розвела — дівчата розводили огонь перед богинею Ладо, бо це була богиня любови й щастя в подружжі, й піддержували огонь, щоб не погасав.
ода — ліричний вірш; в давнині оди писали на честь богів, пізніше оди перетворилися в похвальні вірші на честь визначних людей (див. Москалева Криниця: „Пііти в одах вихваляли войну й царицю“, с. т. Катерину II.).
одвочати — привернути до життя, викувати, урятувати.
од Конашевича — Петро Конашевич-Сагайдачний — український гетьман (помер 1622 р.). Вславились походами на турків, спалив Галату, частину Царгороду.
од мо даванина до фіна — бувші російські границі від Басарабії до Фінляндії.
одр — ліжко, ложе.
одринутий — одкинутий, всіми залшсний.
одрях — постарівся, став немічним.
одставка — звільнення зо служби, пенсіонування.
одутлий — опухлий, одутий (від п'янства).
окаянний — проклятий.
оковита — міцна горілка (з лат. aqua vitae).
Оксана К...ко — Оксана Коваленко, дівчина з села Керелівки, приятелька Шевченкова з дитячих літ. Її згадує Ш. в своїх віршах: Три літа, Мені тринадцятий минало, Ми вкупочді колись росли.
оксія — значок над окремими буквами в церковно-слов'янських книгах.

Олексійв друже — Олексій Михайлович Романов — московський цар (1645—1676). оливо потрачу — зужжю, спишу олівцьє (колись олівці робили з олива).
омерзитися — споганитися, стати нечистим, мерзенним.
омет — пола.
омети ризи — краї, поли особливї верхньої одєжі.
омофор (грецьк.) — покров, частина єпископських риз.
опріснок — маца, неквашений хліб.
опрягтися — здохнути, скопати; опрігся — сконав, здох.
оранда або орєнда — корчма, віддана в орєнду.
органи глухії — струнні музичні струменти.
оргія — бенкет на честь бога Бакха (Бахуса).
орда — татари, татарське військо; в усній народній посії часто згадуються татарські напади, татарська неволя („нехай тебе орда візьме“).
ордою — громадою.
орєл із-за хмари — Шевченко має на увазі німецького церковного реформатора Мартина Лютера (1483—1546).
орєл чорний — двоголовий орєл — російський державний герб.
Осанна (старожид.) — спаси!
осінити — отінити, покрити, перейняти чимсь.
осінній Микола — свято 6 грудня ст. ст.
Осія — біблійний пророк.
Основ'яненко — Григорій Квітка (1778—1843) український письменник (повісті, оповідання, театральні п'єси). Перший в Європі писав повісті, де дівчатами були селянки-хлібороби.
осока — рослина, висока трава, що росте звичайно над водою, на болотах, ставах, мочарах.
остило — остогидло, обридло.
Остра Брама — брама у Вільні. Над нею знаходиться каплиця, де міститься образ Остробрамської Божої Матері. З пієтизму всі, проходячи під каплицею, здійсмали шапку.
острог — в'язниця, тюрма.
Остриця або Остринин Яцько (Яків) — провідник протипольського повстання в Україні рр. 1637—38. Гетьман Запорізького війська р. 1638.
ось копійка — гроші, що їх нібито дала цариця Катерина гайдамакам і вони пізнавали себе по цих грошах.
отверзуться — відкринуться, відчиняться.

„Отіде в волості своя“ — відійшов у свої володіння, у свій край.
отяжися (моск.) — відчепися.
отечество (моск.) — батьківщина.
отрок — 1) слуга, челядник, 2) хлопець.
обхляп — без сідла.
Очаков — місто в Херсонщині над Дніпровим лиманом; р. 1788 Росія здобула його від турків.
очухрати — обрізати, обломати, обчистити (від листя), обірвати (крила); побити.

П

Павло Кравченко — див. Наливайко Северин.
Павлюга — це Павлюк (Павло Михнович Бут), провідник повстання проти Польщі р. 1637. Павлюка скарала польська влада на смерть р. 1638.
пагода — індуська святиня.
пай — поділ, частина; до паю — до поділу добичі.
палічка — патички, палички.
палуба — верхня частина корабля, поклад, чердак.
панцир битий — кований панцир.
паріти (моск.) — літати, витати високо над землею.
парки-прялки — мітологічні три сестри-богині, що прядуть нитки людського життя. Людина вмирає, коли парка нитку перерве.
Парнас — гора в Греції, де, як уявляли собі греки, перебував бог мистецтва Аполлон із музами.
парус — вітрило.
патериця — палиця.
патрицій — римський шляхтич, аристократ.
парча — матерія, перегкана срібними та золотими нитками, ірзет, златоглав.
Пац Михайло — провідник шляхетської конфедерації в Литві (див. Пулавський).
пенати — боги, що опікуються родинним життям, домашні боги.
первенець — перший син, первак, первісток.
Первому Вторая — с. т. Петру I. цариця Катерина II. поставила пам'ятник, що стоїть у Петербурзі на великому уламкові граніту. Цар Петро сидить на коні в римській одежі, на голові лавровий вінець.
перваги-ваги — пожитуючись на цей і на той бік.
первертні — українці, що втратили свою народність, відійшли від свого народу.
переліг — багато літ неоране поле (лежить перелогом).
перетика — це те, що „перетикає“, розме-

жує між собою поля, садиби, село від села; перелісок.
періциги — сильно бити, шмагати, батожити.
Перша Пречиста — Успіння Пр. Богородиці, свято 15(28) серпня.
перша сила — Польща (Давидові псалми).
пестити — виховувати, голубити, ласкати, милувати, леліяти.
петлиця — військові відзнаки на комірі, гаптовання.
Петропольський лабіринт — вулиці Петербургу (грецьке „поліс“ — місто, гóрод).
печина — шматок цегли, глини, що відпав у печі.
Пилипівка — Пилипівський піст перед Різдом.
півчварта — три з половиною, півтретя — два з половиною і т. д.
підтопатися — постаріти, стратити силу, ослабнути.
піти — пости.
пікінєри — пікінєрські полки, створені царським урядом р. 1764.
піраміда в петропольському лабіринті (себто в Петербурзі) — собор Петра і Павла в Петропавлівській фортеці. Там ховали російських царів.
піраміди — гробниці єгипетських царів (фараонів).
пішов у гайдамаки — став розбійником.
платан — гіллясте, широколисте дерево в південних краях.
плахотка-червчаточка — плахта з червоного шовку (червець-черчик).
Плач Ярославни — уривок із „Слова о полку Ігоревім“. Є це знаменитий староукраїнський літературний пам'ятник XII ст., що представляє опис походу князя Ігоря, разом із братом Всеволодом, на половців.
плоть (церк.-слов.) — тіло.
плут (моск.) — пройдисвіт, обманник, шахрай, плутяга, крутії.
поваплений — помащений вапном.
повершити — докінчити, довести діло до кінця.
погнали на болото столицю робити — Петро I. послав українських козаків на тяжкі праці при будові Петербургу, різних укріплень, де вони гинули.
подзвін або подзвіння — дзвони за померлу душу.
подибати — шкандибати, чвалати, йти помалу.
подсмотрили (моск.) — підгляділи, побачили.
подушне — подушний податок, с. т. податок від кожної душі.

поєднатися — погодитися, домовитися, умовитися.
поживне (ц.-слов.) — пожив.
позорище (ц.-слов.) — видовище, сцена, театр.
поїжджани — весільні гості.
поки новинка на основі — (основа в ткацькому варстаті), отже поет хоче працювати (писати), поки новинка (нова тема) на основі (у письменниковій уяві, чи відповідному настрою).
покойова (польськ.) — покоївка, служниця в панських покоях.
покотоло або покотело (від слова котити) — кружок дерев'яний, металевий.
Покрова — церква в запорізькій Січі.
половій — ясножовтий (жито „половіє“ — жовтіє), барва достиглого жита.
половчани, половці — дикий кочовий народ, що в XI—XIII вв. нападав на українські землі.
Полоцьк — місто над Двиною, столиця колишнього полоцького князівства.
полтинка, п'ятинка, полтинник (моск.) — 1/2 рубля, 50 коп.
поляни — старе українське плем'я в Правобережній Україні.
Поль — із французьк. Павло.
помикати — нехтувати, зневажати, помітувати.
поміст — дерев'яна підлога.
Помпілій Нума — другий (за Ромулом) легендарний римський цар (VIII—VII ст. до Хр.).
понад Уралом — над річкою Уралом стояла Орська кріпость.
Понятовський Станіслав Август — останній польський король (1764—1795) — був формально обраний польським сеймом, але фактично його поставила на польський престол Катерина II. („поганець, наймит москаля“). Р. 1768 Понятовський провів закон, що зрівнював православних у правах із католиками і обмежував права шляхти. Проти цього виступили конфедерації — збройні союзи польської шляхти — під гаслом оборони католицької віри і повної шляхетської свободи. Конфедерати в Україні знущалися з народу, грабували населення і всюди несли руїну. Р. 1768 вибухло велике народне повстання — Коліївщина — як протест і вияв народного гніву проти шляхетської сваволі.
поопреділяти (моск.) — попризначали.
по Поліссі Гонта бенкетує — гайдамацького повстання там не було.
попытаться (моск.) — спробувати.

порфіра — багрянниця, пурпура, дорога царська одяга, що її одягали тільки в урочистих випадках.
Послання Ш. написане до безідейного українського панства, що не тільки не стало провідником свого народу, але, навпаки, визискувало українських кріпаків, дбало тільки про свої матеріальні інтереси, хоч часто на устах мало багато слів про гуманність, братерство, волю, ніби захоплювалося українською історією, але не знало ні того, ні другого.
поставець — посуд до пиття.
постирнак (постернак, пастернак) — рослина (*Pastinaca sativa*).
потайник — підземний хідник.
Потоцький — див. Радзівіл.
потреблю (ц.-слов.) — знищу.
потурати кому в чім — поблажати, потакувати, не зважати, крізь пальці дивитись, годити, догоджувати, сповняти чиясь бажання; не потурай — не звертай уваги.
потя́ народ — потяв, порізав народ.
Почаїв — місто на Волині; в Почаївському монастирі знаходиться чудотворний образ Божої Матері.
„пой“ (княжну) — взяв собі за жінку.
прафос — мерзотник.
пребезумний — той, що вже цілком розуму не має.
пробудет (ц.-слов.) — залишиться, зостанеться.
превелебний — шановний, високодостойний.
превосходительний — його превосходительство, титул генерала.
прелати — вищі духовні особи католицької церкви.
преподобний — праведний, святий.
преторіяни — гвардія римських цесарів.
пригород — підгороддя.
придани — весільні гості.
прийм — місце, де приймали рекрутів до війська.
приколі (моск.) — заколи багнетом.
прилуцький полковник поганій — Гнат Галаган — зрадив Мазепу.
принамені — пранаймні. бодай.
присносуцій (ц.-слов.) — той, що існує все, вічно.
присок, -ску — гарячий попіл із вогнем (жаринами).
пристаніще — пристань, захист, притулок, пристановище, прихилоч.
пристріг — недуга, викликана поглядом „злого ока“, поглядом завидної людини (наврочити).

притика — кілок, палиця (залізна або дерев'яна), що припинає ярмо до дишла.
притчею стати — бути на посміх, стати в поговорку людям.
причтс — 1) духовенство; 2) почет осіб, що знаходяться в чийсь супроводі.
причинна — „сама не знає, що робить“, вона мов не при собі, їй щось спричинено, щось їй „ворожка поробила“; причинна — без свідомости.
причілок — бічна стіна хати, також — призьба при тій стіні.
Пріяп — бог плодючости.
провозвіститель Месії — Іван Христитель, що відував скорий прихід Месії, Ісуса Христа.
„прожне ю“ — прогнав її.
про запас — на всякий випадок (вл. — для дальшої потреби).
прозябати — животіти, нидіти, занидіти.
проказа — страшна, невилічима хвороба.
Про лицаря того гетьмана, що на огні ляжи спекли — див. Наливайко.
пролог (грецьк.) — передне слово, в літературному творі — вступна частина.
Прометей — у грецькій мітології півбог, що вкрав на небі вогонь і дав його людям. За це боги прикували його до скелі на Кавказі; орел клював живе тіло Прометееве, але за ніч рани заростали, й на другий день знову прилітали орел і знову клював, щоб продовжити муки Прометееві.
простати — простувати.
проща — богомілля, подорож до святого місця, щоб дістати прощення гріхів.
П. С. — Петро Петрович Скоропадський (1805—1863) — власник села Григорівки на Чернігівщині, „потомок гетьмана дурного“ — Івана Скоропадського, що його вибрано р. 1708 в Глухові, з наказу царя Петра.
псалом (псалма) — ліричний твір (вірш) часто сумного характеру.
псалтир — музичний струмент.
псар — доглядач мисливських псів.
пся личина — собача морда (лайка).
пшик із того буде — нічого з того не вийде.
пугав пугач над Уралом — пугач — це Ємельян Пугачов, уральський козак, що зробив повстання над Волгою та Уралом проти панів та цариці Катерини.
„Пугач“ — „Ой, сів пугач на могилі“ (нар. пісня).
Пугу! — запорозький оклик, що ним пересувались запорожці.
пуд — 40 фунтів, 16 кілограмів (стара вага).
пудром осипались — стали носити перуки, обсипані пудрою (перейняли чужі звичаї).

пузанчик — той, що має більше череву.
Пулавський — (власливо Йосип Пулавський) і Михайло Пац — провідники польсько-шляхетської протикоролівської спілки (конфедерації).
Путиваль — місто над річкою Сеймом.
Пчела — Сѣверная Пчела — реакційна газета, що виходила в Петербурзі за часів Шевченка.
протопресвітер (грецьк.) перший, старший священик, первосвященик.

р

равві (жид.) — учитель.
Радзівіл і Потоцький — польські магнати, що володіли великими маєтками в Україні.
радець — гостинець, дарунок, що його приносили кріпаки панові.
„растлі ю“ — опоганив, знасилував її.
ратіще-дрючина — загострений дрюк.
ревізія — перепис населення.
реввносно — старанно, дбайливо, заповідливо.
Реву (франц.) Revue-огляд; назва журналу.
Реву Ла Мод — французький журнал „Revue des Modes“.
реєстр (лат.) — список; звідси походить слово лействой (козак), с. т. записаний до реєстру.
рек — сказав.
ретьязь — ланцюг.
речете — кажете.
решотка (моск.) — грати.
рибалка — чоловік, що ловить рибу, а також і птиця, що, літаючи над морем, ловить рибу.
рогач — гачок, що ним всувають і виймають з печі горшки.
Рогволод — князь полоцький (за часів Володимира Святого).
Рогніда — дочка полоцького князя Рогволода (див. ц. слово). До Рогніди сватався Володимир; тому що Рогніда не хотіла за нього йти заміж, Володимир напав на Полоцьк, забив Рогволода й Рогніду взяв силою.
рожав — родив.
розпуття — роздоріжжя.
розтлити — опоганити, знищити.
романський золотий плебей — Єрусалим для римлян не архиерей, але плебей (простак, раб).
Ромен — місто в Полтавщині.
Ромодан — князь Григорій Ромодановський, начальник московського війська, що йшло проти Дорошенка.

Рось — річка в Київщині, що над нею стоїть містечко Корсунь, Канівського повіту.
рудою — себто кров'ю.
„Русская Бєсьда“ — слов'янофільський журнал; виходив у Москві в рр. 1856—60.
рушниця-гаківниця — довга рушниця, що її вживали на фортецях.
рци — скажи, промов.
ряднина — грубе полотно, також сорочка з нього.
ряст — трава, зелений покров (листя); первісне значення — веснівка, перша на весні квітка.

С

Саваоф (жид.) — Бог, Бог сил небесних.
сага — річна затока.
саж — хлів, де годуються свині.
сакля — гірська черкеська хата з глини.
сакраментувати — причащати за католицькими обрядами.
Самоїлович — Іван Сомойлович, гетьман Лівобережної України (1672—1687), син священика (тому — гетьман-попович).
самопал — рушниця (звичайна, легка).
самопал семип'ядний — рушниця, що має сім п'ядів довжини.
сановито (від слова сан — високої ранг) — поважно, із почуттям власної гідності.
сарацини — араби; проти сарацинів відбувалися „хрестові“ походи, щоб завойовувати для християн Святу Землю (Палестину).
Сарданапал — останній асирійський цар — р. 606 перед Р. Хр. спалив себе на огнищі, коли вибухло проти нього народне повстання. Спалив себе разом із своїми слугами і жінками.
сатрап — управитель провінції в колишній Персії; тепер сатрап — взагалі жорстокий володар.
Сатурн — бог часу в римській мітології, час. сатурнова сила — сила часу.
Саул — перший ізраїльський цар.
світлик — сестра молодого або найближча її родичка, що тримає на весіллі свічку.
свод (моск.) — склепіння.
сволок хрещатий — що має на собі знак хреста.
Святий Іван — див. Іван святий.
святий Ростовський — це Дмитро Туптало (1651—1709), український письменник, що був митрополитом у Ростові (біля Москви).
святійша воля — воля римського папи.
Святослав (Всеволодович) — великий київський князь, що р. 1184 (за рік перед по-

ходом Ігоря на половців) розбив половців і взяв у полон половецького хана Кобяка.
свячений достану — повстання, під проводом М. Залізняка, почалося близько Чигирини, в Мотронинському монастирі. Персид виступом був відправлений молебсб. Існує переказ, ніби підчас молебня гайдамаки святили ножи. Шевченко цей молебень відносить до дня Маковія (1. серпня ст. ст.), але було це на Зелені Свята.
Севастополь — великий порт на Чорному морі. Р. 1855 під Севастополем москалі потерпіли поразку в т. зв. кримській війні.
седмиця — тиждень.
Сейм — притока Десни; над Сеймом стоїть Батурин.
Семен — Семен Палій, хвастівський полковник (див. це слово).
Семен Палій — хвастівський полковник, родом з-під Борзни (Чернігівщина) р. 1700 повстав проти Польщі, коли польський уряд хотів скасувати козащину на Правобережній Україні, і здобув сильну фортецю в Білій Церкві. Коли ж р. 1704 Мазепа окупував Правобережжя, виступивши проти польського короля Станіслава Лещинського, то арештував С. Палія, що мріяв про гетьманування, й вислав його до Москви, а звідти вислано його до Єнісейського краю (Сибір).
семикрати — сім раз.
сенат — найвищий судовий і адміністративний орган в Росії, заложений Петром I.
„Сербин“ — нар. п. „Ходить Сербин по риночку“, парубоча пісня.
сердега — сердешний, бідолашний, бідний, нещасний, кріпак.
сердешна воля — бідні, але вільні люди (Кавказ).
сердешний чай — бідолашний, мізерний, поганий чай.
сестра Аполлона — муза. Аполлон мав дев'ять сестер, що опікувалися мистецтвами — поезією, музикою, театром і т. д. Музи помагали мистцям у їх творчості (давали натхнення), тому мистці, особливо поети, зверталися за поміччю до муз. (Див. музи.)
Сіон — гора в Єрусалимі, де цар Давид збудував був царську палату; переносно: Єрусалим.
синий гетьман — Іван Мазепа.
Сигизмунд — Сигизмунд III. Ваза, шведського роду, польський король.
синемундирний — одягнений у синій мундир (московські жаңдарми).
синкліт — збори високих осіб.
Синоп (Синопа, Сіноб) — тур. пристань над

Чорним морем; на С. часто нападали українські козаки.
Сиракузи — місто в Сицилії.
сирівць — буряковий квас.
сиріч (ц.-слов.) — себто.
славні небожата — запорожці.
сікер — міцний хмільний напій.
сірома — бідняга.
славя — славлячи.
слово гонору — слово честі.
Словутиця — Дніпро.
слов'янофіл — прихильник всеслов'янського об'єднання.
слышь (моск.) — чуеш.
скажений Петро — цар Петро I.
скверний гаде — погана гадино.
скипетр — берло, знак царської влади.
скиф — мешканець Скифії або Скитії.
Скифія або Скитія — далека від Риму країна (теперішня південна Україна), куди римський уряд посилав за кару на заслання.
скіпка — тріска, скалка.
склап — льох, тюрма під землею.
Сковорода Григорій Савич (1722—1794) — відомий український філософ.
скорб — горе, біда, скорбота.
скрепиця — дерев'яні кайдани, дибн.
скрижаль — таблиця.
Скутар і Скутара — місто в Малій Азії, відділене від Царгороду протокою Босфором.
У Скутарі були тюрми невільників.
смирнитися — стати смирним, тихим.
Сміла — містечко Черкаського повіту на Київщині.
Смілянщина — околиця Сміли на північний захід від Києва.
смітничок Миколи — Петербург.
смоква — фігове дерево.
сь мучителемь покутила — кутить (моск.) гуляти, бенкетувати. Мучитель — московський цар Іван Грозний (1547—1584).
смушевий — смух, смушок, смушки — хутро з зягнат.
соблуди (ц.-слов.) — согріши.
соблюдати — додержувати, зберегати.
собор Мазепин — Вознесенський собор у Переяславі, що його збудував на свої кошти гетьман Мазепа.
собор тисячоглавий — собор у Констанці 1414 р., що мав полагодити справу з трьома папами: Бенедиктом XIII. в Авінйоні (Франція), Григорієм XII. в Пізі (Італія) та Іваном XXIII. в Римі.
Сова Едуард — це польський письменник Едвард Желіговський. З ним Шевченко познайомився на засланні.
современний (моск.) — сучасний.

Сократ — грецький філософ, помер у в'язниці р. 399 перед Р. Хр.
сокорина, осокорина, осокір Populus alba — тополя біла.
сорокоусти — служба Бога в сороковий день по смерті.
Сосниця — повітове місто в Чернігівщині.
соцький — виборний чоловік у селі, що виконує поліцейні обов'язки; в старій Україні — княжий урядник.
спис — ратище.
спіє — дозріває.
сподар — господар, цар.
справа — знаряддя до грання, інструмент.
срамота — ганьба, сором.
срамотний — безсоромний, сороміцький.
стан — військовий табір.
ставник — великий церковний свічник.
старий гетьман — Богдан Хмельницький.
Молдавани мають його згадувати, бо він помагав молдавському князеві Лупулові. З дочкою Лупуловою Локсандрою був ожениний старший син Б. Х. Тиміш.
старий Головатий — Антін Головатий, військовий суддя. Р. 1792 він оселив частину запорожців на Кубані (так повстало кубанське козацьке військо).
старинку Божу лицювать — перелицьовувати (обернути на другий бік) старинку, себто щось старого.
старченя — син старця або його поводар.
сь татарами помутила — в Московщині довго панували татари (1240—1480).
Стиск — мітолог. річка в підземному царстві.
сто конфедерацій — треба розуміти, що їх було дуже багато. „Енциклопедическій лексиконъ“ (див. Шевченкову примітку) нараховує цих конфедерацій до 1767 р. 178.
стон — стогін.
стоя — стоячи.
стратеґ — військовий начальник, фахівець, що випрацьовує військові пляни (операції).
стрибати — скакати.
стрига — стрижений, низько пострижений.
стрижний Гаврилич — див. Капрал Гаврилович Безрукий.
стріла каленая — стріла, загартована на вогні.
стяжати — збирати, гарбати, наживатися.
стязі (ц.-слов.) — стяги, прапори.
Сціпіони — визначна шляхетська родина в Римі, в III. і II. ст. до Хр.
стенає — стогне.
Степан — це Степан Баторій, польський король (1576—1586), родом маляр.
Суботове або Суботів — село в Чигиринському повіті, маєток Б. Хмельницького.

субскрибенти — листа до субскрибентів (підписувачів, передплатників) умістив Т. Шевченко в першому виданні „Гайдамакін“ р. 1841.
сугубий (ц.-слов.) — подвійний.
судовик — судовий урядовець.
суєслови — пустослови.
Сула — лівобічна притока серед. Дніпра; С. оспівана в „Слові о полку Ігоревім“.
султан — турецький цар; також прикраса з пір'я на військових шапках.
супоня — ремінь, пояс.
сфікси — кам'яні статуї з головою людини й тулубом лева.
схизмат — розкольник, відступник.
схімник — чернець, що цілком відійшов від світа й людсй.
7. травня 1857 — день, коли Ш. одержав звістку про своє звільнення з заслання.

Т

Таборів — Табор, місто в південній Чехії, головний осередок повстанців-гуситів під проводом Яна Жіжки (див. це слово).
тали — горби (кучугури) піску, нанесені вітром.
таляр — давня срібна монета.
тараня — рід риби (*Abramis vimbra*); українські чумаки привозили сушену тараню.
Тарасова ніч — повстання проти польського панування під проводом Тараса Федоровича (Трясила). 22. травня 1630 р. розбив Тарас Трясило польське військо, що було під проводом польського гетьмана С. Коцеульського, під Переяславом.
твар — сотворіння.
твердиня й дзвіниця — Петропавлівська фортеця з церквою Петра і Павла над Невою в Петербурзі, проти царського палацу.
Te Deum laudamus — церковний гімн „Тебе Бога хвалимо“.
Тендер — острів на Чорному морі.
теса — сокира.
Тибр — річка, що над нею стоїть Рим.
Тиверіяда — Тиверіядське озеро в Палестині.
Тімпан(он) — старовинний музичний струмент — скринька з натягнутими струнами, в які вдаряли паличками; також т. зв. котел.
тиння — тини, плоти.
титар (грецьк.) — церковний староста, ктитор.
титарівна — титарева дочка.
титла — значок у церковно-слов'янській мові, що скорочував слова: *lit'a. d'ba* — Бог, Діва.
Тікич Гнилий — див. Гнилий Тікич.
тіяра — папська митра, що ніби складається з трьох корон.
тма, мна — складки букв у церковно-слов'янському букварі.
Тобол — велика сибірська річка, ліва притока Іртиша (1.700 км).
торжище — торговиця, площа, де відбувається торг.
травестія (лат.), травестувати — перероблення поважного твору на гумористичний, веселий. Автор поважну тему перетворює при допомозі комічних ситуацій, картин, описів — у комічну.
трапеза — ідаляня (в монастирі).
Трапезонт (Трапезунт, Трабзон) — турецька пристань над Чорним морем; Т. був предметом козацьких нападів підчас морських походів 1614, 1616, 1625 рр.
трапезувати — їсти, гоститися.
Трахтемирів — містечко на Київщині. У XVI ст. там був монастир, козацький шпиталь і склад зброї. Монастир згорів р. 1665.
трепетно — боязно, тремтячи.
Трибратні могили — стародавні три могили на Київському шляху біля Переяслава.
Три літа — це окремих цикл Шевченкових творів за рр. 1843—1846.
Три указа накаркала на одну дорогу — укази царя Миколи I. про будову залізниці між Петербургом і Москвою.
„Три царі со дари“ — коляда.
троїста музика — скрипка, бас, бубон.
тройка — трое коней, запряжених у повіз.
трон (грецьк.) — престол, пишно оздоблене крісло на підвищенні — символ монаршої влади.
Троя — стародавнє місто в Малій Азії, зруйноване греками ще перед Різдом Христовим.
трубадур — (півд.-франц.) трувер, (півн. фр.) поет і музика лицар XI—XIII вв. Репертуар трубадурів складався з пісень еротичного, особистого, службового та політичного змісту.
Трубайло й Альта — річки біля Переяслава зливаються і вливаються в Дніпро.
Трубайло або Трубіж — ліва притока Дніпра.
трудний — втомлений, пригнічений.
трута — отрута, отруя.
трута - зілля — отруйна рослина.
Трясило Тарас (Тарас Федорович) запорозький гетьман, уславитися перемогою над Конецпольським (1630); р. 1629 погромив турецьку флоту.
трясця — трясовиця, пропасниця.
туз — найстарша карта в колоді (в гри); туз —

також важна особа (високий урядовець): „А той собі ще меншого туза межи пасчі“ (Сон).

турба — турбота.

туркєня — турки.

Тясмин — річка, що над нею лежить Чигирин, Дорошенкова столиця.

тьма (ц.-слов.) — десять тисяч; у мові звичайній — безліч, сила.

У

У Бога за дверми — це казахська легенда.

узи — кайдани, пута.

улуз — татарське село; в істор. значенні територія, що належала якомусь тюркському або монгольському роду або родовому союзові.

ундір — зіпсоване „унтер“, підстаршина.

унія церковна — об'єднання церков, східної та західної, роз'єднаних р. 1054; Берестейська унія р. 1596 злучила частину української й білоруської церкви з Римом. Була винищена російським урядом, у зв'язку з польським повстанням, на Правобережній Україні та Хомамщині; залишилась унія тільки в Галичині і Закарпатті.

унтер (нім.) — унтер-офіцер, підстаршина.

у Петра у свата — у царя Петра I.

упованіє — надія.

упруг — $\frac{1}{2}$ робочого дня (оранки), пів упруга — прибл. дві години.

ураган — страшний вітер.

Урал — 1) гори на границі Європи й Азії 2560 км. довж.; 2) також Яік-ріка на границі Європи й Азії, 2396 км. довж., — вливається в Каспійське море.

усобник — крамольник, ворохобник, колотник.

ухабистий (моск.) — з вибоїнами, напр. дорога; жінка „ухабиста“ — довготелеса, товста.

Ф

Фавор — гора на Тиверіядським озері в Галілеї.

файда — довгий батіг.

Фєб або Аполлон — бог сонця, мистецтва й поезії; сестри Фєбові — музи (див. це слово).

Фєдір Іванович Черненко — приятель Шевченка в Петербурзі.

фельдфєбель (нім.) — підстаршина.

фельдфєбель-цар — це цар Микола I. (1825—1855).

Фінляндію засіяла... козаками, насипала

бурта на Орелі, на Ладозу виганяла — за часів царя Петра I. українське козацтво примушене було брати участь у війні зо Швецією (на території Фінляндії); силу козаків і кріпаків загнали на будування Петербургу і кріпостей, на будування укріплєнь на Орелі (притока Дніпра), на проведєння Ладозького каналу. На цих тяжких працях загинуло багато українського люду.

флаг — прапор.

Флєтєтон — мітолог. річка в підземному царстві.

фольга (лат. folium — лист) — тонєвкі листочки металу (сухозолотця).

фон Корф — барон Корф М. А. керував поліцією за царя Миколи I. і постачав кріпаків для земляних робіт на будуванні залізниці між Петербургом і Москвою.

формєнний (моск.) — такий, що відповідає формі, приписові.

фуга або хуга — зимова завірюха.

Х

хавтура — приноси, що їх дають люди священникам.

хазяїн той московський — московський журнал „Хозяинъ“.

Характерник — запорожець, що нібито знавсь з нечистою силою, знав різні таємниці і т. д.

харамаркать — невиразно промовляти молитву, бубоніти під ніс.

Харон — у грецькій мітології перевозив у підземному царстві душі померших через річку Стикс.

хата на помості — багата хата з дерс'яною підлогою.

Хвастів — містечко Васильківського повіту на Київщині.

хвастовський полковник — це Семен Палій, висланий на Сибір 1704 р. за інтриги проти Мазєпи (С. П. сам хотів бути гетьманом).

Хвастовщина — край круг Хвастова, де Семен Палій був полковником.

хижа — мала бідна хата.

хиновські стріли — ханські стріли.

хирєнний — слабкий, хворий, хоробливий, несуджий, нікчемний, поганий.

хиря — хороба, болячка.

хитон — сорочка.

ховрашок (Citellus) — ссавець-гризун, подібний до щура, сивий, із коротким хвостом; живитьсь збіжжям, д. шкідливий.

ходя (стара форма) — ходячи.

Холодний Яр знаходиться в лісі коло Мотрошинського монастиря, звідки р. 1768 гайдамаки, під проводом Залізняка й Шелеста, розпочали повстання.

Хомяков А. С. (1804—1860) — російський слов'янофіл, мріяв про об'єднання слов'ян при Москві.

хорт — мисливський пес, великий, дуже стрункий; німецький та італійський з короткою шерстю, російський — з довгою.

Хортиця — острів на Дніпрі, на Запоріжжі, де князь Дмитро Вишневецький (Байда) в XVI ст. збудував укріплення для боротьби з татарами; осілок Січі від XVII ст. до 1738 р.

хоч — хочеш.

хрестик-шибенічка — на хрестах в давні часи розпинали засуджених на смерть.

худосилий — худий, бідний на силу, слабосилий.

худосильний — малосильний, кволий.

хула — зневага, глум, зневага Бога.

хурдиґа — тюрма.

Ц

цар якийсь то свині пас — цар Давид узяв Вірсавію, жінку свого старшини Гурія, а його наказав забити.

Царград (Царгород, Візантія, Константинополь, Стамбул) — колишня столиця Візантійської держави, згодом Туреччини.

Царградська башта — в'язниця в Стамбулі.

царевен паче красотою — привели дівчат, що були кращі як царівни.

царевими чинами — царськими почестями, царською ласкою.

цареві болота гатила — див. Фінляндію засіяла.

цареві московському коня напоїла в Батурині — коли Петро I. повертався з-під Полтави після перемоги над гетьманом Мазепою і Карлом XII. шведським 27. червня 1709 р.

царина — застава в селі, ворота при вході в село.

цидула (нім.) — записка, листок.

ціпок — палиця, кий, кийок.

цугом їхати — запряг двох, трьох пар коней встяж (цуґ — нім.).

цямрина — дрсвом (дошками) оправлена верхня частина крилиці.

чадо (ц.-слов.) — дитя, дитина.

чаеш — чекаеш, дожидаеш (чайти).

Чалий Сава — укр. козак, 1736 р. перейшов на польськ. бік і активно боровся проти гайдамацького руху, за це був убитий козаками. Пісня про „Чалого“ — Ой, був у Січі старий козак (розповідає про зраду Чалого, що перейшов від гайдамаків до поляків).

Чарнецький Степан — польський генерал р. 1664 спалив Суботів і викинув із гробу кості гетьмана Богдана Хмельницького.

часовой (моск.) — вартовий.

часточка — частинка з просфори, що має бути виїнята підчас Служби Божої, при чім священик згадує ім'я того, за кого часточка виймається.

чвари — військові сvari, бучі, гризня.

чвертка — чверть літра.

Ченчіо — Беатріче Ченчі забила свого батька, що хотів її обезчестити.

червлений — червоний, зафарбований на червоно, багряний.

Черкаси — повітве місто на Київщині.

черкеса лякає (Головатий) — Чорноморське військо було поставлене московською владою проти черкесів.

Черненко — див. Федір Іванович Черненко.

чернець годований — папа римський Іван XXIII., що сумно прославився грошлюбством і розпустою.

Чернець — Конашевнич-Сагайдачний, що робив походи на турків, на Царгород, Трапезунд, Синоп. Шевченко думав, що К.-С. перед смертю постригся в ченці.

чертог — палата, велика зала.

чесним собором — чесною громадою.

Чечель — полковник, оборонець Батурина.

Чигирин — місто над річкою Тясмином (Київщина), столиця українських гетьманів від Богдана Хмельницького до Петра Дорошенка.

Чи ми ще зійдемося знову? — „ми“ — це члени, братчики Кирило-Методіївського братства, що були заарештовані й сиділи у в'язниці в Петербурзі.

чолом оддавати — кланятися, вітатися поклоном.

чубаті слов'яни — запорожці (мали чуби на голеній голові — т. зв. „оселедці“).

чудовная — чудотворний образ Божої Матері в Почаєві, на Волині.

чура або джура — слуга (молодший товариш) у козака, що в походах носив зброю.

чурек — на Кавказі великий корж, печуть його у вимащеній глиною ямі, довго не псується.

Чута — назва одного з лісів на території Запоріжжя.

Ш

шаль, ю, чол. р. (перс.) — велика довга хустина (шовкова або вовняна) на плечі або шию. шаль, і, жін. р. — хутряна накидка на шию.

шаплик, шапличок — переріз, зрізок, невисока широка бочка без верхнього дна.

шарпак — обшарпаний, бідний.

Шафарик Павло (1795—1861) — чеський вчений. З його діяльністю був Шевченко ознайомлений і в знак пошани присвятив йому поему „Єрстик“ (Іван Гус).

шашелі — зрадники, що точать Україну.

шашлик — баранина, печена на сковороді, перстикана салом.

швайка — шило, голка.

Швачка Микита — ватажок гайдамаків за Коліївщини. Під Богуславом узяли його москалі в полон і вислали на вічну каторгу в Сибір. Герой народних пісень.

шеляг (старо-герм.) — гріш найменшої вартости, шаг, сотик.

шельма (з нім.: der Schelm) — поганець, обманник.

шеретувати (решетувати) — перссівати через решето.

шестерня — шестеро коней, запряжених в повіз.

шлях Ромодан — йде з Полтавщини в Москву; назва його походить від прізвища Ромодановський (див. Ромодан).

шляхстчина — Польща (там панувала шляхта).

шкаповий — із кінської шкіри (шкапа).

шмиглати — швидко бігати сюди — туди.

шовкова драбинка — в трагедії Шекспірової (знаменитий англійськ. драматург 1564—1616) „Ромео та Джульєтта“ відбувається побачення закоханих при допомозі такої драбинки.

шпори — остроги.

шпориш — трава, *Polygonum aviculare* L.

штемпований злодій — злочинців значили (штемпували, таврували) на обличчі розпеченим залізом (на випадок їх утечі).

Штернберг Василь — маляр (1818—45), приятель Шевченка за часів його студій в Академії Мистецтв в Петербурзі; залишив багато малюнків українського побуту і краєвиду, альбом подорожі по Україні.

Щ

Щепкин Михайло Семенович (1788—1863) — видатний драматичний артист, один з основоположників сценічного реалізму в російському театрі; походив з українських кріпаків, приятель Шевченка.

щирія (Amargantus) — півн.-ам. рослина, споріднена з лободою.

що він їхав в Переслав Москві присягати — 8. січня 1654 р. Україна злучилася з Московщиною.

щоглистий — той, що має високі щогли.

що розлили з річку крови та в Сибір загнали свою шляхту — польське повстання 1830—1831 р. було криваво здушене. Микола І. заслав у Сибір багато учасників повстання.

Ю

ю (ц.-слов.) — її.

юбілей або ювілей — визначні роковини (якоїсь події чи особи).

юбкоборець — (юбка по-моск. — спідниця); митрополит петербурзький Григорій протестував проти малюнку жіночої спідниці, орнаментованої хрестиками (в модному журналі), за це його прозвали юбкоборцем.

юнак — молодець, молодий хлопець, козак.

Юпітер — у римській мітології найвищий бог. юпка — свитка.

юродивий — придуркуватий, чи той, хто прикидається ним.

Юресь гетьманенко — Юрій, син Богдана Хмельницького, був гетьманом в роках 1659-1663 (з перервою).

Я

яд — отруя, отрута.

„явленний“ (образ) — святий образ, що ніби сам з'явився комусь.

як дзвонили у Глухові, з гармати ревноли — при виборі нового гетьмана дзвонили й стріляли з гармати. Р. 1708 з наказу Петра І. у Глухові було вибрано гетьманом Івана Скоропадського, полковника стародубського.

Яків де Бальмен — приятель Шевченків, маляр, поукраїнщений француз, був забитий р. 1845, як офіцер російського війська, підчас завоювання Кавказу.

як над Вавилоном, над його садами — в столиці Вавилонського царства, біля царських палат, були славнозвісні „висячі сади“. Висячими називалися тому, що були влаштовані на штучних високих терасах.

Щоб зрошувати ці сади, треба було вибудувати цілу систему водоводів.
Ян Собеський — польський король (1674—1699).
яничари — турецьке військо, зложене із взятих у полон християнських дітей.
Ярополче — село під Москвою, де помер гетьман Петро Дорошенко р. 1698.
Ярославна — жінка князя Ігоря, дочка Яроскава Осмомисла.

ярчук — пєс, що родиться на весні, буває дуже злий; родиться видючий.
Яси — місто в Румунії, колишня столиця Молдавії; „співати про Яси“ — про похід на Молдавію 1650 р.
ясновельможний — титул українських гетьманів.
ясочка — (від слова ясний) — зірка.
ятка, яточка — рундук, намет на базарі.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Напередодні 130-х роковин народження Тараса Шевченка, найбільшого поета України, виходить у Празі нове видання його Кобзаря.

Тексти цього Кобзаря подано за найновішими академічними виданнями, що їх основою стали Шевченкові автографи (рукописи).

Відміни (різниці, варіанти) в текстах дотеперішніх видань повстали як наслідок різних причин: пізніших поправок самого автора, більше або менше вдалих втручань різних видавців і редакторів при виданнях Шевченкових творів, головню ж як наслідок цензурних умов: адже й сам Шевченко мусів давати до друку не завжди те, що мав у власнім манускрипті. Єдине, отже, джерело, звідки можемо мати автентичні твори нашого генія — це його автографи. Правда, ще не всі рукописи Шевченкові знайдено, і праця наших наукових дослідників у цьому напрямі продовжується.

Велике значення для встановлення автентичних текстів Кобзаря має т. зв. примірник Кобзаря Цвітковського з р. 1860, себто останнього видання за життя поета. Поля сторінок цього Кобзаря були доклеєні (очевидно, на бажання Т. Ш.) широкими смужками паперу; і ось у цьому примірнику Кобзаря Т. Шевченко власноручно зробив різні доповнення, викреслення, заміну слів і под. Тому що ці власноручні поправки сталися незадовго перед смертю поета, вважають їх останньою волею нашого генія.

Т. Шевченко всі свої твори старанно датував, а тому автографи вирішують раз назавжди і всі спірні питання щодо часу написання того чи іншого твору. Так, напр., поезія „Тяжко, важко в світі жити“, що її датовано в дотеперішніх виданнях Кобзаря — „Кінець 1841 р. Петербург“, має в знайденому автографі заголовок „Думка“ і дату: „Гатчина 2 листопада 1838 року“; містерію „Великий Лях“ досі датували одні „21. X. 1845“ с. Мар’їнське“, другі — Миргород, в автографі стоїть: „Миргород 1845“.

Задержано в цьому виданні і головніші особливості Шевченкового правопису: война, вольний, онучок, покой, покойний, покорний, розбойник, розкошний, заранне (зам. зарані, зарання), звичайне, одностайне (як прислівники), далі — паралельні форми: чорнобровий — чорнобровий, останній-остатній, марне-марно, хоч-хоть і др. а також деякі церковно-слов’янські форми: пребудет, з голови честної, слава, судей лукавих і под. Інші особливості правопису нашого поета подано, маючи на увазі пересічного читача, за правописом сучасним: оксамит (у Шевченка — аксамит), бунчук (бунчуг), зустрічати (зострічати), конати (канати), корогва (коровга), між (меж), тоді (тойді), конклав (конглав), Люципер (Луципер).

Між іншим, Шевченко послідовно пише — „ясен“ (ясень): „Та ясен раз-у-раз скрипів“ (Причинна); другий раз це слово знаходимо в творі „Сова“ — „Як ясен високий“ і третій раз — у вірші „Ой три шляхи широкі“: „Три ясени в полі“, „Не прийнялись три ясени“ („ясен“ у множині — „ясни“). Пише Шевченко — плугатир і плугатар: „Плугатир співає“ (Причинна), „Плугатарі з плугами йдуть“ (Садок вишневий коло хати).

Заголовків — „Заповіт“, „Марина“, „Сотник“, „Царі“ — нсма в Шевченкових автографах. Ці заголовки з'явилися пізніше, по смерті поета, й переходили з одного видання Кобзаря до другого.

Пояснення й примітки до окремих слів, власних імен і под. подано в кінці книжки, як словничок.

Шевченкові примітки подані безпосередньо під текстом з ініціалами Т. Ш.

Деякі поезії мають дві дати, напр.: 1847. Орська кріпость. Нижній Новгород 24. II. 1858. Перша дата — це час написання поезії, друга — дата пізнішої редакції.

Нижче подаємо кілька прикладів текстових різниць дотеперішніх видань у порівнянні з текстами видань, основаних на Шевченкових автографах.

Зміни в пунктуації:

у дотеперішніх виданнях:

у виданнях за автографами:

Засне долина, на калині
І соловейко задріма.

Засне долина. На калині
І соловейко задріма.

(На вічну пам'ять Котляревському)

Здається, різниця невелика, але точка по слові „долина“ робить великий ефект у користь піднесення образості. Має така поправка й значення практичне, особливо для шкільного читання, де так часто грішать невмінням правильно читати т. зв. enjambement (переступ, пересяг).

Візьме відра опівночі,
Піде за водою,

Візьме відра, опівночі
Піде за водою,

(Катерина)

Паничі... Жили,
В дворі гуляли, в карти грали.

Паничі... Жили
В дворі. Гуляли, в карти грали,
(Варнак)

Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші уночі,
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили злі люди...

Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші, уночі і
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили, бач, люди...

(Гайдамаки)

Таких і подібних змін у пунктуації знайдемо дуже багато.

Досі невідомі Шевченкові епітети:

у виданнях за автографами:

Гамаліє! Серце мліє:
Сказилося море.
— „Не злякає!“ —
І сховались
За хвилі, за гори.

Гамалію! Серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! — і сховались
За моряні гори.

І сховалися за хвилі,
За рожеві гори.

І сховалися за хвилі —
За живії гори.

Мое слово, тихе, сумне
Богобоязливе

Мое слово тихосумне,
Богобоязливе
(Чигрине, Чигрине)

Власноручні поправки Шевченкові в Кобзарі Цвітковського (прикладі):

У Кобзарі з 1860 р.:

Поправлено:

Один я на світі — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть:

Один я на світі без роду, і доля —
Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билинину вітри рознесуть:

Звір тільки вие, йде в село,
Де чує трупи.

Звір тільки вие по селу,
Гризучи трупи.

Піду, дзвонять до вечерні.
Оксана осталась;
Пожурилась, усміхнулась,
Пала на коліна
І молиться за Ярему
Щиро, як дитина.

Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

А Залізник в Смілянщині
Дамаску гартує

А Залізник в Смілянщині
Дома ху гартує
(Гайдамаки)

Першодрук з р. 1841 має „Дамаску“, Кобзар 1860 р. — „Домаску“. У примірнику Цвітковського Шевченко власноручно поправив слово „Домаску“ на „Домаху“, а щоб не було ніяких сумнівів, ще й підкреслив це слово. Інше, знов, питання, як із дамаски вийшла домаха. Пояснити це вже дуже легко: простий народ не любить чужих, незрозумілих слів і часто таке чуже слово „націоналізує“, пристосовує до подібних власних слів: дамаска, домаска —

могла легко в устах гайдамаків стати близькою й рідною домахою, тим більше, що „домаха“ дуже добре вясняє й призначення цієї зброї — „до маху“, бо шаблею, „махають“. Можна догадуватися, що Шевченко чув це слово від свого діда, що розповідав йому про Колівщину, й хотів це слово зафіксувати.

Більші зміни в тексті:

у дотеперішніх виданнях:

Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Зав'яне серденько!

у дотеперішніх виданнях:

Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда, суда людського
У людей просити.

Ой із-під гори та із-під кручі
Ішли мажі рипучі

Знайдемо різниці і в поезіях широко популярних, як, напр., в „Посланії“:

Учітєся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтєся,
Свого не цурайтєся:
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цураютьсєя,
В хату не пускають,
Свої діти, — як чужії...

Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!

Благословить, поцілує вона — заплакана мати.

у виданнях за автографами:

Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!
(Тарасова ніч)

у виданнях за автографами:

Пішов собі тихо в Київ
Не святим молитись,
А суда, суда людського
У людей просити.
(Барнак)

Ой, із-під гори із-під кручі
Ішли можери п'ючи*
(Між скалами, неначе злодій)

за автографами:

Учітєся, читайтє,
І чужому научайтєся,
Й свого не цурайтєся.

Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураютьсєя,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють...

Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.

* Див. у словничку — Ішли можери п'ючи.

Зміни в поемі „Єретик“:

Люди стогнуть у кайданах,
Немає з ким взятись,
Розкуватись, одностайне,
Односердне стати
За євангеліє правди,
За темні люди!
Нема кому! Боже, Боже!
Чи то ж і не буде?
Чи настане великий час
Небесної кари?
Чи розломим три корони
На гордїй тіярі?
Розломимо!... Благослови
Не на месть і муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердїї руки
І слово тихее!

Інші зміни в текстах знайде уважний читач, особливо той, що добре знає твори нашого найбільшого поета.

Прага, березень 1943.

за автографами:

Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За євангеліє правди,
За темні люди!
Нема кому! Боже, Боже!
Чи то ж і не буде?
Ні! Настане час великий
Небесної кари.
Розпадуться три корони
На гордїй тіярі!
Розпадуться! Благослови
На месть і на муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердїї руки! —

Олекса Приходько

З М І С Т

(Алфавітний покажчик творів)

А нумо знову віршувать	189	Думка (Тяжко, важко в світі жити)	15
А ти, задріпанко, шинкарко (Слава)	273	Думи мої, думи мої! Ви мої єдині!	167
А ти пречистая, святая (Муза)	273	Думи мої, думи мої, лихко мені з вами	15
Бандуристе, орле сизий (Н. Марквичу)	35	Дурні та горді ми люди	244
Барвінок цвів і зеленів (Н. Я. Макарову)	294	Єретик (Іван Гус)	100
Бував, в неволі іноді згадаю	254	За байраком байрак	157
Бував, іноді старий	243	Заворожи мені, волхве	99
Бували війни й військові свари	300	За думою дума (Гоголю)	99
Було, роблю що, чи гуляю	243	Закувала зозуленька	214
Б'ють пороги; місяць сходить (До Основ'яненка)	30	Заповіт (Як умру, то поховайте)	143
Варнак (Тиняючи на чужині)	191	Заросли шляхи тернами	240
Великий Льох (містерія)	113	За сонцем хмаронька пливе	237
Великомучниче кумо! (Н. Т.)	300	Заступила чорна хмара	226
Веселе сонечко ховалось (М. Костома- рову)	160	Зацвіла в долині червона калина	241
Відьма (посма)	145	За що мене, як росла я (Лілея)	143
Вітер з гаєм розмовляє	71	Згадайте, братія моя	157
Вітре буйний, вітре буйний. (Думка)	12	Зійшлись, побрались, поєднались	301
В неволі, в самоті немає	224	З передсвіта до вечора	292
В неволі тяжко — хоча й волі	161	І Архимед і Галілей	295
Во дні фельдфебеля-царя (Юродивий)	271	І багата я, і вродлива я	212
Во Іудеї во дні они	278	Іван Підкова (В. І. Штернбергу)	31
В Путівлі граді вранці-рано	292	І виріс я на чужині	210
Гайдамаки	35	І день іде, і ніч іде	299
Гамалія (Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі)	80	І день не день, і йде не йде (Три літа)	142
Г. З. (Немає гірше, як в неволі)	202	І досі сниться: під горою	257
Гимн черничий (Удар, грме, над тим домом)	293	Із-за гаю сонце сходить	217
Гоголю (За думою дума)	99	І знов мені не привезла	224
Гори мої високії (Сон)	174	І золотої й дорогої	245
Готово! Парус розпустили	246	І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм... посланіє	133
Давидові псалми	137	І небо невміє, і заспані хвилі	210
Давно се діялось колись (Титарівна)	197	Іржавець	176
Давно те діялось (А. О. Козачковському)	182	Ісаія. Глава XXXV. (Радуйся, ниво не- политая)	275
Дівичії ночі (Розплелася густа коса)	90	І станом гнучим і красою	256
Дівча любє, чорнобриве	289	І тут, і всюди — скрізь погано	298
Добро, у кого є господа	197	І широкую долину	221
Доля (Ти не лукавила зо мною)	272	Кавказ (Якову де Бальмену)	130
До Основ'яненка (Б'ють пороги)	30	Катерина (В. А. Жуковському)	18
Думка (Вітре буйний)	12	Княжна (поема)	167
Думка (Нащо мені чорні брови)	30	Козачковському А. О. (Давно те діялось)	182
Думка (Тече вода в синє море)	14	Колись дурною головою	277
		Колись то цю, во время оно	291
		Коло гаю, в чистім полі	211

Косар (Понад полем іде)	161	Немає гірше, як в неволі (Г. З.)	202
Костомарову М. (Веселе сонечко ховалось)	160	Не молилася за мене	248
Кума моя і я	301	Не нарікаю я на Бога	295
Л. (Поставлю хату і кімнату)	295	Неначе праведних дітей (Пророк)	207
Ликері (Моя ти люблю! Мій ти друже!)	294	Неначе степом чумаки	228
Лілея (За що мене, як росла я)	143	Неначе цвяшок в серце вбитий (Марина)	203
Лічу в неволі дні і ночі (1850 р.)	247	N. N. (Мені тринадцятий мишло)	173
Лічу в неволі дні і ночі (персербка 1858 р.)	248	N. N. (О думи мої! О славо злая!)	177
Макарову Н. Я. (Барвінок цвів)	294	N. N. (Сонце заходить, гори чорніють)	172
Маленькій Мар'яні (Рости, рости, моя пташко)	141	N. N. (Така, як ти, колись лілея)	276
Марина (Неначе цвяшок в серце вбитий)	203	Неофіти (посма)	263
Марія (Все упованє моє)	278	Не спалося, — а ніч, як море	162
Маркевичу Н. (Бандуристе, орле сизий)	35	Не так тії вороги	218
Марку Вовчку	275	Не тополю високою	221
Мар'яна-черниця	72	Н. Т. (Великомученице кумо!)	300
Мені здається, я не знаю	252	Не хочу я женитися	222
Мені однаково	158	Ну, що б, здавалося, слова!	200
Мені тринадцятий мишло (N. N.)	173	Огні горять, музика грає	257
Ми вкупочці росли колись	245	Один у другого питаєм	180
Ми восени такі похожі	246	О думи мої! О, славо злая! (N. N.)	177
Ми заспівали, розійшлись	248	Ой виострою товариша	214
Минають дні, минають ночі	141	Ой гляну я, подивлюся	193
Минаючи убогі села (Сестрі)	277	Ой діброво — темний гаю!	289
Мишлу літа молодії	297	Ой крикнули сірії гуси	238
Між скалами, неначе злодій	208	Ой люлі, люлі, моя дитино	218
Мій Боже милій, знову ліхо!	258	Ой маю, маю я оченята	276
Мов за подушне, оступили	201	Ой не п'ється пива, мєди	215
Молитва (Дарям, всесвітнім шинкарям)	290	Ой одна я, одна	157
Москалева криниця (1847 р.)	183	Ой пішла я у яр за водою	217
Москалева криниця (1857 р.)	258	Ой по горі ромен цвіте (Ф. І. Черненку)	276
Моя ти люблю! Мій ти друже (Ликері)	294	Ой стрічка до стрічки	180
Муза (А ти, пречистая, святая)	273	Ой саду я під хатою	214
На батька бісового я трачу	257	Ой три шляхи широкії	160
Навгороді коло броду	222	Ой умер старий батько	224
На Великдень, на солоні	242	Ой чого ти почорніло	218
На вічну пам'ять Котляревському	12	Ой я свого чоловіка	213
Наїхали старости	289	О люди! люди небораки!	298
Над Дніпровою сагою	293	Осії. Глава XIV. (Подражаніє)	288
Наймичка	123	Перебендя (Перебендя старий, сліпий)	17
На забудь (В. І. Штернбергу)	35	Петрусь (посма)	249
На ниву в жито уночі (Сичі)	207	Плач Ярославни	291
На панцині пшеницю жала	274	Повій, вітре, понад яром	200
На улиці невесело	216	Подражаніє Едуарду Сові	287
Нащо мені женитися?	238	Подражаніє Ізекіілю. Глава 19	287
Нащо мені чорні брови? (Думка)	30	Подражаніє XI псалму (Мііи Боже милій, як то мало)	274
Не вернувся із походу	225	Подражаніє сербському (Наїхали старости)	289
(Невольник) Сліпий (поема)	104	Полюбилася я, одружилася я	213
Не гріє сонце на чужині	173	Понад полем іде (Косар)	161
Недавно я поза Уралом (Марку Вовчку)	275	Породила мене мати (Русалка)	144
Не для людей, тієї слави	211	Породила мене мати	213
Не додому вночі йдучи	227	Породила мати сина (Сова)	87
Не жаль на злого (П. С.)	201	Посажу коло хатини	287
Не женися на багатій	100	Посланіє і мертвим, і живим і ненарожденим землякам моїм	133
Не завидуй багатому	99		
Не кидай матері!	158		

Поставлю хату і кімнату (Л.)	295
По улиці вітер віє	214
Причинна (Реве та стогне Дніпр широкий)	9
Пророк (Неначе праведних дітей)	207
П. С. (Не жаль на злого)	201
Рано-вранці новобранці	161
Радуйся, ниво неполая! (Ісаія. Глава XXXV)	275
Реве та стогне Дніпр широкий (Причинна)	9
Розплелася густа коса (Дівичії ночі)	90
Розрита могила (Світє тихий, краю милий)	85
Росли у купочці, зросли	294
Рости, рости, моя пташко (Маленькій Мар'яні)	141
Русалка (Породила мене мати)	144
Садок вишневий коло хати	160
Самому чудно. А де ж дітись?	180
Саул (В неспробудимому Китаї)	296
Світє ясний! Світє тихий!	294
Сестрі (Минаячи убогі села)	277
Сичі (На ниву в жито уночі)	207
Слава (А ти, задріпанко, шинкарко)	273
Сліпий (Невольник, поема)	104
Сова (Породила мати сина)	87
Сон (Гори мої високі)	174
Сон (На панщині пшеницю жала)	274
Сон (У всякого своя доля) Комедія	90
Сонце заходить, гори чорніють	172
Сотник (У Оглаві... Чи по знаку)	228
Старенька сестро Аполлона (Царі)	193
Стоїть в селі Суботові	122
Така, як ти, колись ліся (N. N.)	276
Та не дай, Господи, нікому	193
Тарасова ніч (На розпутті кобзар сидить)	32
Тече вода в синє море (Думка)	14
Тече вода з-під явора	299
Ти не лукавила зо мною (Доля)	272
Тигтарівна (Давно се діялось колись)	197
Тигтарівна-Немирівна	297
Тихе поле аж крикнуло	292
Тополя	27
То так і я тепер пишу	189
Три літа (І день не день, і йде не йде)	142
Туман, туман долиною	219
Тяжко, важко в світі жити (Думка)	15
У Бога за дверми лежала сокира	190
У Вільні, городі преславнім	225
У всякого своя доля (Сон) Комедія	90
У всякого своє лихо (Холодний Яр)	136
Удар, громє, над тим домом (Гімн черничий)	293

Умре муж всайї в власяниці	293
У нашім раї, на землі	241
У неділеньку та ранесенько	220
У неділеньку святую	219
У неділю не гуляла	97
У Оглаві... Чи по знаку (Сотник)	228
У перетику ходила	220
У тієї Катерини	216
Утопсна (баляда)	77
Утоптала стежечку	221
Хіба самому написать	243
Холодний Яр (У всякого своє лихо)	136
Хоча лежачого й не б'ють	298
Хустина (Чи то на те Божа воля?)	181
Царі (Старенька сестро Аполлона)	193
Царям, всесвітнім шинкарям (Молитва)	290
Черненку Федору Івановичу (Ой, по горі ромен цвіте)	276
Чернець (У Києві на Подолі)	178
Чигрине, Чигрине	85
Чи ми ще зійдемося знову?	162
Чи не покинуть нам, сегобо	301
Чи то на те Божа воля	180
Чи то недоля та неволя	257
Чого мені тяжко, чого мені нудно?	98
Чого ти ходиш на могилу?	159
Чума (Чума з лопатою ходила)	223
Швачка (Ой не п'ється горілочка)	215
Ще як були ми козаками	178
Юродивий (Во дні фельдфебеля царя)	271
Якби ви знали, паничі	253
Якби з ким сісти, хліба з'їсти	298
Якби зустрілися ми знову	202
Якби мені, мамо, намисто	222
Якби мені черевки	212
Якби тобі довелося	239
Якби то ти, Богдане п'яний	277
Як маю я журитися	237
Якось то йдучи уночі...	299
Як умру, то поховайте	143
Я не нездужаю, віроку	274

Словничок до Кобзаря (примітки й пояснення)	303
Від редакції	327

Шевченкові портрети:

- I. Автопортрет олійними фарбами
- II. Автопортрет пером 1843 р.
- III. Правдоподібний автопортрет Т. Шевченка на засланні, коло 1848 р.
- IV. Автопортрет. Офорт 1860 р.
- V. На окладинці: Автопортрет. Офорт 1860 р. з давнішого рисунку (коло 1838 р.).

Друкарня „Politika“ в Празі.

